

Kontexty

3
2
0
2
2

Rusko jako zachránce tradičního světa?

Andrzej Nowak

Marxistická výzva

Yoram Hazony

Šedesát let Jamese Bonda

Martin Fiala

O kráse

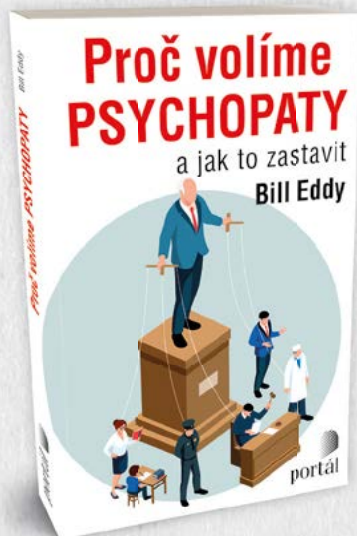
Jiří Hanuš

**Salony krásných umění
znovu na scéně**

Aleš Filip & Roman Musil

NOVINKY Z PORTÁLU

BILL EDDY

Proč volíme psychopaty a jak to zastavit

PŘEKLAD BARBORA LATEČKOVÁ

Psychoterapeut a mentor popisuje, jak nebezpečné a konfliktní osobnosti (HCP) získávají moc. Vysvětluje, proč jsou tito lidé tak svůdní, a popisuje čtyřicet jejich typických vlastností. Čerpá přitom z příkladů od Hitlera, Stalina, Maa a Nixona po Trumpa, Madura a Putina a ukazuje, jak problematičtí politici vymýšlejí nepřátele a vyrábějí falešné krize. Autor také ukazuje, jak odhalit HCP jako šarlatány a jak najít opravdové lídry.

Brož., 240 s., 399 Kč

THOMAS MOORE

Terapie duše

Umění provázejícího rozhovoru

PŘEKLAD PAVEL KOLMAČKA

Psychologický a v nejširším slova smyslu spirituální rádce probírá oblasti, jako jsou zdroje terapeutických témat v osobních příbězích, mýtech, pohádkách; práce se sny, komplexy, přenosem; terapie v běžném světě (práce, společnost, rodičovství, výchova, duchovní provázení); osobnost terapeuta (styl, stín, péče o sebe...).

Brož., 264 s., 399 Kč

JEAN DRUEL

Na Boží cestu

Kápézetka pro úspěchané

PŘEKLAD KATEŘINA BODNÁROVÁ

Rozsahem nevelká kniha skrývá překvapivě přesné, zcela upřímné a naprosto současné postřehy o spiritualitě pro moderního člověka. Provádí čtenáře třemi stupni vztahu s Bohem, od prvních zážvěvů zájmu o duchovní život po svobodný a milosrdný nadhled nad svým životem a celým světem, který dává skutečnou Boží blízkost.

Brož., 136 s., 249 Kč

obchod.portal.cz

portál

Obsah 3/2022

František Mikš

Editorial – Prokletí impéria a ruská lež 2

TÉMA: RUSKÁ LEŽ

Andrzej Nowak

Rusko jako zachránce tradičního světa? 6

Jan Obtrlík

Bezmocná velmoc? Úvaha o konci
jedné iluze 10

TEXTY

Yoram Hazony

Marxistická výzva 16

Andrej Duhan

Nový konzervatismus.
Návrat k *one-nation* konzervatismu 28

Petr Kostka

Limity (naděje) čínského snění 32

Michal Hrušík

Dubrovník, nejhezčí město Chorvatska 40

Alain Besançon

Úzkost v křesťanství 43

NAD KNIHAMÍ

Miroslav Novák

Polemika nejen o *Pražském jaru* 51

Stanislav Balík

Kosatíkovo slovenské, ale vlastně
i české století 60

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Aleš Filip – Roman Musil

Salony krásných umění znovu na scéně 65

LITERATURA & KULTURA

Jiří Hanuš

O kráse 83

Karolina Foletti

Les Mouches d'automne a ruská emigrace
v Paříži. Zapomenutý román Irène Némirovsky . . 86

Jana bude brzy sbírat lipový květ.

Z nové sbírky Miloše Doležala 92

Martin Fiala

Šedesát let Jamese Bonda. Část I: Ian Fleming
a Jamajka aneb Kde se narodil James Bond . . . 97

Editorial

Prokletí impéria a ruská lež

František Mikš

Nevychází u nás mnoho časopisů, které by se jako *Kontexty* dlouhodobě věnovaly Rusku, jeho kultuře a historii, Putinově éře, jeho mocenským ambicím a imperiálním pokusem. Stačí zmínit texty Françoise Thomové, Alaina Besançon, Waltera Laqueura, Andrzeje Nowaka, Pawła Rojka, Petra Fialy, Josefa Mlejníka, Kateřiny Hlouškové a dalších, uveřejněných na našich stránkách v minulých letech. O Rusku (a také Ukrajině) jsme v CDK vydali i několik knih a sborníků. Brali jsme však všechny tyto varovné texty vážně, jak si zasloužily? Po 24. únoru je naše představitelství mnohem barvitější a stojí za to připomenout, před čím výše zmínění autoři varovali.

O tom, že Rusko je svou vnitřní podstatou iracionální a mesianistický národ, bylo napsáno mnoho. Je civilizací asijskou a autokratickou, přičemž kořeny jejího politického chování leží někde hluboko v mongolsko-tatarském stylu vládnutí, v byzantské kultuře a v ruském pravoslaví striktně podřízeném zbožštěné státní moci. Bylo proto naivní očekávat, že se po rozpadu Sovětského svazu vyrovná se svou problematickou minulostí a zločiny, jako to udělalo například Německo, a vydá se cestou demokracie a osvojování západních norem jako jeho bývalé vazalské státy ve středovýchodní Evropě. Nebo že

alespoň využije své obrovské nerostné bohatství k zajištění lepší životní úrovně obyvatel a k vzájemně obohacujícímu obchodování s vyspělým Západem. Rusko vždy bylo, je a nejspíš i zůstane obětí svých chimér a imperiálních ambicí. Paweł Rojek ve své knize *Rusko: Prokletí impéria. Zdroje ruského politického chování* (CDK, 2015) nabízí hlubokou sondu do minulosti i přítomnosti ruského geopolitického uvažování. Mnohé výroky ruských stratégů a akademiků, které v knize cituje, zněly donedávna západnímu člověku tak absurdně, že měl sklon je číst spíše s úsměvem. Realitou však je, že Rusko stále sní o zašlé slávě a o obnovení sféry svého vlivu, a bohužel tak i jedná. Jeho *věrchuška* a *siloviki*, jak se novodobým vládcům říká, často však i prostí lidé nechápou Rusko jakou běžnou zemi, jejímž cílem je zajistit „teplou vodu v kohoutcích“, blahobyt a bezpečnost svých občanů. Rusko má v jejich očích vyšší náboženské a kulturní poslání. Musí proto podstoupit oběti ve jménu obnovy ztraceného impéria a bránit křesťanské a tradiční hodnoty proti dekadentnímu Západu, jak to úspěšně šíří jeho mohutná propaganda doma i za hranicemi, kde občas padá na úrodnou půdu (viz článek Andrzeje Nowaka „Rusko jako zachránce tradičního světa?“, s. 6–9).

Lži jsou dalším velkým prokletím Ruska. „Umění lži je stejně staré jako Rusko,“ píše Alain Besançon v úvodu své knihy *Svatá Rus* (CDK, 2015) snažící se rozplést složité historické, náboženské a kulturní pozadí prazvláštního vztahu Ruska k pravdě, permanentního nesouladu myšlenek a slov s realitou. Ruský národ byl vždy zcela podřízen autoritativní moci, bylo tedy třeba, aby moc měla se svými vizemi a plány úspěchy. A aby se zamaskoval neúspěch, lhalo se. Lhalo se vrchnosti, lhalo se sobě navzájem, lhalo se však hlavně v zahraničí. Již Karel Marx si všiml, že chování Ruska „připomíná komedianta, který chce omračovat a podvádět“, že Rusko je „záležitost víry, a ne faktů“. Francouzský historik Jules Michelet o pár let dříve rozhořčeně napsal: „Rusko je lež. Lži je prolezlá celá ruská společnost, lež ji celou křiví. Lež je usazena ve šlechtici, v popovi i caru..., lež na lež, nejvyšší lež, která všechny lži korunuje, crescendo lži, falše, iluzí.“ Přestože od těchto výroků uplynulo víc než století a půl, není na nich třeba mnoho měnit. Výsledkem nemůže být nic jiného než lenost a pasivita, všudypřítomné šlendriánství, alkoholismus a bující korupce – ve společnosti, v úřadech i v armádě.

S nadsázkou, ale výstižně to vykresluje nezapomenutelná scéna z filmu *Svéráz národního lovu*, kdy ruští piloti proudového bombardéru za láhev vodky pokoutně přepravují kradenou krávu v prostoru pro bombu. Vše dopadne tak absurdně, že to u diváků vyvolává salvy smíchu. Podobnost s některými momenty Putinovy „speciální vojenské operace“ nelze přehlédnout – tedy nebýt toho, že tentokrát jde o reálný svět, kde umírají a trpí skuteční lidé.

Crescendo lží, iluzí a falše, kde všichni předstírají a v nesvobodné společnosti lžou jeden druhému a druhý třetímu, od obyčejného úředníčka až do nejvyšších pater politiky, je vedle imperiálního mesianismu jednou z hlavních příčin Putinova nepochopitelného útoku na Ukrajinu. A také příčinou jeho neúspěchu. Bylo by zajímavé vědět, jaké informace se k novodobému ruskému carovi, sedícímu u stolu s tlačítkovými telefony z konce minulého století, od jeho okolí vlastně dostávaly, například o technické a morální kondici ruské armády. Nepochybně musel mít silně zkreslené informace o tom, jaké nálady panují mezi ruskojazyčným obyvatelstvem na východní Ukrajině, a jako

Kontexty časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XIV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR E 18685** • **ISSN 18036988** • **Na obálce** Vojtěch Hynais: Ležící akt, 1912, kvaš, karton, výřez.

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

B | R | N | O |

MINISTERSTVO
KULTURY

Státní fond kultury ČR

www.casopiskontexty.cz

Sledujte nás na sociálních sítích

@KontextyCZ

vždy od Západu očekával spíše jen teatrální a bezzubé sankce.

Prokletí impéria a prokletí lží. Vladimir Putin je ztělesněním obojího. Přestože nevěří (a zřejmě nikdy nevěřil) v komunismus, je přímým dědicem nevybíravých praktik Sovětského svazu vycházejících z dílny KGB, kde až do svého nástupu k moci působil. Stejně jako kdysi Hitler vsadil na nehorázné lži a především na slabost a naivitu západních demokracií. Taktika tzv. „schröderizace evropských elit“ (jak to výstižně popsal la Françoise Thomová), kdy prostřednictvím prodeje ropy a plynu korumpoval západní elity a připoutával si jejich země k Rusku stále hustší sítí plynovodů a ropovodů, aby přehlížely jeho „drobné“ územní výboje, mu vycházela hodně dlouho. Rozpoutáním války na Ukrajině však přestřelil. Nepochopil, že demokracie, soustředěné na byznys a uspokojování potřeb svých občanů, navyklé na konsenzus a civilizované způsoby, potřebují většinou silný impulz či přímo šok, aby se probudily a uvědomily si hrozící nebezpečí. Když si ho však uvědomí, dokážou najít dostatek zdrojů i energii, aby svého protivníka porazily.

Falešná představa o Rusku, vyvolaná záplavou omračujících lží, byla vždy Achillovou patou západní diplomacie, jak varoval Besançon i řada dalších autorů, ale nikdo je dlouho nebral vážně. Nyní snad evropské demokracie prozířely. Měřeno evropskými standardy se Putinův útok na Ukrajinu zdá *nelogický*, jde proti jeho vlastním zájmům, proti zájmům Ruska, které tak vylučuje z civilizovaného společenství i mezinárodního obchodu, což bude mít dříve či později drtivé dopady na ekonomiku i životní úroveň obyvatel. Putin však nemyslí v západních kategoriích, odmítá mít s demokratickým Západem společný zájem, sdílet s ním nějaká společná „dobra“

plynoucí ze vzájemné spolupráce. V diplomacii nezná řešení *win-win*, zná pouze svět *kto-kogo*, jak zní slavná Leninova maxima. A podle toho je nutné s ním jednat. Rusko je skutečně *jiný svět*, jehož odloučení od evropské kultury trvá od samého počátku a je nepřekonatelné.

A z jakých duchovních zdrojů vychází ona monstrózní ontologická lež, kterou po staletí Rusko omračuje nejen Evropu, ale doslova celý svět? Myslím, že nejlépe to Besançon popsal v kapitole, kde se zabývá ruskou duší a pravoslavným životem. Kniha je rozebraná, a tak si závěrem neodpustím delší citaci:

Cizince vždy mátlý kontrasty, jež rozdírají duši ruského člověka. Jsou ohromeni jeho zbožností, jeho návaly dobrotivosti, jeho štědrostí, jeho nepřilísným lpěním na statcích tohoto světa. Ale na druhé straně je zaráží jeho brutalita, jeho záchvaty krutosti, jeho plenivá nenasytost, jeho znechucenost životem a sebou samým. Zaráží je také kontrast mezi jeho materialismem a spiritualismem. Mezi jeho naivitou a důvěřivostí na jedné straně a jeho lstivostí a proradností na straně druhé. Anděl a zvíře zároveň, ale složitě v člověku navzájem propletení a usazení. Krajnosti v tom dobrém i v tom zlém.

Ruský člověk, nebo přinejmenším ruská literatura je na tyto kontrasty hrdá. Opovrhne prostředními polohami, uměřeným „buržoazním“ stylem, který v ní vyvolává hrůzu. Představitelé levicové literatury jako Gercen i představitelé literatury pravicové jako Dostojevskij ruskou „šírokost duše“, jež se poddává velkým výkyvům, přímo velebí. Z tohoto důvodu se Rusko také těší

z toho, že není v Evropě, z níž se cítí být vyloučeno jak ohledně přirozenosti, tak i ohledně milosti. Přitom úměrně tomu, jak ve svém nitru žárlivě obdivuje evropský řád, jej navenek proklíná.

Není nijak vzácné spatřit Rusa, jak se válí v blátě, a to dokonce před cizinci. Ale on se tím přesto nijak neodřítá své ontologické převahy v řádu křesťanství, protože živě vědomí svého postavení hříšníka jej přibližuje společenství s Otcem skrze Ducha. A protože je to jediná věc, na které záleží, cítí se, i kdyby padl sebevíc nízko, být v mystické rovině výš než onen vlažný cizinec se svou neužitečnou ctností. [...] Když se ruský člověk noří do nádhery liturgie, když se tisíckrát pokřizuje před ikonou, když pláče a bije se v prsa pro svou nehodnost, nachází se ve stavu, který nijak nepřekračuje řád subjektivnosti, nebo jednoduše citovosti. Prožívá intenzivně přítomný okamžik, vžívá se do své role, dojímal se. Věří, že je tím, koho hraje. Ale když se ocitá tvář v tvář životním úkolům, zjišťuje, že je pro ně žalostně málo vybavený. Ruskému člověku chybí *habitus* morálky, který nezískal, protože vize, kterou v sobě živí, snižuje jeho hodnotu. Chybí mu znalost a praxe v jednání, protože má za to, že se bez nich může obejít, jakmile mu kontemplanace umožnila zahlédnout krátké spojení vedoucí k jejich zvládnutí.

Mystická netrpělivost umožňuje ruskému člověku věřit, že všechno je možné vědět, aniž je nutné se tomu naučit. Ruskou konstantou je hrdost na to, že se dosáhlo mimořádných výsledků (obrovský zvon Car kolokol, obří dělo Car-puška vytvořené v dobách prvních carů, vítězství nad

Německem, Sputnik) pomocí relativně jednoduchých prostředků. Nevzdělaný a inspirovaný mužik dosahuje vynikajících výsledků a svého užaslého nepřítele svaluje na zem: jde o společné téma literatury i filmu.

A pravda? Ruština má pro její označení dvě slova. Slovo *pravda* znamená nejenom pravdu, ale také spravedlnost a nakonec také shodu s Bohem, který je prvotním zdrojem pravdy a spravedlnosti. Slovo *istina* znamená pravdu pozitivní. Pravdu faktickou, to, co máme zde před očima a co si můžeme ověřit. *Istina* je méně vznešená než *pravda*. Na deformacích učiněných běžné pravdě, *istině*, příliš nezáleží, protože nad ní září *pravda* jako útočiště. Toto umožňuje, jak zaznamenali cizinci, že se v Rusku lze ve vši upřímnosti, celou duší. Neví se už, kde je pravda, protože shoda slova s věcmi, jak jsou a jak se odehrály, a tedy to, čemu my běžně říkáme pravda, je zpochybnitelná zcela odlišným zápisem v rejstříku jiné, vznešenější pravdy. A kde jinde může tato pravda být než v oblasti nedostupné pro toho, jemuž se lze? V oblasti, která je nedostupná samotnému lháři a která je pouze virtuální a ve skutečnosti nedosažitelná. Je-li moje hypotéza správná, právě toto zdvojování skutečnosti je kořenem ontologické lži, o které jsem před chvílí mluvil. ■

František Mikš (1966),
šéfredaktor revue
Kontexty a nakladatelství
Books & Pipes.

Rusko jako zachránce tradičního světa?

Andrzej Nowak

Moskevský patriarcha Kirill (Vladimir Michajlovič Gundajev).
Foto: Kremlin.ru, zdroj: Wikimedia Commons

Prezentace Putinova režimu jako „pravcového“ či dokonce „konzervativního“ patří do stálého repertoáru mnoha komentátorů. Tradiční pilíře ruského vlivu v západní Evropě, jako jsou němečtí socialisté, zdaleka nedostaly v tomto směru tolik mediální pozornosti jako Putinovi spojenci či obdivovatelé z řad pravice. Převážně se sice jednalo o zástupce tzv. „nové pravice“, jako jsou francouzská Národní fronta Marine Le Penové či italská Liga Mattea Salviniho, nicméně to nepřekáželo v rozšiřování obvinění z „putinismu“ v podstatě na všechna uskupení napravo od středu. Je třeba přiznat, že určitá fascinace Ruskem a Putinovou suverénní demokracií se některým osobnostem a stranám evropské pravice opravdu nevyhnula. A to nejen v zemích, kde proruské tendence procházejí v podstatě celým politickým spektrem, jako Francie či Itálie, ale dokonce i ve střední Evropě, která by měla být vůči jakémukoli „ruskému vábení“ imunní. Putinovo Rusko se v očích těchto

politiků či autorů ocitalo v roli země, „kde jsou věci ještě v pořádku“, myšleno – osvobozené od ideologického diktátu liberální levice v kulturní a hodnotové sféře.

Přednáška Andrzeje Nowaka, jednoho z největších polských znalců moderního Ruska, byla pronesena už v zimě roku 2020. Nicméně neztratila nic na aktuálnosti a přesnosti diagnózy. Přednesl ji na konferenci, která se měla zabývat právě onou chorobnou fascinací části pravé strany ideového spektra kremelským despotou, a ve specifickém okamžiku: na přelomu let 2019 a 2020 Putin osobně zahájil velmi ostrý verbální útok na Polsko, které popsal jako fašistickou a antisemitskou zemi, která byla spojencem Hitlera a zodpovídá za 2. světovou válku. Údajně „naděje“ obránců „tradičních hodnot“ se tedy dokázala bez jediného mrknutí oka začít stylizovat do pozice lídra pokrokového světa, pranýřujícího nacionalismus a xenofobii. (MR)

Proč na Západě existují hnutí, která se považují za konzervativní, a přitom se dívají s nadějemi na zemi, již řídí bývalý důstojník KBG? Proč jsou takoví, kteří vnímají jako útočiště křesťanských hodnot morálně rozvrácenou zemi, v níž se provádí nejvíce potratů v Evropě? Poslední týdny nám poskytují návod k odhalení reálné podstaty Putina systému. Kremelský vůdce může totiž v libovolném okamžiku sáhnout po rétorice ze zcela opačné strany spektra. Tak jako nyní, kdy volá po válce s polským antisemitismem a xenofobií.

Myslím, že právě tento rozpor obsažený v nejnovějších událostech odhaluje podstatu politického systému Ruska. Nemluvím teď o Rusku jako národu, jako historické společnosti, ale mluvím o politickém režimu, který v Rusku existuje. Jeho podstatu tvoří absolutní cynismus. Ne nějaká ideologie, ale absolutní cynismus. Tento režim je schopen a ochoten se odvolávat na jakýkoli argument, konsekventní a ideově konzistentní, který mu může pomoci dosáhnout jediného cíle, a tím je absolutní moc. Moc nad ostatními vykonávaná imperiálním způsobem.

Ti, kdo věřili ve Vladimira Putina jako rytíře poslední křížové výpravy, ochránce Kristova kříže, zachránce konzervatismu, v širším smyslu ochránce před nadvládou politické korektnosti, musejí spolknout fakt, že se ve stejné chvíli může Vladimir Putin vědomě a záměrně odvolávat na klíčová tabu politické korektnosti, jako v případě jeho tažení proti polskému antisemitismu a xenofobii. A tvářit se u toho, že vystupuje jménem celého pokrokového lidstva. KGB a jeho nástupnická organizace FSB přece mnoho desetiletí investují do západních jak pravicových, tak levicových stran. Odvolává se u toho na jedno schéma: tím, co spojuje tato hnutí, není komunismus

či konzervatismus, ale antiamerikanismus.

Podívejte se na *Russia Today*. Pravičák si tam najde útoky na kult LGBT jako základ politické korektnosti. Ale především je tam Amerika jako nepřítel číslo jedna. A americký imperialismus je přece úhlavním nepřítelem, na tom se shodne celá světová levice – od Chile po Paříž, od Sorbonny po Cambridge i Harvard.

Tvrdím tedy, že podstatou tohoto režimu, potvrzenou posledními událostmi, je v praxi jeho absolutní cynismus, protože není nezáměrný, nezacilený. On má svůj cíl, a tím je služba moci. Tento systém projevuje neuvěřitelnou trvanlivost, obnovitelnost během mnoha staletí politických dějin Ruska. S křesťanstvím nemá moc společného, jeho základem je *etatolatrie*, zbožštění státu. Když se podíváte na dvě historické postavy, které jsou nejvíce oslavovány současnou ruskou propagandou, tak na jedné straně je to Petr Veliký, který na kostech desetitisíců svých nevolníků vybudoval „skutečný zázrak“ neboli Petrohrad a silnou ruskou armádu. A na druhé je uctíván J. V. Stalin – ne proto, že byl marxista a komunista, to je zcela marginalizováno, ale jako tvůrce nejúčinnějšího nástroje moci a vlády nad ostatními, nad světem. Nikdo nic lepšího v Rusku nevytvořil. Petr Veliký byl stejně efektivní jako Stalin, ale Stalin to rozpracoval ještě lépe a přivedl k ještě větší dokonalosti. A důležité je pouze to, že středem všeho je stát. Síla impéria hodného svého názvu. V souladu s významem slova *imperium* v latině. Moc udělovat rozkazy, rozkazovat. Jde o římský způsob vykonávání moci v armádě. Toto slovo se netýká sféry politiky, ale armády.

Je namístě položit si otázku, zda tento systém, který je konstantou ruských dějin a znovu a znovu se obnovuje, je emanací něčeho hlubšího. Specifických rysů nějaké civilizace či

národního ducha? Zde se ovšem ocitáme na ve-
lice riskantní půdě spekulací. V minulosti tato
otázka fascinovala mnoho polských autorů.
Jedním z nich byl Feliks Koneczny, polský filosof
dějin, který rozdělil národy světa do civilizačních
celků, které se lišily především různým uspo-
řádáním vztahů mezi jednotlivcem a celkem.
Podle něj je civilizační systém Ruska emanací
turanské civilizace, tedy přímým pokračova-
telem mongolských a tatarských tradic Velké
stepi, s jejím postavením panovníka nad zákon
a morálku a instrumentálním, synkretickým pří-
stupem ke každému náboženství. Můžeme zde
ale připomenout i Zygmunta Krasińského, jed-
noho z velkých básníků polského romantismu,
který věnoval Rusku řadu vynikajících analýz
a mimochodem jako první spojil fenomén Rus-
ka s tehdy se rodícím komunismem – nějakých
sedmdesát let před výbuchem bolševické revo-
luce. Krasiński tvrdil, že zdroj ruské specifčnosti
úzce souvisí s pravoslavnou teologickou tradicí.
Konkrétně jde o drobný rozdíl v krédu, který
se stal důvodem rozpadu jednoty křesťanství
ve středověku. Zatímco latinské krédo obsahu-
je slovo *filioque*, které stanovuje rovnost mezi
Otcem a Synem, pravoslaví tento prvek postrádá.
Naopak zdůrazňuje podřízení, subordinaci Syna
Otcí, tedy nerovnost božských osob ve Svaté
Trojici. Podrobnosti přenechejme teologům, ale
v každém případě pro Krasińského je ona ne-
ochota vyznat rovnost, a tedy i harmonii uvnitř
Nejsvětější Trojice symbolem ruského myšlení.
Zde se podle něj nachází zdroj zbožštění moci,
a to moci absolutní, otcovské, paternalistické
a patrimoniální, což je už politologický pojem.
S tím nesouhlasil jiný skvělý myslitel a znalec
Ruska Marian Zdziechowski, jenž tvrdil, že
v křesťanské tradici, i té ruské prvotní, spjaté

se křtem Rusi, je řada humanistických prvků
spojených s posláním Krista. Humanistických
ne v renesančním, ale v křesťanském smyslu.
Lze o tom samozřejmě nalézt řadu pěkných
důkazů v ruské kultuře, a musím se přiznat, že
Zdziechowského perspektiva je mi blízká, ale je
také pravda, že Zdziechowski se na konci svého
života musel rozloučit s nadějemi, které si dělal
ještě na počátku dvacátého století – že je možný
vývoj a vítězství onoho prvku „dobrého křesťan-
ství“, mohu-li se tak vyjádřit, v ruské pravoslavné
tradici. Zdziechowski zdůrazňoval, že to, co je
v ruské tradici zlé, se pojí s byzantským politic-
kým dědictvím. Jde o zbožštění státu a podřízení
náboženství státu, ale pravoslaví nebylo vždycky
takové, a to ani v Rusku. Choval naději, že se ony
pravoslavné kořeny mohou emancipovat, zbavit
se onoho byzantského jha. V posledních letech
života zažil zklamání, byl totiž svědkem toho, jak
totalitní sovětské Rusko absolutizuje moc státu
do úrovně, jakou si nikdo v carských dobách ne-
dokázal představit, ani na ni jen pomyslit.

Krasiński, Koneczny a Zdziechowski, tyto
tři úvahy představují možnost různých výkladů
otázky, kterou jste zde jako pořadatelé nastínil.
Je Rusko křesťanská země? Rusko má v určitém
smyslu křesťanské kořeny. Bylo pokřtěno, vydalo
ze sebe světce, jejichž svatost není důvod zpo-
chybnout. A nepochybně jsou v Rusku křesťané,
jsou Rusové, kteří jsou křesťany. Kdybychom tuto
skutečnost popírali, byla by to hluboká nespra-
vedlnost. Zároveň je však naše praktická zkuše-
nost s politickým tělesem Ruska taková, že tito
světci a tito křesťané nerozhodují o jeho podobě.
Tato podoba je důsledná, konsekventní a vyznívá
opačně. Je to země protikřesťanská, neboť podří-
zuje křesťanství státu. I pravoslavné náboženství
je pouze součástí mašinérie státu. Patriarcha

Gundajev, bývalý plukovník KGB, či hlavní kurátor náboženství Tichon Ševkunov jsou v první řadě státními úředníky sloužícími kultu státu.

Lze spojovat naději na změnu v Rusku s tím, že i v této zemi existují mučedníci? Existovali nejen v dobách komunismu, ale i v režimu, který v Rusku vznikl po roce 1991. Mohla by Boží prozřetelnost působit skrze takové lidi, i když jsou nyní tak slabí, nebo se máme smířit s tím, že je Rusko odsouzeno k věčnému opakování stejného schématu? Nezávisle na tom, jak někdo odpoví na tuto otázku, jsem sám za sebe ochoten hájit tezi, že současný politický systém v Rusku nemá s křesťanstvím nic společného. Je důsledným a naprostým popřením křesťanských ideálů ve svém maximálním cynismu a své schopnosti lži těžko představitelné v jiných systémech, kde se přece rovněž lže, neboť propaganda každého velkého státu v různém stupni lže. Ale systém sovětské lži, dále rozvinutý v současném Rusku, je natolik maximalistický, natolik oslepující, že

si člověk musí klást otázku, jak je vůbec možné, že někdo dokáže převracet skutečnost takovým způsobem, jak tomu bylo například v poslední volební kampani Vladimira Putina. Toto je pouze jeden z dalších důkazů, že máme co do činění s režimem zásadně a fundamentálně protikřesťanským a že ho může přijmout pouze někdo, kdo chápe pravici pouze jako kult síly. Tento systém může totiž přitahovat pouze jednou věcí – silou, která se pyšní tím, že může všechno. ■

Přednáška na konferenci „Putinovo Rusko, falešná naděje křesťanství“, 21. ledna 2020.

/ Přeložil Josef Mlejnek. /

Andrzej Nowak (1960), polský historik, odborník na novověké dějiny Ruska a východní Evropy.

INZERCE

Andrej Duhan KONZERVATIVNÍ REVOLUCE

Ideové základy nové konzervativní pravice

„Cílem této knihy není stanovit jediný pravý a pro-vždy platný konzervatismus. Žádný takový neexistuje. Trvalá je totiž pouze konzervativní touha uchovávat vlastní společnost, a to si v každé době žádá něco jiného. Cílem je představit konzervatismus pro naši dobu, adaptovat jej na současné výzvy a hrozby.“

měkká vazba • 256 stran • běžná prodejní cena: 299 Kč
cena při nákupu na www.bookspipes.cz: 224 Kč

Uvázlý ruský tank po bitvě u Hostomelu, 4. března 2022.
Foto: Gur.gov.ua, zdroj: Wikimedia Commons

Bezmocná velmoc?

Úvaha o konci jedné iluze

Jan Obřtlík

S neomylnou intuicí nemocného zvířete spustil bohorovný Vladimir Putin sérii geopolitických událostí, jejichž konečným důsledkem nevyhnutelně bude odchod Ruské federace z pozice světové velmoci. Tedy z pozice, o jejíž relevanci jsme vlastně měli pochybovat už dávno.

O kamžik, kdy první ruský voják kdesi v mrazivé noci na 24. února 2022 překročil ukrajinskou hranici, byl také začátkem konce účasti Ruské federace na mezinárodním společenství. Několik měsíců předtím Rusové kumulovali vojenské síly těsně u hranic, jakékoli nařčení z přípravy invaze tvrdě odráželi a s arogancí uraženého génia vehementně trvali na tom, že jde o cvičení.¹ A pak to udělali. Všeobecná antikultura lži, kterou jsou v Rusku po dekády všichni

(povinně) nasáklí jako staré divadelní kostýmy naftalínem, očividně způsobila, že tuto „lišácky“ taktickou lež nikdo nedomyslel do důsledků. Jsou však drastické. Po 25. únoru již není na diplomatické úrovni možné Rusům věřit ani slovo. Problém je pak v tom, že diplomacie pracuje výhradně se slovy.

Invaze byla šokem od první chvíle, ale spíše šokem bezpečnostním a záhy také humanitárním. Pozorné sledování válečných reportáží

téměř okamžitě potvrdilo, že Rusové mají k Ukrajině stále týž postoj – postoj povýšeného pohrdání a nenávisti. Jeho ilustrativním příkladem byla v polovině března událost ve městě nesoucím jméno Rusy prý tolik ctěné Presvjatoj Bogorodici, tedy v Mariupolu, kdy si Rusové připravili obzvláště silnou bombu na samostatně stojící divadelní budovu ukrývající tisíc až dvanáct set civilistů, kteří, asi ještě stále s nadějí v humanitě této „speciální vojenské operace“, vyskládali ze sutin vedle budovy obrovský nápis v ruštině: ДІТИ. Dokud ještě nebyl Mariupol odříznut postupujícími ruskými vojsky, bylo potvrzeno několik stovek obětí tohoto zásahu. Když už bylo město v ruských rukách, přijeli pravděpodobně vozy s pojízdnými krematorii, které Rusové v závěru „cvičení“ přesunuli k hranicím a potom dále. Celou pravdu se už nejspíše nedozvíme.

Toto odporné a očividně systémově zakotvené barbarství musí bdělého občana civilizovaného světa vést k otázce, proč jsme vlastně Rusko tak dlouho brali tak vážně. Otázka je namístě – půjdeme-li totiž přes významné oblasti lidské činnosti, které dělají mocnosti a velmoci tím, čím jsou, odhalíme zásadní podměrečnost Ruska prakticky v každé z nich.

Falešná představa ruské kulturní mohutnosti

Hlavní komponentou slabosti Západu ve prospěch Ruska je pocit, že navzdory všem možným špinavostem posledních staletí jde o kulturní národ. Stále máme pocit, že jsou hluboce kulturní, jen se jim prostě v posledních dekádách politicky nedaří. Tento nesmysl je nutné demaskovat přímo položenou otázkou: Jak by mohli být

kulturním národem, když už se tak dlouho chovají výrazně nekulturně? Označujeme snad obra-tem „kulturní člověk“ někoho, kdo spáchal „jen několik zločinů“? Například Ivana Roubala či Jiřího Kajínka? Leda ironicky. A přesně to je případ Rusů, tedy lépe řečeno toho, co z Rusů zbylo po více než století bolševického, komunistického a naposled aktuálně nacionalistického pseudo-zušlechťování, jehož hlavní metodou většinou bylo hromadné umlčování a hromadné vraždy. Likvidováni byli na prvním místě vždy ti kulturní, kteří se stavěli proti zlu. Je to politováníhodné, ale po tolika vlnách vražedných čistek už prostě velké duchovní bohatství v Rusku být nemůže, snad by se dalo říci, že to nelze už jen „čistě technicky“.

Západní intelektuálové milují autory jako Tolstoj, Čechov a Dostojevskij, protože jim pomáhají fixovat romantickou iluzi, že kdesi v téměř nekonečném a řídké osídleném prostoru široší Rusi se skrývají, rostou a sbírají síly k zachraně lidstva oni slovutní bohatýři (ducha), odlesky jejichž slávy pak probleskují na stránkách děl velikánů světové literatury. Stejně tak se několik generací takzvané avantgardy (tedy doslova „předsunuté stráže“, rozuměj samozvané stráže „pokroku“) nechalo na ruské (většinou sovětské) půdě oblbout inscenovanými prezentacemi obrovských výkonů politiky, průmyslu a sociálního inženýrství, těmi stále novými metamorfózami „potěmkinismu“, tedy pokroku dokazovaného pečlivě připravenými kulisami.

Položme si otázku, jaký význam tato romantická iluze má. Její trvalost totiž indikuje, že je v hlubinném smyslu vlastně jaksí potřebná (cynický dodatek zní, že tohle v KGB a jejích nástupnických organizacích dobře věděli a vědí). Domnívám se, že mýtus skrytých ruských

bohatýrů ducha, jak bychom jej asi mohli nazvat, je pro Západ jakýmsi ujištěním, že náš civilizační okruh (tedy ten povšechně křesťanský a údajně navazující na řecko-římskou civilizaci) v nich má svou skrytou rezervu a že námaha obrazného rozrážení vln na cestě do budoucnosti neleží jen na lidech západní Evropy a Ameriky. Svou roli možná hraje i Rusy s vášnivou oblibou zneužívaný odkaz na holocaust, který proběhl na Západě, a nikoliv v Rusku. Tuto minulost nelze popřít, a to možná Západu bere (či donedávna bralo) odvahu ukázat prstem na ruské nespravedlnosti. Evropa dělala a dělá mnoho pro to, aby se nic podobného neopakovalo, a právě z toho důvodu by její reakce na ruskou agresi měla být důrazná a nikoliv opatrná.

O kulturní sebedefinici Ruska bezpochyby vypovídá i vizuální styl jeho vůdce. V měsících před invazí na Ukrajinu jsme měli opakovaně možnost sledovat „vizuál“ kremelských videokonferencí, živých tiskovek i osobních diplomatických jednání založený na třeskuté kombinaci neobratně aplikovaného klasicismu mixovaného s asijskou opulencí. Malý mužíček pohodlně rozvalený u stolečku jaksi necitlivě a disproportčně postaveného ve velkém prostoru se zlacenými klasicistními pilastry běžícími zdánlivě až do nebes je dokonalou ilustrací archetypu „Tatara v uloupeném paláci“. Nekonečně dlouhé stoly, na jejichž opačných koncích sedával Putin, respektive jeho diplomatictí partneři (např. staronový francouzský prezident Macron), zase připomínají kreslené vtipy o viktoriánských lordech a jejich manželkách.

Je asi zbytečné mluvit o tom, zda Ruská federace může aspirovat na velmocenský status v oblasti občanské společnosti. Vynechám-li bonmoty a černý humor, zbývá lakonické konstatování,

Emmanuel Macron na oficiální návštěvě u Vladimira Putina v únoru 2022. Foto: Kremlin.ru, zdroj: Wikimedia Commons

že pro pokřivení a zašlapání pravdy a svobodné občanské diskuse neudělal v moderních lidských dějinách nikdo tolik jako politická uskupení „made in Russia“. Tato země je opravdovým „pekelným Jeruzalémem“ (tedy antipólem Jeruzaléma nebeského), hlavním městem všech možných totalit, z nichž řadu dokonce sama porodila či alespoň odkojila. Je tajným poutním místem milovníků psychického a fyzického násilí, a nezapomeňme ani na jeho zahraniční „učedníky“ žijící mezi námi. Například u nás známá „kauza Vrbětice“ je jen jedinou sněhovou vločkou na mohutné hoře ruského ledovce lži a povýšené nenávisti vůči všemu neruskému. V týdnech po invazi se také prudce zvýšil počet (celkem sedm do poloviny května) ruských boháčů na různých místech světa, kteří údajně spáchali sebevraždu, v některých případech předtím prý zavraždili své manželky a děti. Ubodali se, oběsili, otrávilí anebo je „prostě někdo“ zavraždil.² Nemyslím, že pojmenovat to je rozdmýchávání animozit. Je to skrytá či vytěsňená pravda, kterou si pro naši pohodlnost odmítáme připustit do plného vědomí.

Málokdo by si asi troufl zpochybňovat špičkovou úroveň Ruska ve vědě. Objevují se však názory, že vědecké a technologické pokroky východního bloku vedeného Sovětským svazem v době studené války byly v nemalé míře produktem intenzivní špionáže na vědeckých pracovištích Západu, snad až ze šedesáti procent.³ Tyto otázky lze posoudit jen nesnadno a obecně se má za to, že intelektuální obohacení způsobované vědeckou špionáží bylo oboustranné. V dlouhodobé perspektivě však má negativní dopady, protože úspěchy ve vědecké špionáži vedou k poklesu státních i soukromých investic do vědy a vývoje.⁴ Koneckonců motiv snížené intelektuální výkonnosti zapadá do obrazu sovětské totalitní říše, zakazující svobodně psát, mluvit a vlastně i přemýšlet, velmi logicky.

Primitivitu ruského hospodářství v době putinovského hospodářského pseudo-zázraku zmiňuje výborný článek Kateřiny Hlouškové v minulém čísle *Kontextů*.⁵ Jak by se mohla ekonomika založená na vývozu surovin a dovozu luxusního zboží a technologií poměřovat s kteroukoliv rozvinutou ekonomikou, schopnou na výborné úrovni pokrýt celou škálu oborů, a to s pomocí odborníků, které sama vychovává?

Armáda je pýchou Ruska a vojáci mají v ruské společnosti dodnes výjimečné postavení. Rusko je jadernou velmocí, mimo jiné spolu s Pákistánem a Severní Koreou, což ukazuje relativitu takového velmocenského statusu. Není přiřazení nálepky „velmocí“ pouze na základě arzenálu amplifikací takzvaného zákona silnějšího? Navzdory dlouhému období, kdy Rusko vládlo téměř nejsilnější armádou světa, ukazuje jeho aktuální střet se srdnatými Ukrajinci obraz mytologických rozměrů: ukrajinský David, vybavený inteligencí (v angličtině slovo *intelligence*

označuje také informace zpravodajských služeb) a malými odpalovacími zbraněmi západní provenience, vede se stále nervóznějším ruským Goliášem neočekávaně vyrovnaný boj. Větší část světa s nadějí čeká na okamžik, kdy mu setne hlavu jeho vlastním mečem.

Zní to jako verše pověstí: *I plynul čas rok po roku a po velmoci ni vidu, ni slechu.*

Východní hradba křesťanstva

Za naším viděním Ruska jako kulturního národa či přinejhorším aspiranta na něj, stejně jako aspiranta západního standardu, je především naše touha a dost možná i náš strach. Rusové se však chápou jinak, než je chápeme my, a je dobré se alespoň pokusit jim porozumět. Ve shonu týdnů před začátkem invaze na Ukrajinu možná zapadlo několik projevů nabízejících košatě souvislosti a vhled do duše dnešního panstva Kremlu.

V únoru tohoto roku užil jeden z kremelských ideologů při obhajobě preventivního vojenského cvičení ve vztahu k údajné hrozbě ze strany NATO obrat: „... to bychom se vrátili do doby cara.“ Nenápadná formule prozrazuje jakési podivné lineární pojetí dějin, v nichž je carská minulost překonaným obdobím „malé říše“ a její političtí nástupci pak, možná snad kolísajícím, ale přesto jednoznačně polarizovaným příběhem postupného růstu a expanze směrem k „velké říši“. Jednotlivé historické etapy jsou logicky sekvencí plnění tohoto „generálního plánu“, v němž lze jasně rozlišit „kroky kupředu“ a „kroky nazpět“.

V diplomatickém špičkování letošní zimy také Rusové projeвили vůči Západu jistou shovívavost, když mu doporučili „namísto šíření

nesmyslů konečně soustředit své úsilí na studium historie mongolsko-tatarského jha“.⁶ V širším kontextu šlo především o uznání ruského civilizačního přínosu Evropě. Zdá se, že Rusové stále ještě nemohou strávit to, že Evropě svou polohou v jisté době tvořili jakýsi val vůči invazím rozmanitých asijských národů a mocenských uskupení. Asi ano, zkoumáme-li však jejich roli ochránců Evropy, lze se také ptát, zda ji plnili důsledně, nebo jen se svým archetypálním lajdáctvím. Kde byli Rusové, když byli Turci u Vídně, Hunové na Moravě, či proč nepřišli v roce 1453 jako praví křesťané pomoci s obranou Konstantinopole proti islámu? Třeba k tomu poslednímu lze říci, že vlastně *nikde*, protože civilizační mohutnost Ruska v podstatné míře narostla až díky emigraci (a dynastické legitimitě) ze zanikající Východořímské říše. Teprve tehdy se Moskva stala „třetím Římem“.⁷ Bylo to přibližně v době Michelangela Buonarrotiho a Kryštofa Kolumba. Taková historická perspektiva umožňuje vidět ruské „bojarské“ sebevědomí a velmocenskou ambici poněkud blíže realitě.

Půjdeme-li k psychologické podstatě věci, je dnešní ruská identita definovaná *negativně*, tedy v opozici k západnímu společenskému modelu a v kontinuitě se slavnými a identitu zakládajícími *obrannými* válkami vedenými proti Napoleonovi a Hitlerovi (a v duchu soudobé interpretace asi i proti USA, respektive Západu). Negativní definice identity je sice zpočátku nabitá třaskavou energií fyzického či duchovního střetu s oponentem, v delším běhu však musí dospět k vyhoření a takřkajíc ztrátě středu. Životodárný je jen pozitivní životní program a o pozitivitu ve smyslu vlastní akce (a bohužel i prostorové expanze v podobě posunutí státních hranic) se právě pokouší „speciální vojenská operace“.

Nezdar je však očividný a jeho deptající důsledky na psychiku Ruska může zachránit jen tzv. milosrdná lež, v tomto případě tedy celonárodní sebeobelhávání v režii kremelské ideologie.

Je Západ odpovědný za válku na Ukrajině?

Západ je skutečným viníkem konfliktu na Ukrajině, tvrdí Rusko. Příčinou prý je rozpínavost NATO a neochota dodržovat nikdy nenapsanou smlouvu o nerozšiřování „západní sféry vlivu“ (terminologie i logika doby studené války) na východ. Rusové podle této teze svou akcí pouze vyrovnávají riziko konfliktu. Je jistě absurdní tvrdit, že nejlepší prevencí konfliktu je jeho rozpoutání, nicméně i někteří západní politologové jsou vůči roli Západu kritičtí. Ačkoliv jsem velmi rezervovaný vůči takto jednostranně přecitlivělým výkladům situace, která se vyznačuje především svévolnou agresí Ruska vůči jinému suverénnímu státu a syrovou brutalitou Rusů vůči ukrajinským civilistům, přece jen lze najít cosi jako psychologickou spoluodpovědnost Západu. Ta je podle mého názoru spojena s již popsaným neoprávněným statutem Ruska jako velmoci.

Po konci druhé světové války vzniklo rozdělení velmocenských rolí, které záhy krystalizovalo v bipolární uspořádání s liberálně demokratickým a totalitně socialistickým pólem. Tehdejší Sovětský svaz byl jako jedna z vítězných mocností vojensky významný, avšak vzpomene-li na jeho vnitřní společenské poměry a zaměření hospodářství na těžký průmysl a demonstrativní gigantická díla, měl vlastně obdobné slabiny jako dnešní Rusko. Dnes se zdá, že stalinské Rusko

bylo díky svým nepochybným zásluhám na porážce nacismu posunuto do role, která mu vlastně strukturálně nepříslušela. Nebylo a nechtělo být komplexní a „chytrou“ společností západního typu, stojící ve značné míře na kultivovanosti svobodného jedince. Civilizační vítězství Athén nad Spartou, svobodného kulturního dialogu nad disciplinující militaristickou represí, se zopakovalo i ve 20. století a Rusko bylo ve srovnání se Západem stále viditelně slabší civilizací. Nešťastná kontaminace ruské duše komunistickou ideologií vedla ke vzniku programového antagonismu ve všech sférách života podle – koneckonců i dnes z úst nejvyšších ruských činitelů často slýchaného – postoje: „My to děláme JINAK než Západ.“ Což nemůže dopadnout dobře, protože Západ, i když má své nešvary, je bezpochyby v mnoha ohledech velmi dobrý, a Rusko se tak implicitně odsoudilo k tomu dělat tytéž věci a priori špatně.

Geniální švýcarský psycholog Jung po druhé světové válce napsal o Německu, že k uzdravení musí nutně znát (poznat a uznat) svou vinu a svůj stín, tedy svou temnou a skrývanou stránku.⁸ Naopak popírání stínu vede po čase k nutkavému úniku do fantazijních hypotéz (srov. „humanitární operace“ na Ukrajině) a nepravděpodobných fikcí (srov. „NATO chystá invazi“), které jsou očividně jedním z charakteristických znaků současného Ruska. Všichni si už povšimli, že Rusové s mechanickou pravidelností obviňují své okolí z toho, co sami zanedlouho udělají. Odmítají svůj stín a vidí jen jeho projekci do Ukrajinců a Západu. Mám za to, že „velmocenský“ pocit důležitosti a z ní vyplývající odpovědnosti ležící na bezpochyby stále potenciálně silných

ramenou ruského bohatýra (vzpomeňme i na respekt zasluhující sportovní výkony šedesátníka Vladimira Putina) celou situaci zbytečně a neproporčně vyhrotil. Přestat Rusko pokládat za velmoc a dát mu to jasně a bez ponižování najevo je v tuto chvíli asi to nejlepší, co pro ně v rámci našeho lidského bratrství můžeme udělat. ■

- 1 Viz např. *iDNES.cz*: Na Ukrajinu nevpádneme, nevyhrocejte situaci, vzkázal USA ruský ministr. Online: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/obsazeni-ukrajinskeho-lodstva-a-rozhovor-hagela-a-sojgu.A140320_215451_zahranicni_ert (6. 6. 2022).
- 2 Alia Shoaib: These are all the Russian oligarchs who have died suddenly, some in suspicious circumstances, in recent months. Online: <https://www.businessinsider.com/these-are-all-the-russian-oligarchs-mysteriously-died-in-2022-2022-4> (6. 6. 2022).
- 3 John J. Fialka: How the Secrets Moved East. Online: <https://www.airforcemag.com/article/0497secrets/> (7. 6. 2022).
- 4 Catherine Maticic: Cold War espionage paid off – until it backfired, East German spy records reveal. Online: <https://www.science.org/content/article/cold-war-espionage-paid-until-it-backfired-east-german-spy-records-reveal> (7. 6. 2022).
- 5 Kateřina Hloušková: Má rohy a ocas a nevěří na demokracii. Vladimir Putin a jeho Rusko. *Kontexty* 2/2022, s. 4–10.
- 6 Michael Holden: UK accuses Kremlin of trying to install pro-Russian leader in Ukraine. Online: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-britain-russia-idCAKBN2JW0JU> (6. 6. 2022).
- 7 Katerina Clarková: *Moskva, čtvrtý Řím: stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931–1941*. Praha: Academia, 2016, s. 11, 12.
- 8 Carl Gustav Jung: Po katastrofě. In též: *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis, 1994, s. 166, 167.

Jan Obrtlík (1981), nezávislý vědec a překladatel, zabývá se kulturní historií a architekturou.

Titulní fotografie
k textu v chilském
levicovém časopise
Revista de Frente.
Zdroj: [www.
revistadefrente.cl](http://www.revistadefrente.cl)

Marxistická výzva

Yoram Hazony

Zhroucení institucionálního liberalismu

Dlouhou dobu po pádu berlínské zdi roku 1989 považovala většina Američanů a Evropanů marxismus za nepřítele, který byl jednou provždy poražen. To se však mylili: stačilo jen třicet let a marxismus je zpátky – a ve snaze ovládnout nejvýznamnější americké mediální společnosti, univerzity a školy, velké korporace, filantropické spolky, a dokonce i soudy, vládní instituce a některé církve slaví ohromující úspěchy. Zatímco americká města čelí výtržnostem, žhářství a rabování, zdá se, jako by liberální strážci mnoha těchto institucí – od listu *New York Times* až po Princetonskou univerzitu – na možnost obnovy pořádku rezignovali a místo toho se snaží vycházet pachatelům vstříc. Jinak řečeno, zkoušejí

své marxistické zaměstnance uchlácholit a některým jejich požadavkům ustupují v naději, že sami zcela smetení nebudou.

K čemu všemu ještě dojde, to s jistotou nevíme, na základě zkušeností posledních několika let však lze předložit dosti opodstatněnou domněnku. Institucionální liberalismus nedisponuje zdroji, které by mu umožňovaly tomuto ohrožení čelit. Ze svých někdejších bašt je liberalismus vytlačován a hegemonie liberálních idejí, jak jsme ji znali od šedesátých let minulého století, nevyhnutelně skončí. Antimarxističtí liberálové si zanedlouho uvědomí, že se dostali do téže situace, v jaké se už nějaký čas nacházejí konzervativci, nacionalisté nebo křesťané: zjistí, že se ocitli v opozici.

To znamená, že někteří stateční liberálové brzy povedou válku proti institucím, které až

donedávna ovládali. Začnou usilovat o vybudování alternativních vzdělávacích a mediálních platform ve stínu prestižních, bohatých a mocných institucí, které ztratili, zatímco jiní se na svých dosavadních místech v mainstreamových médiích, na univerzitách, v technologických korporacích, filantropických spolcích a vládních úřadech naučí nechávat si svůj liberalismus pro sebe, aby si jejich kolegové mohli myslet, že i oni jsou marxisty – podobně jako se mnozí konzervativci už dávno naučili nechávat si pro sebe svůj konzervatismus, aby jejich kolegové mohli předpokládat, že jsou liberály.

Tak vypadá nově se ustavující status quo. Stahují se mračna a noví marxisté se svými nedávnými vítězstvími jen stěží nechají uspokojit. V Americe svou momentální výhodu zkusí přetavit v ovládnutí Demokratické strany, přičemž se vynasnaží, aby se Republikánská strana proměnila v chabou imitaci jejich vlastní ideologie, anebo aby byla jakožto rasistická organizace úplně zakázána – a v ostatních demokratických zemích se budou pokoušet o imitaci úspěchů, kterých dosáhli v Americe. Této zkoušce ohněm se žádný demokratický stát nevyhne. Nesmíme tudíž odvracet zrak a namlouvat si, že nás tato kletba nestihne. Už nad námi visí.

Marxistický rámec

Antimarxističtí liberálové museli v nedávných bojích o udržení vlády nad liberálními organizacemi čelit mnoha nevýhodám. Jednou z nich je i skutečnost, že si často nebyvají jisti, zda lze ty, kdo se je snaží svrhnout, v dobré víře označovat výrazem „marxisté“. Důvodem je, že jejich trýznitelé nekrácejí ve stopách komunistů, nacistů

a různých dalších politických hnutí, která sama sebe ocejovala konkrétním stranickým označením a vydala explicitní manifest, v němž toto označení definovala. Raději protivníky dezorientují tím, že pro svá přesvědčení používají trvale proměnlivého terminologického slovníku zahrnujícího výrazy jako „levice“, „progresivismus“, „sociální spravedlnost“, „antirasismus“ nebo „antifašismus“, „Na černých životech záleží“, „kritická rasová teorie“, „identitární politika“ anebo „politická korektnost“, „probuzenectví“ (*wokeness*) a podobně. Když tyto výrazy zkoušejí používat liberálové, často se dočkají odsudků za to, že tak činí nesprávně, což se samo o sobě stává zbraní v rukou těch, kdo je chtějí ponížit a v posledku zničit.

Nejlepším způsobem, jak se této pasti vyhnout, je rozpoznat v hnutí usilujícím dnes o svržení liberalismu to, čím ve skutečnosti je, totiž aktualizovanou verzí marxismu. Přijmeme-li tento fakt, pomůže nám to porozumět, s kým máme tu čest.

Noví marxisté neuzívají technický žargon rozvinutý komunisty v devatenáctém století. Nemluví už o buržoazii, proletariátu, třídním boji, odcizení práce, zbožním fetišismu a podobně. Ve skutečnosti přišli s vlastním žargonem přizpůsobeným současným okolnostem v Americe, Británii a jinde. I přesto však jejich politické postupy vycházejí z marxistického rámce, podle něhož je liberalismus (tedy to, čemu Marx říká „buržoazní ideologie“) kritizován a posléze svržen. Marxův politický rámec lze shrnout takto:

1. Utlačovatelé a utlačovaní

Podle Marxu lidé nevyhnutelně vytvářejí soudržné skupiny (sám je označuje termínem *třídy*), které se navzájem v maximální možné míře

vykořisťují: jde o empiricky prokazatelnou skutečnost. Liberální politický řád se v tomto ohledu nijak neliší od kteréhokoli jiného a vede ke vzniku dvou tříd, z nichž jedna vlastní a ovládá v podstatě všechno (třída *utlačovatelů*), zatímco druhá je vykořisťována, plody její práce jsou jí zcizovány, takže se její situace nijak nelepší, a ve skutečnosti zůstává trvale zotročena (třída *utlačovaných*). Navíc Marx i ve státu samotném, jeho zákonech a mechanismech jejich uplatňování spatřuje nástroj utlačovatelské třídy určený k zachování utlačovatelského režimu a k podpoře jeho fungování.

2. Falešné vědomí

Marx zjišťuje, že si liberální podnikatelé, politici, právníci a intelektuálové, kteří tento systém udržují v chodu, skutečnost, že jsou utlačovateli, sami neuvědomují, a to, co považují za pokrok, jen ustavuje nové podmínky útluaku. Důvodem je, že všichni přemýšlejí v liberálních kategoriích (např. *právo jednotlivce svobodně prodávat svou práci*) zastírajících systematický útlak, k němuž dochází. O tomto přehlížení skutečnosti, že každý je buď utlačovatelem, anebo utlačovaným, se mluví jako o *vládnoucí ideologii* (Engels je později popsal novým souslovím *falešné vědomí*) a překonat je lze jen tehdy, je-li člověk probuzen k tomu, aby si uvědomil, co se kolem něj odehrává, a naučil se vnímat realitu pomocí pravdivých kategorií.

3. Revoluční přeuspořádání společnosti

Marx argumentuje, že historicky se utlačovaným třídám podařilo zlepšit své materiální podmínky pouze tehdy, došlo-li k *revolučnímu přeuspořádání celé společnosti* – jinak řečeno, byla-li zničena utlačovatelská třída a vykořehnuty společenské

normy a ideje udržující režim systematického vykořisťování v chodu. Dokonce upřesňuje, že liberálové utlačovaným sami dodají nástroje potřebné k tomu, aby mohli být svrženi. Tomu bude předcházet období „více či méně skryté občanské války vedoucí k okamžiku, kdy se tato válka promění v otevřenou revoluci“ a v „násilné svržení“ liberálních utlačovatelů. V té chvíli ovládnou stát utlačovaní.

4. Úplné vymizení třídních protikladů

Marx slibuje, že jakmile stát ovládne utlačovaná nižší třída, vykořisťování jednotlivců jinými jednotlivci bude „ukončeno“ a protiklady mezi třídami zcela vymizí. Jak to konkrétně proběhne, to už se neuvádí.

Marxistické politické teorie byly v průběhu bezmála dvou staletí významně rozvinuty a rozpracovány. Často se setkáváme s vyprávěním o tom, jak se po první světové válce ve spisech teoretiků frankfurtské školy a Antonia Gramsciho objevil na scéně „neomarxismus“, a akademici nepochybně stráví ještě mnoho let příčinným debatováním o tom, nakolik poté různá následnická hnutí ovlivnil Michel Foucault, postmodernismus a podobně. Pro účely tohoto rozboru však nebude třeba věnovat takovým detailům pozornost a výrazu „marxismus“ zde budu užívat v obecném významu jako označení všech politických či intelektuálních hnutí vycházejících z Marxova výše shrnutého obecného rámce. K nim patří i „progresivní“ neboli „antirasistické“ hnutí, jež nyní usiluje o konečnou porážku liberalismu v Americe a v Británii. Toto hnutí popisuje utlačovatele a utlačované naší doby pomocí rasových kategorií, například jako *bělochy* a *barvené* (*people of color*), pokud však jde o kritiku

liberalismu a plán postupu proti liberálnímu politickému řádu, bezesbytku se spoléhá na Marxův obecný rámec. Jedná se prostě o aktualizovaný marxismus.

Přitažlivost a přesvědčivost marxismu

Ačkoli mnozí liberálové a konzervativci říkají, že marxismus není „nic než velká lež“, tak úplně to neplatí. Opakovaně se ukázalo, že liberální společnosti jsou tváří v tvář marxismu zranitelné, a dnes na vlastní oči vidíme, jak jsou marxistům a jejich přívržencům odevzdávány nejvelkolepější liberální instituce na světě. Není-li marxismus ničím jiným než velkou lží, jak je možné, že se mu liberální společnosti nedokážou bránit? Trvalé přitažlivosti a přesvědčivosti marxismu je zapotřebí porozumět, nikdy jim však neporozumíme, neuznáme-li, že marxismus zkrátka vystihuje jisté stránky pravdy, které osvícenský liberalismus přehlíží.

Které stránky to jsou? Marxovým základním přínosem je poznání, že kategorie, na jejichž základě liberálové budují svou teorii politické skutečnosti (*svoboda, rovnost, práva a souhlas*), k tomu, abychom porozuměli politické sféře, tak docela nepostačují. Důvodem je, že liberální obraz politického světa nebere v potaz dva jevy, které jsou podle Marxe pro politickou zkušenost člověka zásadní, totiž skutečnost, že lidé nevyhnutelně vytvářejí soudržné třídy či skupiny, a dále, že tyto třídy či skupiny nevyhnutelně utlačují a vykořisťují jedna druhou, přičemž stát funguje jako nástroj třídy utlačovatelů.

Mí liberální přátelé mívají sklon věřit, že útlak a vykořisťování existují jen v tradičních

nebo autoritářských společnostech, kdežto liberální společnost je takových věcí prosta (anebo téměř prosta). To však není pravda. Marx se nemýlí, zdůrazňuje-li, že všechny společnosti sestávají ze soudržných tříd či skupin a politický život je vždy v první řadě otázkou mocenských vztahů mezi různými skupinami. Právě tak platí, že v každém okamžiku jedna taková skupina (případně koalice několika skupin) ovládá stát a že zákony a politické linie, jež stát prosazuje, zpravidla odrážejí zájmy a ideály této dominantní skupiny. A navíc, Marx má rovněž pravdu, když tvrdí, že dominantní skupina je náchylná k přesvědčení, podle něhož zákony a politické linie, kterým sama dává přednost, odrážejí „rozum“ nebo „přirozenost“, a usiluje o rozšíření svého vlastního způsobu, jak pojímat svět, na celou společnost, což má za následek, že různé druhy nespravedlnosti a útlaču bývají zastřeny.

Snad jen několik příkladů. Přes desetiletí experimentů s poukázkami a charterovými školami zůstává hlavní proud amerického liberalismu pevně přesvědčen o správnosti systému veřejných škol. Na většině míst jde o systém monopolistický, v němž jsou děti pocházející z nejrůznějších prostředí nuceny přijímat vzdělání v zásadě ateistické a očištěné od jakýchkoli zmínek o Bohu či Bibli. Liberálové sice upřímně věří, že takový postup ospravedlňuje teorie „oddělení církve a státu“, popřípadě argument, že společnost potřebuje školy „pro každého“, skutečností však je, že podobné teorie ospravedlňují cosi, co je v zásadě systémem určeným k tomu, aby byl dětem vštěpován jejich vlastní osvícenský liberalismus – z konzervativního hlediska tu nejde o nic jiného než o tichou perzekuci náboženských rodin. Pornografický průmysl podobně není ničím jiným než strašlivým nástrojem

vykořisťování chudých žen, byť jej liberální elity ospravedlňují poukazem na „svobodu slova“ nebo další svobody vyhrazené „souhlasícím dospělým“. Masové přesouvání výrobních kapacit do jiných zemí liberální elity podobně považují za výraz majetkových práv, ovšem právě ony mají prospěch z levné čínské práce, a to na náklady svých spoluobčanů patřících k dělnické třídě.

Nic naplat, marxistická politická teorie není prostě jen velikou lží. Budeme-li společnost analyzovat jazykem mocenských vztahů mezi třídami či skupinami, umožní nám to vynést na světlo významné politické jevy, jež osvícenské liberální teorie – teorie se sklonem redukovat politiku na jednotlivce a jejich soukromé svobody – systematicky přehlíží.

A to je hlavní důvod, proč jsou marxistické ideje tak přitažlivé. V každé společnosti se vždycky najde dostatek lidí, kteří mají důvod k tomu cítit se utiskovaní nebo vykořisťováni. Některé z jejich stížností si zaslouží nápravu a jiné nikoli, prakticky všechny však mohou být vyloženy marxisticky, jako důsledek systematického útla-ku ze strany dominantních tříd, který ospravedlňuje hněv a násilí. A ti, kdo tímto zjevným útlakem trpí, často shledávají, že nejvíce doma se cítí mezi marxisty.

Je jasné, že liberálové kritikou vycházející ze zjevné skutečnosti mocenských vztahů mezi skupinami nezůstali zcela nedotčeni. Zákonná opatření jako například americký zákon o občanských právech z roku 1964 výslovně zakázala diskriminační praktiky proti nejrozličnějším třídám či skupinám a následné programy „afirmativní akce“ se snažily posílit třídy, které se až do té doby rovným právům netěšily, pomocí kvót, cíleného náboru pracovníků a dalších postupů. Avšak tyto snahy ani zdaleka nevedly k vytvoření

společnosti, kde by mocenské vztahy mezi různými třídami či skupinami neexistovaly. Pocit, že „systém je zmanipulovaný“ ve prospěch některých tříd či skupin na náklady jiných, spíš ještě zesílil.

Ačkoli na to měl liberalismus víc než 150 let, zatím se mu nepodařilo najít způsob, jak na výzvu představovanou marxistickým myšlením přesvědčivě odpovědět.

Nedostatky, jež marxismus diskvalifikují

Až dosud jsme se zabývali otázkou, v čem má marxistická politická teorie pravdu a proč je tak přesvědčivým učením. Marxistický rámec však zároveň trpí i mnoha problémy, z nichž některé jej diskvalifikují.

Jako první lze uvést skutečnost, že zatímco marxismus volá po empirickém zkoumání mocenských vztahů mezi třídami a skupinami, bez dalšího předpokládá, že kdykoli objevíme vztah mezi mocnější skupinou a skupinou slabší, musí jít o vztah utlačovatele a utlačovaného. Tak vzniká představa, že každý hierarchický vztah je jen další verzí strašlivého vykořisťování černých otroků virginskými plantážníky v době před občanskou válkou. Hierarchické vztahy však ve většině případů žádným zotročením nejsou. Nepochybně sice platí, že králové bývají za normálních okolností mocnější než jejich poddaní, zaměstnavatelé mocnější než jejich zaměstnanci a rodiče než jejich děti, avšak nejedná se nutně o přímočaré vztahy utlačovatelů a utlačovaných. Mnohem rozšířenější jsou vztahy smíšené, takové, z nichž určité výhody čerpají nejen silnější, ale právě tak i slabší, a obě strany mohou

poukázat na nesnáze, s nimiž se zkrátka musejí smířit v zájmu toho, aby vztah přetrval.

Skutečnost, že marxistický rámec předpokládá vztah utlačovatele a utlačovaného, vede ke druhému velkému problému, kterým je předpoklad, podle něhož jsou všechny společnosti tak vykořisťovatelské, že nevyhnutelně směřují ke svržení dominantní třídy či skupiny. Je-li však možné, aby také slabší skupiny měly ze svého postavení užitek, místo aby v něm byly pouze utlačovány, otevírá se možnost *konzervativní* společnosti – takové, v níž existuje dominantní třída či skupina těšící se loajalitě svých členů (případně koalice takových skupin), která usiluje o rovnováhu výhod a břemen plynoucích z ustaveného řádu tak, aby ke skutečnému utlačování nedocházelo. V takovém případě nemusí být svržení a zničení dominantní skupiny nezbytné. Zamýšlíme-li se nad pravděpodobnými důsledky revolučního přeuspořádání společnosti, jež jako důsledek zhroucení řádu často zahrnuje nejen občanskou válku, ale i cizí invazi, většina skupin v konzervativní společnosti snadno může upřednostňovat zachování stávajícího řádu, přinejmenším z větší části, místo aby riskovala alternativu, kterou předkládá Marx.

A tím se dostáváme ke třetímu nedostatku marxistického rámce, kterým je neblaze proslulá absence jasné představy, co má nižší třída poté, co svrhne své utlačovatele a zmocní se státu, dělat se svou nově nabytou mocí. Marx důrazně prohlašuje, že jakmile stát ovládnou utlačované třídy, dokážou útlak ukončit, toto tvrzení se však zdá být nepodložené. Koneckonců, uznali jsme, že předností marxistického rámce je schopnost uvědomit si, že mocenské vztahy existují mezi třídami a skupinami ve všech společnostech a ve všech také na sebe mohou vzít podobu útlatu

Foto: Clay Banks, Unsplash

a vykořisťování. Avšak je-li to empirický fakt (a vskutku se zdá, že je), jak mohou marxisté, když svrhnou liberalismus, využít státu k tomu, aby dosáhli úplného zrušení třídních protikladů? Marxova empiristická póza v tomto okamžiku mizí jako pára nad hrncem a jeho rámec začíná být čistě utopický.

Když liberálové a konzervativci mluví o tom, že marxismus není „nic než veliká lež“, mívají na mysli právě tohle. Marxistický cíl, jímž je ovládnutí státu a jeho využití k odstranění veškerého útlatu, je jen prázdný slib. Marx nevěděl, jak by stát reálně mohl něčeho takového dosáhnout, a nevědí to ani jeho následovníci. Ve skutečnosti dnes už máme řadu historických případů, kdy se marxisté státu zmocnili – v Rusku a východní Evropě, v Číně, Severní Koreji a Kambodži, na Kubě a ve Venezuele. Avšak marxistický pokus

o „revoluční přeuspořádání společnosti“ státní mocí bez výjimky skončil divadlem hrůz. Marxisté se pokaždé zformovali v novou třídu či skupinu, která začala využívat stát k vykořisťování a útlaču ostatních tříd, a to těmi nejkrajnějšími prostředky – dokonce se opakovaně uchylovala i k vraždění milionů svých spoluobčanů. Utopie přesto nikdy ustavena nebyla a útlak nikdy neskončil.

Marxistická společnost stejně jako všechny ostatní společnosti sestává z tříd a skupin, jež jsou uspořádány v hierarchickém řádu. Cíl přeuspořádat společnost a přesvědčení, že tím, kdo je za uskutečnění tohoto cíle zodpovědný, je stát, činí marxistický stát mnohem agresivnějším a ochotnějším uchýlit se k donucování a krveprolévání, než jsou liberální režimy, které se snaží nahradit.

„Tanec“ liberalismu a marxismu

Často se uvádí, že liberalismus a marxismus představují „protiklady“, přičemž liberalismus usiluje o svobodu jednotlivce před státním donucováním, kdežto marxismus podporuje neomezené donucování ve snaze přeuspořádat společnost. Co když se však ukáže, že liberalismus vykazuje sklon ustoupit a v několika desetiletích předat moc marxismu? V tom případě by liberalismus vůbec nebyl protikladem marxismu: byl by prostě branou k němu.

Velmi přesvědčivý rozbor strukturálních paralel osvětského liberalismu a marxismu předložil polský politický teoretik Ryszard Legutko ve svém pojednání *The Demon in Democracy: Totalitarian Temptations in Free Societies* [Démon v demokracii: Totalitární pokušení ve

svobodných společnostech, 2016]. Později zveřejněná kniha Christophera Caldwellova *The Age of Entitlement* [Věk nároku, 2020] podobně vysvětluje, jak došlo k tomu, že americká ústavní revoluce šedesátých let dvacátého století, jejímž cílem bylo ustavit vládu liberalismu, měla ve skutečnosti za následek rychlý přechod k „progressivní“ politice, která je, jak už jsem uvedl, verzí marxismu. S těmito analýzami na zřeteli bych chtěl nyní předložit způsob, jak chápat stěžejní vztah pojící liberalismus a marxismus k sobě navzájem. Tento vztah je ovšem čím nčím jiným než „protiklady“.

Osvětský liberalismus je racionalistický systém stojící na předpokladu, že lidské bytosti jsou od přírody svobodné a sobě rovné. Dále se tvrdí, že tato pravda je „zjevná sama o sobě“, což znamená, že si ji všichni dokážeme uvědomit čistě jen svým rozumem, aniž bychom se museli odvolávat na konkrétní národní nebo náboženské tradice naší vlastní doby či oblasti, z níž pocházíme.

S tímto systémem jsou jisté nesnáze. Jednou z nich je skutečnost, že jak se ukazuje, vysoce abstraktním pojmům jako svoboda, rovnost a spravedlnost nelze dát trvalý obsah čistě jen pomocí rozumu. Abychom si to uvědomili, postačí se zamyslet nad několika následujícími problémy:

1. *Jsou-li všichni lidé svobodní a sobě rovní, jak je možné, že ne každý, kdo o to projeví zájem, smí vstoupit na půdu Spojených států a usadit se tam?* Čistě rozumově lze argumentovat, že jsou-li všichni lidé svobodní a sobě rovní, měli by mít i stejnou svobodu usadit se ve Spojených státech. Zdá se to být dosti zjevné a jakákoli argumentace směřující

k opačnému závěru nutně musí záviset na tradičních konceptech, jako je národ, stát, teritorium, hranice, občanství a podobně, ovšem žádný z nich není zjevný sám o sobě ani dosažitelný čistě jen rozumem.

2. *Jsou-li všichni lidé svobodní a sobě rovní, jak je možné, že ne každý, kdo o to projeví zájem, se smí zapsat ke studiu na Princetonské univerzitě?* Čistě rozumově lze argumentovat, že jsou-li všichni lidé svobodní a sobě rovní, měli by mít i stejnou svobodu zapsat se ke studiu na Princetonské univerzitě – přednost by mohli dostat ti, kdo by se přihlásili jako první. I tohle se zdá být dosti zjevné a jakákoli argumentace směřující k opačnému závěru nutně musí záviset na tradičních konceptech, jako je soukromý majetek, korporace, svoboda spolčování, vzdělání, studijní obor, kvalifikace a podobně. Opět platí, že žádný z nich není zjevný sám o sobě.
3. *Jsou-li všichni lidé svobodní a sobě rovní, jak lze ospravedlnit situaci, kdy je muž, který se cítí být ženou, bráněno v účasti na ženských atletických soutěžích pořádaných veřejnými školami?* Čistě rozumově lze tvrdit, že jsou-li všichni lidé svobodní a sobě rovní, měl by mít muž, který se cítí být ženou, stejnou svobodu zúčastnit se ženských atletických soutěží. Jakákoli argumentace směřující k opačnému závěru nutně musí záviset na tradičních konceptech, jako je muž, žena, ženská práva, atletická soutěž, kategorie soutěžících, fair play a podobně, ovšem žádný z nich není dosažitelný čistě jen rozumem.

Takových argumentů lze předložit nekonečně mnoho. Pravda je, že chceme-li vyřešit spory nad otázkou, co přesně znamená svoboda

a rovnost, čistě jen rozumem se nikam nedostaneme. Odkud tedy pochází význam těchto výrazů?

Jak už jsem uvedl, všechny společnosti se skládají z tříd či skupin. Navzájem je spojují různé mocenské vztahy, jež nacházejí své vyjádření v politických, právních, náboženských a mravních tradicích předávaných nejsilnějšími třídami či skupinami dalším generacím. Jedině v kontextu těchto tradic vzniká přesvědčení, že slova jako *svoboda* a *rovnost* znamenají jednu věc a ne něco jiného, a rozvíjí se „zdravý rozum“, který nám napovídá, jak máme v konkrétních případech navzájem vyvážit různé zájmy a obavy.

Co se však stane, rozhodneme-li se od těchto tradic odhlížet? Koneckonců, právě o to osvěcenskámu liberalismu jde. Osvícenští liberálové konstatují, že zděděné tradice jsou vždy vadné a v určitých ohledech nespravedlivé, a z toho důvodu se cítí být oprávněni odsunovat zděděné tradice stranou a odvolávat se přímo na abstraktní principy jako svoboda a rovnost. Potíž je, že nic takového jako společnost, kde by byli všichni svobodní a ve všech směrech sobě rovní, neexistuje. Dokonce i v liberální společnosti bude vždy možné poukazovat na bezpočet ohledů, v nichž lze danou třídu či skupinu považovat za nesvobodnou či nerovnou ostatním. A je-li tomu tak, marxisté vždy budou schopni prohlásit, že některé z těchto případů nesvobody a nerovnosti, případně rovnou všechny, jsou známkou útlaču.

Odtud plyne nekonečný „tanec“ liberalismu a marxismu s následujícími kroky:

1. Liberálové vyhlásí, že napříště budou všichni svobodní a sobě rovní. Zároveň zdůrazní, že obsah práv každého jednotlivce bude určovat rozum (a nikoli tradice).

2. Marxisté uplatní rozum a upozorní na mnoho reálných případů nesvobody a nerovnosti ve společnosti, odsoudí je jako útlak a začnou se dožadovat nových práv.
3. Liberály poté, co vyhlásili, že všichni budou svobodní a sobě rovní, přítomnost nesvobody a nerovnosti ve společnosti uvede do rozpaků, a tak převezmou některé požadavky marxistů, aby byla ustavena nová práva.
4. Návrat k bodu 1 a kroky se opakují.

Rozumí se, že nikoli všichni liberálové marxistickým požadavkům ustupují – a jistě ne při každé příležitosti. Přesto se tento „tanec“ skutečně tančí. Jakožto zobecnění dlouhodobého vývoje je výše načrtnutý obrázek výstižný, jak jsme se měli příležitost přesvědčit v posledních sedmdesáti letech po celém demokratickém světě. Liberálové postupem času ve stále rostoucí míře přejímají kritické teorie marxistů, ať už je jejich předmětem Bůh a náboženství, muži a ženy, čest a povinnost, rodina, národ, nebo cokoli dalšího.

K tomuto „tanci“ liberalismu a marxismu je třeba přičinit několik poznámek.

Zaprvé, stojí za pozornost, že je vedlejším produktem liberalismu. Existuje jen proto, že osvícenský liberalismus měřítkem, kterým má být posuzována vláda, ustavuje svobodu a rovnost, přičemž nástrojem sloužícím k provádění tohoto posuzování má být racionální schopnost jednotlivce nezávislá na tradici. Tím liberalismus *dává vyvstat* marxismu. Podoben čarodějovu učni liberalismus znovu a znovu vyvolává na svět jednotlivce, kteří používají svůj rozum, nalézají ve společnosti případy nesvobody a nerovnosti a na jejich základě dospívají k přesvědčení, že oni sami – případně někdo jiný – trpí útlakem, a má-li být tento útlak odstraněn, neobejde se to

bez revolučního přeuspořádání společnosti. Je výmluvné, že se s takovou dynamikou setkáváme už během Francouzské revoluce a v radikálních režimech, které se během Americké revoluce chopily moci v Pensylvánii a dalších amerických státech. Liberalismus tak zrodil jakýsi protomarxismus dokonce ještě předtím, než Marx o několik desetiletí později předložil jeho formální popisnou strukturu.

Zadruhé, „tančí“ se vždy jen jedním směrem. V liberální společnosti má marxistická kritika za následek, že mnozí liberálové postupně rezignují na koncepcce svobody a rovnosti, které původně vyznávali, a místo nich přijímají nové koncepcce předložené marxisty. Opačný pohyb – od marxismu k liberalismu – se zdá být nesrovnatelně méně častý. Proč je tomu tak? Má-li osvícenský liberalismus pravdu a jeho předpoklady jsou vskutku „zjevné samy o sobě“ či jsou „plodem rozumu“, mělo by přece platit, že v podmínkách svobody jednotlivci uplatní svůj rozum a postupně se dopracují liberálních závěrů. Proč jsme tedy v liberálních společnostech svědky překotného posunu směrem k marxistickým ideám, místo abychom pozorovali trvale sílící víru v liberalismus?

Klíčem k porozumění této dynamice je následující skutečnost: ačkoli liberálové věří, že jejich přesvědčení jsou „zjevná sama o sobě“ a „plodem rozumu“, v praxi se po většinu času spoléhají na zděděné představy o tom, co svoboda a rovnost znamenají, a na zděděné normy uplatňování těchto konceptů na problémy reálného světa. Jinak řečeno, konflikt liberalismu a jeho marxistických kritiků je konfliktem mezi dominantní třídou či skupinou, která usiluje o zachování svých tradic (liberály), a revoluční skupinou (marxisty) spojující kritické myšlení

s ochotou hodit všechna zděděná omezení přes palubu a tyto tradice svrhnout. Zatímco však marxisté velmi dobře vědí, že jejich cílem je zničení intelektuálních a kulturních tradic, které liberalismu umožňují fungovat, jejich liberální protivníci si v převážné většině odmítají zadat s konzervatismem toho typu, jehož by bylo k obhajobě a posílení jejich tradic zapotřebí. Vskutku, liberálové tradici často sami znevažují a svým dětem a studentům říkají, že nepotřebují nic víc než svobodně přemýšlet a „dospět k vlastním závěrům“.

To ovšem vede k radikální nerovnováze mezi marxisty, kteří s plným vědomím pracují na uskutečnění konceptuální revoluce, a liberály, kterým jejich trvání na „svobodě od zděděné tradice“ nabízí jen minimální prostředky obrany, pokud vůbec nějaké – a navíc otevírá bránu argumentům a taktickým postupům právě toho druhu, které proti nim marxisté uplatňují. Tato nerovnováha má za následek, že se „tančí“ jen jedním směrem a liberální ideje mívají sklon se tvářit v tvář marxistické kritice za několik desetiletí zhroutit.

Marxistická koncovka a konec demokracie

V dobách docela nedávných většina z nás, kteří žijeme ve svobodných společnostech, věděla, že marxismus a demokracie nejsou slučitelné. Avšak dnes, kdy se liberálních institucí zmocnili „progresivci“ a „antirasisté“, byla většina toho, co na marxismu bývalo samozřejmé, jakož i většina toho, co bývalo samozřejmé na demokracii, zapomenuta. Nebude od věci, když se k některým z těchto dříve samozřejmých pravd vrátíme.

Demokratická vláda s sebou přináší konec násilného válčení mezi soupeřícími třídami a skupinami a jeho nahrazení nenásilným soupeřením politických stran. To však neznamená, že by zmizely mocenské vztahy mezi skupinami těšícími se loajalitě svých členů. Neznamená to ani konec nespravedlnosti a útlaku. Znamená to jen tolik, že místo aby své rozmíšky řešily krveproléváním, jednotlivé skupiny, z nichž se daná společnost skládá, se zformují v politické strany usilující o to, aby jedna druhou odstavily od moci v pravidelně se opakujících volbách. V takovém systému vládne jedna strana po předem stanovený čas a její soupeři vědí, že pokud v příštích volbách zvítězí, dostanou se k vládě zase oni. Právě možnost získat moc a vládu nad zemí bez všeobecného zabíjení a rozvratu motivuje všechny strany k tomu, aby složily zbraně a věnovaly se raději volební politice.

Pokud jde o demokratické režimy, na prvním místě je třeba vědět, že má-li demokracie fungovat, je nezbytné, aby existovaly alespoň *dvě* legitimní politické strany. *Legitimní* politickou stranou myslím takovou, jejíž soupeři uznávají, že zvítězí-li ve volbách, má právo vládnout. Liberální strana tak může například uznat legitimitu strany konzervativní (byť liberálové konzervativce nijak v lásce nemají) a konzervativní strana může na oplátku uznat legitimitu strany liberální (jakkoli se konzervativci k liberálům stavějí podobně). Právě tak se ostatně v minulosti vládlo většině demokratických národů.

Legitimita je však jedním z tradičních politických konceptů, které marxistická kritika zřejmě již brzy zničí. Z marxistického hlediska není náš zděděný koncept legitimacy ničím jiným než nástrojem vládnoucích tříd, jehož pomocí udržují nespravedlnost a útlak. Slovo *legitimita*

získává svůj pravý význam teprve ve vztahu k utlačovaným třídám či skupinám, v nichž marxisté spatřují jedině legitimní vládců státu. Jinak řečeno, marxistická politická teorie uznává legitimitu jen jedině politické strany, totiž strany utlačovaných, jejímž cílem je revoluční přeuspořádání společnosti. To znamená, že marxistický politický rámec nemůže s demokratickou vládou mírumilovně koexistovat. Hlavním účelem demokratické vlády uznávající více legitimních stran je totiž zabránit právě takovému násilnému přeuspořádání společnosti, jaké marxistická politická teorie považuje za jediný racionální cíl politiky.

Jednoduše řečeno, marxistický rámec a demokratická politická teorie stojí z principu proti sobě. Marxista nemůže uznat legitimitu liberálních či konzervativních přístupů, aniž tím rezignuje na samu podstatu marxistické teorie, podle níž tyto přístupy neoddelitelně souvisejí se systematickou nespravedlností a musejí být svrženy, v případě nutnosti násilím. To je důvod, proč idea, že nonkonformní stanovisko – takové, které není „progresivní“ ani „antirasistické“ – lze považovat za legitimní, z liberálních institucí vymizela s tím, jak moc převzali marxisté. Liberálové zprvu ustoupili jen požadavku svých marxistických „kolegů“, aby za nelegitimní byla považována stanoviska konzervativní (poněvadž konzervativci jsou přece „autoritáři“ či „fašisté“). Tento vývoj časem vedl k odstranění konzervativců z většiny předních amerických univerzit a veřejných médií. V létě 2020 však již takový stav věcí přestal vyhovovat: ve Spojených státech už marxisté posílili natolik, že se mohli dožadovat, aby liberálové převzali jejich stanoviska prakticky ve všech otázkách, jež oni sami považovali za naléhavé. V ještě nedávno liberálních institucích

tudíž liberální stanoviska přestala být legitimní – jasně to dokumentuje vyhoštění liberálních novinářů z listu *New York Times* i z dalších zpravodajských organizací. Je to rovněž důvod, proč budovy Princetonské univerzity již nemohou nést jméno Woodrowa Wilsona, a svědkem podobných změn se staly i další univerzity a jiné školy. Tato vyhošťování a přejmenovávání znamenají v zásadě vztyčování marxistické vlajky nad jednou univerzitou, redakcí novin a korporací za druhou, jak je legitimita starého liberalismu revokována.

Do roku 2016 měla Amerika ještě pořád dvě legitimní politické strany. Když byl však prezidentem zvolen Donald Trump, řekl o tom, jaký je to „autoritář“ a „fašista“, byly využity k diskreditaci tradičního amerického liberálního přesvědčení, podle něhož je legitimitu řádně zvoleného prezidenta, tedy kandidáta, pro něhož se v souladu s ústavními procedurami vyjádřila polovina veřejnosti, nutné uznat. Místo toho byl vyhlášen „odpor“ usilující o delegitimizaci prezidenta, těch, kdo s ním spolupracují, i jeho voličů.

Je mi známo, že podle přesvědčení mnoha liberálů se odmítnutí Trumpovy legitimacy týká pouze jeho osobně. Jak mi přednedávnem napsal jeden můj liberální přítel, jakmile bude tento konkrétní člověk odstraněn z prezidentského úřadu, není pochyb, že Amerika se znovu vrátí k normálnímu stavu věcí.

Nic takového se však nestane. Marxisté, kteří v Americe ovládli prostředky utváření a šíření idejí, nemohou uznat legitimitu žádné konzervativní vlády, aniž zradí svou věc. Nemohou uznat ani legitimitu žádné liberální vlády, pokud před nimi neohne hřbet. To znamená, že bez ohledu na to, jak se prezidentu Trumpovi povede

u příštích voleb, „odpor“ hned tak neskončí. Tohle je jen začátek.

S tím, jak si marxisté podmanili liberální instituce, začala nová fáze amerických dějin – a v důsledku i dějin všech demokratických národů. Ocitli jsme se v situaci, kdy marxistům poté, co už se zmocnili univerzit, médií a největších korporací, půjde o to, aby týž dobyvačný postup zopakovali na politické scéně jako celku. Jak si při tom budou počínat? Stejně jako na univerzitách a v médiích využijí své přítomnosti v liberálních institucích k tomu, aby liberály přiměli přetnout pouto vzájemného uznání legitimacy, které je pojí s konzervativci a potažmo s demokracií dvou stran. Jejich požadavkem bude delegitimizace nikoli už prezidenta Trumpa, nýbrž konzervativců jako takových, jak jsme to ostatně už viděli ve snaze delegitimizovat názory senátorů Joshe Hawleyho, Toma Cottona či Tima Scotta, případně mediální celebrity Tuckera Carlsona a jiných. Následovat bude delegitimizace těch liberálů, kteří považují konzervativní názory za legitimní, po vzoru Jamese Benneta, Bari Weissové nebo Andrewa Sullivana. A jak už jsme to pozorovali na univerzitách i v médiích, mnozí liberálové se této marxistické taktice přizpůsobí ve víře, že delegitimizací konzervativců mohou marxisty uchlácholit a proměnit je ve své strategické spojení.

Marxisté se ovšem uchlácholit nenechají, poněvadž jejich cílem je porážka liberalismu samotného, které ve skutečnosti dosahují už

nyní s tím, jak se jim liberály daří přesvědčit, aby opustili svou tradiční koncepci politické legitimacy dvou stran a s ní v důsledku rezignovali i na demokratický režim. Zhroucení pouta vzájemného uznání legitimacy, které liberály v demokratickém systému vlády pojilo s konzervativci, samo o sobě z dotyčných liberálů marxisty snad ještě neudělá, učiní je však shrbenými přísluhovači marxistů neschopnými postavit se na odpor čemukoli, co „progresivci“ a „antirasisté“ prohlásí za důležité. A podobně je to smíří i s nastupujícím režimem jedné strany, v němž liberálové budou hrát skvělou roli – pokud ovšem budou ochotni vzdát se svého liberalismu.

Vím, že mnozí liberálové jsou zmateni a ještě pořád si představují, že mají před sebou řadu alternativ. Ale není tomu tak. V tomto okamžiku je veta po většině alternativ, které jsme měli ještě před několika lety. Liberálové si nyní mohou vybrat už jen ze dvou možností: buď se podřídí marxistům a pomohou jim zlikvidovat v Americe demokracii, anebo zformují prodemokratickou koalici s konzervativci. Žádná jiná varianta není. ■

/ Text vyšel poprvé v časopisu *Quillette* 16. srpna 2020.
Přeložil Tomáš Suchomel. /

Yoram Hazony (1964),
izraelský filozof, politolog
a biblický badatel.

Nový konzervatismus

Návrat k *one-nation* konzervatismu

C. J. Hughes: Benjamin Disraeli. National Portrait Gallery, London. Zdroj: Wikimedia Commons

V celém západním světě lze na pravici pozorovat společný trend. Velkých nebo nečekaných volebních vítězství dosahují konzervativci, kteří opustili některá dogmata, jež posledních třicet let definovala liberálně-konzervativní pravici a dlouhá léta bývala nezpochybnitelná. Dnes však postupně ztrácejí schopnost oslovovat voliče a udržovat konzervatismus jako relevantní společenskou sílu.

Nejvíce je tento trend vidět ve Spojených státech. Jeho vrcholem zatím bylo zvolení Donalda Trumpa. Ten jistě není politický myslitel, ale instinktivně pochopil, že císař (republikáni) je nahý, a přišel s odlišnou agendou. Ta je nyní intelektuálně i politicky kultivována a dá se říci, že bez ohledu na Trumpa jsou dnes republikáni značně odlišnou stranou, než jakou byli před ním.

Stejný přerod zaznamenala britská Konzervativní strana pod vedením Theresy Mayové a Borise Johnsona. Ideově tento trend nepochybně ztělesňují také Viktor Orbán nebo polská PiS. Debata panuje rovněž na francouzské pravici,

které se liberálně-konzervativní volební koalice poněkud rozpadla ve prospěch Emmanuela Macrona a Marine Le Penové.

Ať už vědomě nebo nevědomě se tito noví konzervativci vracejí ke starším, paternalistickým podobám konzervatismu. Typově jde o *one-nation* konzervatismus, se kterým přišel konzervativní britský premiér Benjamin Disraeli ke konci 19. století. V podobném ideovém duchu se později vyprofiloval také gaullismus nebo německá křesťanská demokracie.

One-nation konzervatismus snoubil víru v tradiční hodnoty a instituce s vizí ekonomiky a sociální politiky, ze které profitují běžní lidé,

většina. Společnost se má vyvíjet organicky jako protiklad sociálního inženýrství a směřovat ke smiřování třídních zájmů. Obojí bylo odrazem důrazu na společenskou soudržnost a vzájemné závazky mezi členy společnosti na úkor individualismu a *laissez-faire* kapitalismu.

V moderní řeči jde o spojení kulturního konzervatismu ve společenské rovině a pragmatické, neideologické, centristické politiky v rovině politické. Pokud jde o kulturní konzervatismus, jeho nejmenší společný jmenovatel je dnes odpor vůči progresivismu. Ten západní společnosti vykresluje jako strukturálně nespravedlivé, diskriminující a rasistické, se vzrůstající mírou se snaží určovat, jak mají lidé žít, myslet, mluvit nebo třeba jíst, a celkově přináší novou hierarchii hodnot a radikálně odlišnou vizi společnosti, než jakou představuje Západ.

Jako odmítnutí progresivismu je tedy kulturní konzervatismus schopen zastřešit nejen konzervativce, ale také řadu socialistů, liberálů i lidí bez jakékoli politické náklonnosti. Ti všichni se mohou snadno shodnout na odporu vůči progresivistické přestavbě společnosti. Požadavky progresivismu zkrátka mnohdy dosahují natolik absurdní podoby a jeho představitelé jsou natolik nesnesitelní, že konzervativci za sebou mohou zformovat široký tábor.

Kulturní konzervatismus je ovšem víc než jen odmítnutím progresivismu. Sám nabízí koherentní vizi společnosti. Speciálně v Česku se konzervativci z nepochopitelného důvodu rádi předem střílejí do vlastní nohy, když přiznávají, že u nás není moc co konzervovat, že to má konzervatismus těžké a že vlastně musejí přijmout liberální stanoviska. Nic není dál od pravdy.

Jádrem konzervatismu je zájem o společnost, její tradice, kontinuitu a soudržnost. Kulturní

konzervatismus znamená potvrzení tradičních kolektivních i individuálních identit (národ, rodina, dvě pohlaví, která jsou odlišná, ale rovnoprávná a vzájemně se doplňují...) a hodnot vycházejících z historie, kultury a morálního řádu Západu (důraz na pravdu a rozum, důstojnost jednotlivce, jednatel se svobodnou vůlí, rovnoprávnost, etika práce, ideál vzdělanosti, oddělování soukromého a veřejného...).

Ústřední hodnotou západní civilizace je samozřejmě svoboda, konzervatismus však odmítá liberální pojetí svobody, které ji vidí jako abstraktní hodnotu a jako proces neustálého osvobozování od společnosti. Naopak klade důraz na její konkrétní, hmatatelné a ustálené projevy jako soukromé vlastnictví, svobodu slova nebo autonomii jednotlivce i rodiny, ale také na její přirozená omezení jako osobní odpovědnost, patriotismus, solidaritu, slušnost a schopnost uznat určité limity.

Kulturní konzervatismus tak ztělesňuje neustálé hledání rovnováhy mezi svobodou a řádem, mezi jednotlivcem a společností. Věří ve vyváženost práv a povinností. Požaduje úctu společnosti k jednotlivci, ale také loajalitu jednotlivce ke společnosti, již je součástí.

Nakonec je odrazem potřeby zakořenění a obhajobou preference vlastního, známého a blízkého, která je lidskou přirozeností. Člověk chce být součástí společnosti, kde panuje sdílená identita a sdílené chápání normality. Pouze v takové společnosti panuje elementární vzájemná důvěra, která je základem rozvoje jednotlivce, blahobytu společnosti i předpokladem funkční demokracie. V tomto smyslu konzervatismus představuje alternativu nejen k *woke* progresivismu, ale také k liberálnímu řádu, který výše zmíněné považuje za (nebezpečný) přežitek.

Kulturní konzervatismus tedy znamená určité společenské uspořádání a určitou sumu hodnot. Je to koncept značně odlišný od toho, který dnes na pravici pod vlivem liberalismu dominuje. Jeho základem je maximalizace osobní svobody v neutrálním veřejném prostoru a nezájem o společnost. Veřejný prostor však nikdy není neutrální, stejně jako svoboda není abstraktní a univerzální – je taková, jaká je společnost a instituce, jejich hodnotové zázemí a morálka.

„Neutrální“ liberální řád na Západě ve skutečnosti vytvořil prostor pro průchod liberálního progresivismu, který ovládl veškeré instituce. Proto dnes upadají reálné svobody jako například svoboda slova, zato však máme vágní svobodu být autentický a volit si mezi padesáti gendery. Pravice zredukovala svůj zájem na ekonomiku, vyklidila veřejný prostor a nakonec prohrává i svůj boj o svobodu. Horlivě snižovala daně byznysu, zatímco do něj nalezli absolventi odchovaní levicově liberálním školstvím, kteří pak konzervativce hodili přes palubu a z korporací udělali největší podporovatele progresivistických kauz.

Pro nový konzervatismus je tedy zásadní role formálních i neformálních institucí a jejich úloha při formování společnosti. Úkolem je návrat do institucí, návrat kulturního konzervatismu jako relevantní společenské síly. Vzhledem k tomu, že levicový liberalismus je prakticky všechny ovládá, nejdostupnější cestou je využít možnosti státu, což předpokládá vítězství ve volbách.

Řada konzervativců je skeptická ke státu, ale stát je jen takový, jací lidé ho ovládají. Stát může být konzervativní institucí; v každém případě je dnes jedinou institucí, kterou mohou konzervativci rychle získat. Stejně tak jsou mnozí tradičně skeptičtí k masám a rádi z tohoto směru poukazují na úskalí demokracie. Zde stojí za to

připomenout již zmíněného Disraeliho, který převzal Konzervativní stranu jako elitářský klub, který se děsil rozšíření volebního práva a následného nástupu socialismu. Disraeli nicméně rozšíření volebního práva prosadil, i když mnozí předpovídali, že konzervativci už nikdy nevyhrají. Důvěra v lidi se mu však vyplatila. Se svým *one-nation* konzervatismem nakonec slavil volební vítězství. Konzervativci zůstali dominantní silou britské politiky, zatímco liberálové (velcí zastánci rozšiřování volebního práva) se nakonec stali marginální stranou. Demokracie je ve skutečnosti největší spojenec konzervativců, protože lid je konzervativní. Jen nebude hlasovat proti svým ekonomickým zájmům. Tím se dostáváme k politické rovině.

V politické rovině nový konzervatismus znamená odmítnutí volnotržního dogmatismu, teze, že vše vyřeší trh, že jediným cílem politiky je efektivita, že stát má být pouhý noční hlídač, nutné zlo, a odmítnutí redukce člověka na *homo economicus*. Volný trh považuje za základ svobodné společnosti, ale nezbožšťuje ho a pragmatické zásahy a korekce považuje za nutné.

Je to přístup více pragmatický a paternalistický, neideologický ohledně role státu a trhu. Cílem konzervativní politiky nemá být jen maximalizace osobní volby jednotlivce a efektivita, ale stejně tak solidarita, stabilita a bezpečnost. Mezi těmito cíli je potřeba hledat rovnováhu.

Nový konzervatismus nemá jako nejvyšší hodnotu trh, ale národní zájem a sociální smír. Z těchto hledisek je potřeba primárně posuzovat kvalitu a strukturu ekonomiky a pohlížet na daně, domácí kapitál, energetiku, imigraci nebo strategickou infrastrukturu.

Z hospodářského růstu musí přiměřeně profitovat celá společnost. Stejně tak je nutno

přiměřeně rozložit náklady reforem a úsporných opatření. Nejde jen o růst HDP, ale i o to, jak a kde je koncentrován a k jakým následným odlivům pak dochází. Cílem musí být nejen růst produktivity, ale i prosperity co nejširších vrstev a regionů. Je potřeba, aby se některé benefity kapitalismu dostaly i k těm, kteří kapitál nemají. Nerovnost je sice přirozená, ale je potřeba obrušovat její hrany.

Výbornou ukázkou hájení sociálního smíru je Orbánova podpora rodin anebo Johnsonova strategie *Levelling up*, která se zaměřuje na pozvednutí úrovně zapomenutých regionů na úkor sledování růstu HDP, který se koncentroval v Londýně. Obojí bylo stěžejní složkou jejich volebních vítězství.

Příkladem rozdílu mezi preferencí trhu a národního zájmu pak budiž charakter české ekonomiky. Z hlediska globálního trhu jde o subdodavatelskou ekonomiku, optimálně zařazenou ve výrobním řetězci. Se svou levnou pracovní silou plní svou roli a není na tom potřeba nic měnit. Z hlediska národního zájmu však nejde o optimální stav, protože nás drží v pasti středně příjmové země a fakticky osekává naši suverenitu.

Stát sám o sobě pochopitelně nemůže tento stav změnit, to leží na bedrech soukromého sektoru, ale může a má tomu napomoci. Stát má mít hospodářskou strategii odrážející představu toho, jakou ekonomiku chce daná společnost mít. Příkladem mohou být asijské tygři, kteří by se bez státu nikdy tygry nestali, nebo třeba Spojené státy, kde federální podpora výzkumu a vývoje přispívá k technologickému náskoku, který si USA stále drží (naposledy to byly vládní

dotace, které masivně urychlily vývoj covidových vakcín).

Navzdory neoliberálním mantrám stát ve vyspělých zemích obvykle vytváří ekosystém, který nějakým způsobem podporuje domácí kapitál, a to kapitál produkující nejvyšší přidanou hodnotu. Protože, a to nám v Česku zhusta uniká, kapitál ve skutečnosti má národnost.

Konzervativci tak dnes mají dvojí úkol. Musejí nejen zabránovat levicovým utopiím, které v novém i starém hávu opět ohrožují svobodné společnosti Západu. Stejně zásadní je, aby se oprostili od slepého následování neoliberálního mainstreamu, který tvrdí, že k němu neexistuje alternativa, a přitom likviduje západní střední třídu a systémově prohlubuje nerovnost. Musejí hledat alternativy.

Současná doba v mnohém připomíná éru konce 19. století. Obě jsou obdobím velkých ekonomických a společenských změn a nejistoty. Tak jako tenkrát Disraeliho *one-nation* konzervatismus může být dnes spojení kulturního konzervatismu a pragmatické politiky, kombinující hájení národních zájmů, sociálního smíru a konkrétních svobod jednotlivce, žádaným programem, jak provést společnost tímto nejistým obdobím. Nový konzervatismus představuje program pro velkou většinu. ■

Andrej Duhan (1988), právník, působí ve vedení rodinné společnosti.

Stárnoucí čínská populace.
Foto: Megapixel.com

Limity (naděje) čínského snění

Petr Kostka

Tržní hospodářství je dynamický proces interakcí svobodných a nezávislých subjektů trhu. Je založeno na nepodmíněném soukromém vlastnictví, kde každý účastník trhu má zákonem garantované právo volně disponovat svým hmotným i duševním majetkem. Z definice vyplývá, že konstitutivním atributem tržního hospodářství je individuální svoboda, která je i principem civilizace, jež je pak ideálním řádem koherentních ekonomických, intelektuálních a kulturních svobod individua.

Funkcí státu v liberální společnosti je zajišťovat dodržování neutrálních, abstraktně-formálních pravidel chování. Stát nemůže do tržního procesu arbitrárně zasahovat. Je zřejmé, že v současné době sílícího etatismu a kolektivismu se ideálu kapitalistických svobod už nikdo nepřibližuje. Kapitalistickou společností již nejsou Spojené státy, a ještě méně jí pak je Evropská unie. Tou samozřejmě vůbec není ani Čína, která je však často s kapitalismem irrelevantně srovnávána.

Vůdce Mao Ce-tung, jenž zemřel v roce 1976, svým revolučním voluntarismem Čínu rozvrátil. Zcela se zpronevěřil Nebeskému mandátu, který kosmologická a imanentistická poříční společnost vždy symbolicky udělovala vládčům říše středu, aby v obrovské zemi udržovali sociální stabilitu. Marxistická utopická eschatologie přivedla čínskou společnost na okraj propasti. Za Velký skok a Kulturní revoluci, pro západní levicový intelektualismus ikonickou, zaplatila Čína miliony životů. Velký kormidelník však nebyl nikdy konfrontován, naopak je komunistickou stranou (v zájmu zabránění jakémukoliv zpochybňování oprávněnosti komunistického vládnutí) rituálně adorován. Strana se nikdy nikomu ze svých činů nezpovídá, avšak obnovení legitimacy Nebeského mandátu potřebuje. Čínští komunisté však vědí, že už nikdy nemohou připustit neregulovanou, natož pak živelnou politickou aktivizaci mas tak, jak tomu bylo během Kulturní revoluce.

Po smrti Maa stál před otřeseným komunistickým vedením v čele s neformálním vůdcem Teng Siao-pchingem bezprecedentní úkol zásadní změny paradigmatu ovládání a řízení společnosti, která by měla zajistit dynamický ekonomický růst a zároveň udržovat sociální stabilitu. Teng a ostatní reformátoři neměli s kapitalismem žádné zkušenosti, ale po návštěvách západních zemí nabyli jasněho přesvědčení o jeho nesporné ekonomické efektivitě. Pragmatiky rozhodli o selektivní a modifikované implementaci určitých kapitalistických prvků.

Především pak bylo nezbytné korigovat marxistickou ortodoxii. Byla opuštěna ideologie třídního boje, kde v Maově pojetí rolníci nahradili dělníky, která brutálně štěpila tradiční společnost, jejímž kosmologickým ideálem je věčná

harmonie. Musel být změněn i postoj k soukromému vlastnictví, to je však rigorózně podmíněné a vždy to podléhá politickým prioritám. Čína se trvale vyznačovala absencí vlastnických práv, vlastnictví nikdy nebylo zákonem účinně garantováno. To bylo zřejmé při spontánním vzniku městských a vesnických podniků v devadesátých letech a musejí s tím vždy počítat i současní miliardářští vlastníci technologických gigantů. Může se to stát i noční můrou zahraničních investorů. Z marxistické ideologie zůstal odpor k buržoaznímu liberalismu. Je respektována leninská idea výstavby avantgardní elitní strany i její stalinská byrokratická struktura. Všechny instituce bezvýhradně podléhají stranické totalitní moci a primárně slouží jako nástroje jejího udržování.

Tengova transformace je eklektickým racionalisticko-konstruktivistickým projektem průmyslové modernizace a urbanizace zaostalé agrární Číny. Transformace ideově vychází z konfuciánského pragmatismu a synkretismu. Její systémovou metodou je instrumentalizace kapitalistických prvků. Čína je dnes hybridní kvazitržní ekonomikou. Model vylučuje demokracii. Její standardní volební procedury by znamenaly institucionální postoupení moci. Čínská totalita nemá nic společného s bývalými autoritářskými režimy Jižní Koreje a Tchaj-wanu.

Po celá staletí vládu legitimizovalo udržování společenské stability. To jednak znamenalo ochranu proti vnějšímu napadení nebo šíření cizích kulturně závadných vlivů a potom eliminaci potenciálních vnitřních sociálních konfliktů. Současní čínští komunisté navíc aktivně šíří nacionalistickou ideologii. Využívají utkvělé resentimenty způsobené ponižováním Číny západními imperiálními mocnostmi v devatenáctém století i trauma z genocidní japonské agrese

ve třicátých letech minulého století. Státní nacionalismus zcela odpovídá kultuře čínského kolektivismu. Komunistická strana Číny je ideově konfuciánská a organizačně leninsko-stalinská. Marxistická metafyzická eschatologie odporuje čínskému imanentistickému panteismu. Marxovy abstrakce se neslučují s přírodně-cyklickým vnímáním tisíciletého rolníka. Konfucianismus je pragmatický a antiutopický, jeho paternalismus usiluje o stabilitu a harmonii hierarchických vztahů. Je neslučitelný s antagonismem třídního boje.

Komunistická strana nominálních marxistů převzala roli elitářské byrokratické oligarchie. Čína dnes představuje největší byrokratickou, a tudíž i korupční strukturu na světě, kde se silně prosazují rodinné klany. Je vyloučené, že stranicko-byrokratický establishment nebude vyžadovat svůj podíl na bohatnutí soukromé sféry. Strana je mandarínsky výběrová, má necelých sto milionů členů, z nichž více jak polovina má alespoň nejnižší akademický titul. Primárním kritériem je však naprostá loajalita.

Plán transformace je jistě úctyhodným konstruktem. Úspěšné vytvoření modelu pragmatického a utilitaristického využívání prvků kapitalismu jako selektivních nástrojů modernizace znamenalo vzhledem k původní neznalosti fungování kapitalismu a tržního hospodářství určitě obdivuhodný výkon.

Bezpochyby nejobtížnější bylo akceptovat soukromé vlastnictví, i když pouze jako nezbytnou instrumentální součást transformace. Čínský kolektivismus neznal pojem osobnosti, vždy opovrhoval liberálním individualismem, tudíž musel odmítat i individuální svobodu, která je ale konstitutivním znakem autentického tržního hospodářství. Některé tržní atributy

lze tedy využívat ke sledování společného cíle, avšak celý proces musí nepřetržitě podléhat politické kontrole. Nadřazenost kolektivistické teleologie opět podporuje konfucianismus, který sice obchod toleruje, avšak komerčními profesemi intelektuálsky pohrdá. Přes všechny ideové překážky stála před stranickými reformátory nutnost soukromé podnikání jako segment transformace zavést a legalizovat (či dokonce legitimizovat) smithovské sledování vlastních zájmů. A to i přesto, že rozpor mezi kompetitivním individualismem tržní ekonomiky a odvěkou kolektivistickou mentalitou je zřejmý. Regulace velkých řek byly státem řízená kooperativní úsilí. Avšak v případech, kdy v monolitních společnostech za krizových situací centrální moc selhává a následují otřesy, či dokonce rozvrat, dochází k atomizaci, kde se každý sám za sebe snaží uhájit vlastní existenci. Někdy panuje až kořistnický individualismus, což z dějin tyraní známe. Individualismus a individuální svoboda, která vyžaduje řád pravidel, nejsou totožné pojmy. Sebezáchovný egoismus je přirozeným potenciálem každého individua, bez ohledu na kulturní zázemí. Charakter jeho aktivace pak závisí na hodnotových tradicích a regulačním rámci. Dá se i účelně a úspěšně instrumentalizovat.

S instrumentalizací trhu jako instituce se můžeme setkat i na pozdně kapitalistickém Západě, kde sociálnědemokratické, respektive progresivisticko-liberální vlády do tržních procesů arbitrárně intervnují, ale především instituci trhu využívají jako generátor bohatství, které následně podle sociálně-politických priorit přerozdělují. Teng pronesl známý výrok: „Nechme nejprve některé lidi zbohatnout.“ To ale znamená akceptování kapitalismu, tedy systémovou nerovnoměrnost příjmů a bohatství, a tudíž opak

kolektivistického rovnostářství, které má být zase základnou sociální stability. Určujícím poselstvím citátu je však slovo „nejprve“. Konfucius chtěl lidi napřed nechat zbohatnout, aby je potom mohl vzdělat. Teng má zase plán prvotního individuálního profitu, a pak jeho následného využití ve prospěch celé společnosti. Taková je například rousseauovská idea služby soukromého vlastnictví obecným zájmům. Bohatí se budou muset v budoucnosti o svůj majetek, jehož jsou pouhými správci, se společností podělit. To je časové spojení mezi Tengovým projektem individuálního zbohatnutí a současnou společnou prosperitou Si Ťin-pchinga. Kapitalistické soukromé vlastnictví zde slouží jako nástroj svrchované politické moci. S tím počítal i v projevu zdrženlivý reformní podporovatel soukromého vlastnictví Teng a dnes to už otevřeně začíná realizovat asertivní Si.

Čína se navenek vyznačuje některými atributy „syrového kapitalismu“. Jedná se například o nízkou úroveň sociálního zabezpečení. Cílem stranické oligarchie jistě nikdy nebude zavedení nákladného sociálního státu, ale na problémy stárnoucí populace již reagovat musí. Transformace umožnila i zbohatnutí některých skupin. Užívání nabytého bohatství bylo povoleno, dokonce byl tolerován i hédonismus. Rozhodující je celkový růst hrubého domácího produktu, často statisticky vylepšovaný, který je považován za respektované kritérium úspěchu a legitimacy moci. (Ukazatel HDP a jeho politizace je však původně fenomén postržního západního etatismu.) Jestliže však přílišné a okázalé vyčnívání bohatství začíná podněcovat společenské napětí, je strana připravena k selektivním regulacím, korekcím i přímým politickým (často spektakulárním) zásahům proti soukromému kapitálu.

Je očividné, že ani nejvýznamnější a světově známí čínští vlastníci se nemohou opřít o žádná zákonná majetková práva, když totalitní moc usoudí, že je již příliš ohrožen nejvyšší imperativ Nebeského mandátu, a sice sociální stabilita kolektivní entity, v současném jazyce komunistické ideologie označovaná jako společná prosperita. Nekompromisně se pak trestá i sebemenší projev kritiky. To poznal i nejbohatší Číňan Jack Ma. Samo bohatství, jakkoliv může být obrovské, při absenci obecně platných zákonů nemusí bez politické podpory nic znamenat.

Opěrným pilířem čínské modernizace se stalo takzvané otevírání se světu. Prioritou však byla maximalizace jednostranných, nerecipročních výhod. Západ se svou liberální kulturou je čínským tradicím cizí, ale pro komunisty ideově nebezpečný, neboť působí „měkkou silou“ zejména na mladé lidi. V čele se Spojenými státy se stal obchodním partnerem, avšak ideologicky je vnímán jako protivník a potenciálně i nepřítel. Západní společnosti stojí v Číně vůči místním dominantním partnerům a orgánům v jednoznačně nerovném postavení, jejich know-how a technologie jsou kopírovány a zneužívány, ochrana duševního vlastnictví neexistuje. Čínský stát rovněž nepokrytě podporuje svůj export, přičemž manipulace s měnou je asi to nejmenší. Koncem roku 2011 byla Čína přijata do WTO, kam však v žádném případě nepatří. Západní benevolence má fatální následky.

Tolerance a chabý odpor Západu mají ovšem svoje příčiny. Západní demokracie novou Čínu koncem sedmdesátých let velmi potřebovaly a čínská transformace jim „spadla z nebe“. Přišla právě v době, kdy byl Západ zasažen stagflací a čínský levný vývoz produkce zpracovatelského průmyslu západní inflaci blahodárně oslaboval.

Západní firmy, které se v Číně přes značné obtíže a s velkými ústupky etablovaly, nacházely vlastní exportní možnosti i obrovský nenasyčený trh. To je příčinou někdy až ponižující servility technologických gigantů či Hollywoodu vůči čínským úřadům.

Jestliže Čína maximálně využila příznivou mezinárodní situaci, stejně tak důležité pro nastartování nevídaného růstu byly i vnitřní předpoklady. Čínský člověk, umlácený důsledky Maoovy revoluce, dychtil po zlepšení svého bídého postavení. Je tradičně houževnatý, skromný, trpělivý, pracovitý, zvyklý čelit obtížím. Mladí talentovaní lidé chtějí studovat technické a exaktní vědy, což je pro ty západní už často příliš nezajímavé a obtížné. Číňan věří, že on a jeho děti se budou, či dokonce musejí mít lépe, v což na Západě již nikdo nedoufá. Co se týče vitality a optimismu má Čína nad ochabujícím Západem jasnou převahu. Čína je přitom stále zemí obrovských sociálně-ekonomických nerovností. Příkré rozdíly jsou mezi městem a venkovem, mezi bohatými a chudými, mezi stálými obyvateli měst a migranty. Pravda však je, že miliony lidí byly vytaženy z nejnuznějších poměrů Maovy éry.

V souvislosti s rozmachem západního demokratického etatismu je atributem pozdně kapitalistického Západu omezování individuálních, především ekonomických a intelektuálních svobod. Kolektivistické politické trendy jsou však stále ještě korigovány tradičními, i když postupně slábnoucími liberálními institucemi, pravidly a zákony. Čínský etatismus je však absolutní, dominantní stát není ani nucen ke korporativistickému vyvažování. Není zatěžován onou liberálně-civilizační tradicí, individuální svobody nikdy neexistovaly. Není omezován ani demokracií, nemusí tedy čelit tlakům sociálního

populismu. Opozici mu nemůže být ani autentická střední třída (tedy občanská společnost), která neexistuje. Příslušnost ke střední třídě je dána pouze výší příjmů nebo pozicí ve státní stranicko-byrokratické hierarchii, vůbec ne pak stupněm nezávislosti. Číňané jsou na funkčnosti státně-komunistické diktatury naopak naprosto závislí, neboť v případě sociálně-ekonomických otřesů neexistuje při absenci občanských struktur žádná alternativní síla schopná převzít moc a odpovědnost.

V Číně vládne totalitní režim. To znamená, že strana mocensky zasahuje do všech segmentů společenského života, nevyjímaje soukromí lidí. Komplexní, nepřetržité sledování a monitorování obyvatel, zakládající bodovací systém sociálních kreditů, je bezprecedentním technologickým útlakem. Digitální ekonomika představuje téměř dvě pětiny HDP. Je to obrovský zdroj zisků, ale v rukách čínských komunistů zároveň i děsivý nástroj totality. Mnozí západní etatisté Číně závidí a v přímé akceschopnosti suverénní státní moci spatřují i zdroj budoucí čínské světové nadvlády.

Čínská transformace je konstrukt, je to plán modernizace centrálně řízené ekonomiky s využíváním tržně-kapitalistických prvků. V žádném případě se nejedná o systém direktivně parametrického plánovaného hospodářství. Model není statický, pragmatičtí plánovači se jej snaží podle situace flexibilně korigovat. Z principu jsou však úpravy plánu většinou jen ex post reakcí na změny. Bývají tedy často opožděné, nerelevantní, občas i kontraproduktivní. Jakkoliv sofistikovaný intervencionismus nutně generuje řetězcí se nerovnováhy, diskrepance se kumulují. Žádný racionalistický konstrukt nedisponuje samoregulačními mechanismy spontánních struktur.

Čínský projekt navíc podléhá neotřesitelné politické prioritě, kterou je zachování monopolu moci komunistické strany. Růst, stabilita, nacionalistická agresivita jsou pouhými nástroji sledování tohoto trvalého cíle, jejich vzájemná kompatibilita je však dlouhodobě neuskutečnitelná.

Případ Jižní Koreje, kde se moc autoritářského režimu pod tlakem liberalizace a demokrati- zace postupně rozplynula, nepřichází v totalitní Číně v úvahu. Přestože za dobu transformace se v Číně z nejhorší bídý vymanilo 800 milionů lidí, patří k zemím, kde panují největší sociální rozdíly. To může spektakulární povrchnost ideologie společné prosperity jen málo změnit.

Růst tažený exportem a investicemi začíná narážet na politické, komerční, demografické a finanční limity. Čínské zadlužení domácností, podniků a provinčních vlád je extrémní. Dluh je uzavřen uvnitř ekonomiky, což dává vládě možnost záchranných intervencí, to je však pouze odsouvání problémů. Rozvoj čínského zpracovatelského průmyslu závisel doposud na importní kapacitě Západu a bude stále více ovlivňován stupněm mezinárodního politického a sociálního napětí. V tomto směru působí čínská nacionalistická agresivita kontraproduktivně. Bariérou pro exportní průmysl se postupně stává i nedostatek pracovníků a růst mzdových nákladů. Od roku 1990 (tedy po krvavém potlačení liberálně politických tendencí na náměstí Nebeského klidu) do současnosti vyslala země do států podporovaného průmyslu hromadné výroby čtvrt miliardy pracovníků, čímž zdvojnásobila světový exportní potenciál.

Čínská kvantitativní expanze se zadrhává, země nezadržitelně stárne. Zde se projevuje fatální chyba sociálních plánovačů. Politika jednoho dítěte platící od roku 1979, v roce 2016 pak

Demonstrace proti rozšíření chemické továrny Sinopec v Ningbo, 2012. Foto: Foreign Affairs

korigovaná na dvě a v roce 2021 na děti tři, způsobila, že čínské ženy mají v průměru 1,3 dítěte, což je ukazatel vymírajících populací. Současné sociální inženýrství nabývá až komických rozměrů. Komunisté se obávají o zdraví a kondici slabnoucí populace, a tak chtějí dosáhnout toho, aby minimálně 38,5 % sportovalo. Je zavedeno i povinné sportování pro nezletilé, kteří mají věnovat sportu nejméně jednu hodinu denně, a omezuje se i čas na počítačové hry.

Pro Čínu jsou ale varující i další čísla. Fetišizace průmyslového růstu způsobuje masivní znečištění, které má údajně na svědomí jeden a čtvrt milionu životů. Čínský průmysl je největším emitentem skleníkových plynů, má třicetiprocentní podíl na světových emisích oxidu uhličitého z fosilních paliv. Sedmdesát procent čínských elektráren je uhelných, ty pak spotřebovávají více uhlí než zbytek světa dohromady. Čínský stát se jistě nebude podílet na zeleném entuziasmu postkapitalistického Západu, čímž bude negovat účinek západoevropského Green Dealu, neboť evropské emise jsou podle celosvětového

měřítka marginální. Strana však musí reagovat na potenciální sociální nepokoje, protože Číňané jsou katastrofálním stavem životního prostředí skutečně sužováni. Určitý útlum průmyslové expanze je z tohoto důvodu nezbytný. Současná energetická krize však přiměla čínské komunisty těžbu uhlí naopak ještě navýšit. Napětí bude dále stoupat. Čínu zároveň zatěžují covidové uzávěry.

Čínská vláda je tlačena k zásadní revizi svého projektu. Strukturální reformy jsou nevyhnutelné. Stavět koncepci pouze na rizikových perspektivách vývozu a stavebních investic už nelze. Pětinu až čtvrtinu HDP tvoří předlužený, částečně už krachující realitní trh. Největší čínská realitní firma Evergrande je zároveň i nejvíce zadluženou developerskou společností na světě. Její závazky přesahují 300 miliard dolarů. Neproduktivní, politicky motivované investice do infrastruktury a realit jsou pro Čínu charakteristické. Za posledních dvanáct let činí malinvestice přes sedm bilionů dolarů.

Aby diktatura mohla překonat limitující strukturální nerovnováhy, musí především otevřít nerozvinutý vnitřní trh. Jestliže export a infrastruktura i stavební investice umožňují aktivistickou vládní podporu a kontrolu, spontánní rozvoj volných tržních vztahů vyžaduje ústup státního politicko-ekonomického intervencionismu. Vznikání soukromých vesnických a městských podniků v devadesátých letech minulého století mohla mít strana ještě pod rámcovou kontrolou, ovládat miliony dynamicky se rozvíjejících tržních interakcí autonomních subjektů je nemožné. Vytváření funkčního integrovaného trhu vyžaduje implementaci neutrálních pravidel, zajišťujících zákonnou ochranu vlastnictví a volnou dispozici s majetkem. Ekonomická liberalizace má však politické konsekvence. Je

spojená se vznikem autonomní nezávislé střední třídy, principiálně odlišné od pseudostřední třídy státního, stranicko-byrokratického nebo na ekonomiku státu přímo či nepřímo napojeného konformního establishmentu. Ekonomická svoboda je pak kauzálním předpokladem intelektuální svobody. Společně potom stimulují požadavky na politickou emancipaci. To však totalita nemůže připustit. Tržní uvolňování je sebe-destrukční strategie. Strana tak musí řešit problém kvadratury kruhu.

Tak se dostáváme k systémové překážce, která by měla zabránit další čínské expanzi, tedy i naplnění čínského snu o nadvládě. Kontinuální nárůst přidané hodnoty vyžaduje kvalitativní rozvoj výrobního faktoru kapitálu, jehož charakteristickým znakem je permanentní dematerializace. Ta je důsledkem stále dominantnějšího významu lidského kapitálu, tedy jeho intelektuální složky. Hegemony se stávají kreativita a inovace. Ty ke svému prosazování potřebují volný trh idejí, myšlenek a nápadů. Kopírování svobodu nepotřebuje. Proces intelektualizace výrobního faktoru kapitálu vyžaduje existenci ekonomicky, intelektuálně a kulturně nezávislých subjektů, tedy panování abstraktně-formálních zákonů, garantujících individuální svobodu, jež je konstitutivním principem civilizace. Čínský holismus onen princip osobní svobody nezná. Otřesným příkladem může být brutální odpojení sebevědomé šestadvacetimilionové Šanghaje od okolního světa, ke kterému diktatura přistoupila z důvodu lpění na dogmatu nulové tolerance covidu. Zoufalí lidé zavření do klece se opět střetli s děsivou realitou totality. Vládnoucí komunisté tím neprokázali pouhé pohrdání lidskou bytostí, nýbrž dokonce popření její vlastní autonomní existence. Konstituování individuální svobody vyžaduje

rozpad komunistické moci, nebo její dobrovolné odevzdání. To první je v nejbližší budoucnosti nepravděpodobné, to druhé nemožné.

Čína determinující paradigma nesvobody zatím nepřekoná, ale mocensky posilovat přesto může. Důvodem bude jednak permanentně slábnoucí, sankcemi stále více paralyzované Rusko, avšak především ochabující, hodnotově se rozpadající a relativismem se rozkládající Západ. Civilizaci štěpí i prohlubující se atlantická trhlina, která ji dělí na anglosaskou a evropskou kontinentální část, jež se zase jako Evropská unie ekonomicky polarizuje na severní a jižní a politicky na východní a západní část. Sociálně i kulturně jsou rozštěpeny i Spojené státy. Současné semknutí Západu v ukrajinské krizi bude patrně pouze přechodné, opět převáží individuální zájmy.

Je vysoce pravděpodobné, že v budoucnu si Čína Rusko ekonomicky podmaní. Rusko nezařitelně stárne, sílí emigrace a hromadný útek odborníků, k tomu navíc neustále stoupá podíl kulturně odlišného muslimského obyvatelstva. Číňané mají rovněž populační problémy, ale pořád jich je desetkrát víc než Rusů. Obrovské sibiřské vakuum je z východu postupně stále intenzivněji kolonizováno čínskými podnikatelskými aktivitami. Čína se k sobě snaží ekonomicky, ale už i vojensky přitahovat země středoašijského postsovětského prostoru. Putin se k čínskému spojení spektakulárně a servilně hlásí, ale slabší Rusko hraje v tomto vztahu dnes už podřadnou roli. Krach Putinovy agrese vůči Ukrajině proces čínského ovládnutí technologicky zaostávajícího a na těžbě surovin závislého Ruska patrně završí. Rusové svými expanzivními,

mesianistickými, archaickými imperiálními sny pocházejícími až z devatenáctého století, které vyvrcholily vojenskou intervencí proti Ukrajině, asi už skutečně odradí dosud vstřícnou, váhající a upadající Evropu.

Západní civilizace stojí na ideji svobody, nyní se jí však vzdává ve prospěch státní intervenční moci. Je to jednak sociálnědemokratický intervencionismus, směřující k politickému přerozdělování příjmů, a pak navazující progresivistický intervencionismus, usilující o komplexní zkročení kapitalismu. Obě větve charakterizuje prosazování partikulárních zájmů.

Západní demokratický etatismus je zaměřen vnitrosociálně, chce změnit paradigma individuální nezávislosti na kolektivistickou teologii. Nemá mocenské imperiální ambice. Ten čínský má naopak tisícileté tradice, je vnitřně naprosto stabilizovaný, nemá žádnou relevantní ideovou opozici. Navenek je hybridně agresivní, nacionalisticky útočný, má zřejmé expanzivní záměry, hrozí územními nároky. Ke geopolitickému soupeření je čínský režim silně motivován a má ve srovnání s tím nedokonalým západním i mocnější potenciál.

Jestliže Západ nadobro opustí své úspěšné civilizační přednosti, přijde o nenahraditelnou výhodu a zároveň se morálně rozloží. Bude muset přijmout cizí hru na cizím hřišti, kde bude mít se svou opatrnou defenzivní taktikou malé šance. ■

Petr Kostka (1949),
ekonom, podnikatel.

Michal Hrušík

Dubrovnik. Foto: Wikimedia Commons

Dubrovník, nejhezčí město Chorvatska

Krátké historické zastavení na Balkáně, v chorvatském Dubrovniku, může navodit příjemnou letní atmosféru a navnadit k návštěvě tohoto půvabného místa. Město však skrývá i pohnutou historii, a to poměrně nedávnou. Brutální útok jugoslávských jednotek na Dubrovnik během celé jedno desetiletí trvající války v bývalé Jugoslávii definitivně zvrátil světové veřejné mínění ve prospěch Chorvatska. Třicet let staré události bolestně připomínají i dnešní konflikt na Ukrajině. Text z připravované knihy o Balkáně uvádíme jako vzpomínku na jejího autora, předčasně zesnulého balkanologa Michala Hrušíka.

Všechno na světě, pokud je toho moc, vás jednou omrzí. Když cestujete podél chorvatského pobřeží a už jste viděli Zadar, pak Šibenik, později ještě Split a také Trogir, možná si řeknete, že ještě jedno dalmatské město z bílého kamene s červenými střechami vás už nemá čím překvapit. A budete i nebudete mít pravdu. Ano, ta architektura je všude na pobřeží podobná, je to celkem pochopitelné, nebudou zde přece stavět hinduistické figurální chrámy jako v jižní

Indii. Ale Dubrovnik je se svou širokou centrální ulicí Stradunem, pravidelným půdorysem navazujících uliček ze severu i z jihu, a především ohromujícími městskými hradbami v délce téměř dvou kilometrů tak překrásný, že pokud jeho šarmem nebudete okamžitě uchváteni, pak jste už viděli všechno a neohromí vás ani kambodžský Angkor Vat.

Město má vzhledem ke svému turistickému věhlasu také své typické problémy, ostatně

potýká se s nimi i Florencie, Barcelona a další podobné destinace. Zprv nabídka jídla a pití v centru je totálně unifikovaná a neuvěřitelně předražená – Dubrovnik je ještě tak o třetinu dražší než jakýkoliv jiný chorvatský region. Všude mají pizzy a těstoviny, vše vypadá veskrze stejně, ale najít autentickou lokální restauraci, kde si dáte domácí dalmatské jídlo a zapijete ho velkým točeným pivem za normální cenu, je nadlidský úkol. Lepší je vyjít ven za hradby, po cestě si prohlédnout přilehlou pevnost Lovrjenac a dát si oběd někde stranou turistických pastí. A zadruhé, jestli můžete, vyhněte se letní sezoně. Když budete zaseknutí v boční uličce v nekonečném chumlu připomínajícím davy na Karlově mostě, který vám nedovolí dostat se ven, dojem z města bude naprosto zkažený a pokřivený. Přijďte v dubnu nebo na přelomu října a listopadu, kdy je moře ještě teplé, ale davy poloviční, a slibují, že si Dubrovnik užijete mnohem lépe než ty organizované zájezdy, které musejí platit desítky eur jenom za vystoupení turistů z autobusu před hlavní městskou branou.

Dubrovnik je mnohem hezčí než Vukovar a z hlediska válečného strategického plánování měl mnohem menší důležitost. To však nezabránilo Srbům a Černohorcům podniknout na podzim roku 1991 absolutně zbytečný a ostudný útok na město. Při zvažování tohoto útoku byly brány v potaz dva hlavní argumenty. Zprv budoucí Velké Srbsko potřebovalo vhodný přístup k moři, a ovládnutí této nejjižnější části Dalmácie by daný problém izolace od mořských cest řešilo. A zadruhé, ačkoliv v dubrovnickém okrese žilo před válkou zhruba osmdesát dva procent Chorvatů a jen necelých sedm procent Srbů, měla akce své kořeny v dlouhodobé indoktrinaci srbské veřejnosti, že bohaté renesanční a barokní dědictví

tohoto města patří srbské kultuře (jinak řečeno, protože původní Republika Ragusa, která zanikla až roku 1808, byla dlouhá léta fyzicky i státoprávně oddělena od Chorvatska, tamní obyvatelé nebyli Chorvati, nýbrž pokatoličení Srbové). Tato rétorika se šířila na různých veřejných velkosrbských shromážděních v bezprostředním hercegovinském a černohorském zázemí za účasti třeba Radovana Karadžiće a také se zde dalo slyšet, že pokud by se Dubrovnik rozhodl pro setrvání v Chorvatsku, bude to znamenat vyhlášení války. Srbská strana kalkulovala se dvěma variantami: ta „minimalistická“ by sahala ke Stonu (možná jste o něm neslyšeli, ale k vidění jsou zde krásné hradby dlouhé až sedm kilometrů) a levému břehu Neretvy, zatímco maximalistická zabírala celý poloostrov Pelješac a některé ostrovy – Mljet a podle vývoje situace možná také Korčulu).

Srbsko-černohorská propaganda se pokusila ospravedlnit útok na Dubrovnik ohrožením tamní srbské menšiny, ale v zahraničí se taková tvrzení setkala se zanedbatelnou odezvou. Spíš naopak, brutalita útoku, který byl zahájen 1. října 1991, prokázala nesmyslnost srbsko-černohorské agrese a výrazně přispěla k mezinárodnímu tlaku na konečné uznání nezávislosti Chorvatska a Slovinska. Obrana kolem Dubrovníku byla za několik dní prolomena a město bylo zcela obklíčeno, a to jak ze souše, tak od moře. Na kopcích hlídkovala jugoslávská lidová armáda (JNA), její námořnictvo defilovalo ve vodách před městem a prakticky zablokovalo všechny přístupové cesty. Vplout do přístavu a prolomit blokádu se dařilo pouze malým rychlým člunům, v noci a za velkého rizika. Dobývání bylo provázáno masovým pleněním a zhářstvím v téměř celé širší oblasti kolem Dubrovníku. Kriminalita byla dokonce povýšena na úroveň státu – v prvních

dnech agrese hlásila černohorská televize ve zprávách, že tamní koleje žádají o dodání několika stovek (samozřejmě ukradených) párů tenisek z Dubrovníku. Zdálo se, že záměrem agresora bylo Dubrovnik „přidusit“, udržet ho pod tlakem co nejdéle, a pak město přinutit přijmout zvenčí vnucené politické řešení, které by přepsalo hranice bývalých jugoslávských republik. Existoval dokonce plán na obnovení tzv. Dubrovnické republiky pod srbskou kontrolou. Tyto záměry však selhaly, částečně proto, že se s nimi identifikoval jen zanedbatelný počet místních obyvatel, ale především kvůli neúspěchu JNA na jižním bitevním poli, tedy proto, že se Chorvatům podařilo ubránit samotné město Dubrovnik.

Admirál Branko Mamula ve svých memoárech připomíná, že tehdejší černohorská politická elita otevřeně zastávala požadavek, aby se část východní Hercegoviny stala součástí Černé Hory a Dubrovnik byl jejím hlavním městem, a to vše v rámci tehdejší zbytkové Jugoslávie. Černohorská teritoriální obrana pochodovala na Dubrovnik a námořnictvo obdrželo rozkaz k palební podpoře. Rozkaz k útoku na Dubrovnik podle Mamuly rozhodně nepřišel z Bělehradu. Admirál také připomíná, že to nebylo poprvé v historii, kdy se Černohorci vydali do Dubrovníku – v době napoleonských válek společně s Rusy vyhnali z Dubrovníku Napoleona, vyplnili blízké Konavle a došli až ke Splitu. V souvislosti s útokem se mluvilo i o obyčejné lidské závisti chudších Černohorců, kteří se dlouhá léta dívali na prosperující Dubrovnik plný zahraničních turistů a chtěli si z nabytého bohatství ukrojit také něco pro sebe.

Při nejprudším a zároveň posledním přímém útoku na město začátkem prosince zemřelo dvaadvacet lidí. Na historickou část dopadly stovky granátů. Několik domů uvnitř hradeb

vyhořelo, a protože jsou zdejší stavby stavěny specifickým způsobem – nemají skutečné základy a navzájem si slouží jako stavební opora –, ve městě nezůstal prakticky žádný nepoškozený dům. Luxusní hotely v bezprostřední blízkosti starého města byly zcela zničeny, ale obráncům se přece jen podařilo město udržet. Celkem bylo při obléhání zbytečně zabito asi dvě stě dubrovnických občanů, většinou civilistů. Útočící jednotky obhajovaly bombardování historického centra tím, že staré budovy používají obránci jako svá útočiště, ale sympatie si rozhodně nezískaly. Když se podíváte na mapu, okamžitě si uvědomíte, že ať už máte v Chorvatsku jakékoliv záměry, podrobit si celou zemi, nebo „jenom“ izolovat srbské oblasti a následně vytvořit Velké Srbsko, Dubrovnik nemůžete potřebovat. Strategické důvody absentovaly, zůstalo jenom primitivní rabování, ničení a iracionální msta. Pár lidí za hranicí se mohlo obohatit, někteří ukojili své sadistické choutky, ale hlavním důsledkem bylo, že mezinárodní veřejnost se rozhodněji postavila na stranu Chorvatska, protože v Dubrovniku bylo zcela jasné, kdo byl útočníkem a kdo obětí. Černohorský generál JNA Pavle Strugar byl za válečné zločiny během obléhání Dubrovníku v Haagu odsouzen na osm let vězení. Z hlediska válečného plánování a analýzy nákladů a přínosů je napadení Dubrovníku možná nejnesmyslnější počin, kterého se jakákoliv strana během válek v devadesátých letech minulého století dopustila. ■

Michal Hrušík (1984–2022), balkanolog, působil na Ministerstvu zahraničních věcí a evropských záležitostí v Bratislavě.

Úzkost v křesťanství

Alain Besançon

Paul Rubens:
Vyhánění z ráje, výřez.
Zdroj: Wikimedia
Commons

Byl jsem nucen neodkladně nastoupit do nemocnice a s sebou jsem si stihl vzít pouze první knihu, která mi zrovna padla do ruky. Čirou náhodou to byly Pascalovy *Myšlenky* vydané péčí Francise Kaplana. Text jsem četl se stejným potěšením jako román, jehož zápletky je souvislá a četba vzrušující. Kniha mi poskytla „dobré využití nemoci“, v mém případě mnohem lepší než ono poněkud unavující využití, které ve svém díle doporučuje Pascal. Nabízím reflexi historika, která se zrodila na nemocničním lůžku. Dotýká se výkladu úzkosti v křesťanství v období protestantské a katolické reformy, a především formy úzkosti, již vyvolal jansenismus a která velice silně zatížila Pascalův vztah k jeho Bohu.

Úzkost v západní Evropě

Úzkost se objevuje v každé době a dotýká se všech lidí. Svědectví o tom podávají i ty nejstarší texty. Lze rovněž dospět k legitimnímu závěru, že v určitých místech a v určitých civilizacích je úzkost přítomna ve výraznější podobě. Nevšiml jsem si však, že by úzkost byla někde jinde ve světě až do té míry uvědomělá a trýznivá jako v západní Evropě. Můžeme si dokonce klást otázku, zda si svět latinského křesťanství v úzkosti přímo nelibuje. Úzkost provází jeho

dynamismus jak v tom nejlepším, tak i v tom nejhorším a představuje pravděpodobně jeden z jeho zásadních faktorů. Učitel západního křesťanstva Augustin po sobě zanechal teologické nástroje, jež v latinském křesťanství podporují kulturu. Tomistická škola se pokusila vytvořit nový rovnovážný stav, obracela se do hloubi antického světa a čerpala z řeckých otců, na jejichž obzoru nezaujímal temný mrak úzkosti příliš velké místo. Velice relativní rovnovážný bod, jehož bylo dosaženo ve třináctém století, se zhroutil a rozpoutal vlnu úzkosti ve dvou následujících

stoletích. Byla to století katastrof, nejistoty, moru a válek – a rozdělení církve. Byla to rovněž století rychlého nástupu individualismu, který dal průchod osobnímu vyjádření, osobitému výrazu.

Historie luteranismu započíná životním dramatem jednoho mnicha ve Wittenbergu a představuje vylíčení nesnesitelné úzkostné krize a jejího náhlého a nenadálého rozptýlení v nahlédnutí a přijetí vykupitelského daru víry. Ale pro úzkost je příznačné, že se vrací. Lékem je v takovém případě obnova aktu víry. A co když se vrátí znovu? Mezi úzkostí a vírou se vytváří svého druhu alternace a nakonec dochází k vzájemnému propletení. Duchovní muka se stávají měřítkem autentičnosti. Úzkost je počínaje tímto okamžikem ne-li kultivována, tak v každém případě spojována se zbožností. Lidská osoba je radikálně zkažená hříchem a postrádá vlastní ontologickou konzistenci, je jakoby zničena v rozřešující události ospravedlnění, v níž onu osobu soudním (*forenzním*) úkonem vyměňuje a nahrazuje Kristus Spasitel, „Kristus v nás“.

Tři cesty po Lutherovi

Otevírají se tak tři cesty. Tou první je udělení racionálního statutu tomu, co je dáno jako nevypověditelná existenciální zkušenost. Subjekt se ji snaží zřetelně zformulovat pomocí rovněž forenzní doktríny schopné lidskou osobu podepřít a uspokojit její přirozenou touhu po vědění. Tímto způsobem vzniká *v blízkosti* zbožného života spekulace, nejprve a především gnostická spekulace ve stylu Jacoba Böhma; později se postupně tříbí a sekularizuje a vede k rozvoji svobodné filosofické spekulace oproštěné od dogmatu, ale jednou provždy nesoucí pečť

vnitřního dramatu Martina Luthera. Luther po sobě nezanechal spekulativní teologii v katolickém smyslu, ale otevřel cestu konceptualizované spiritualitě, která se přetváří ve filosofii. Nevidíme-li úzkou spjatost Hegelovy dramaturgie kosmického dění s tímto počátkem, zůstává pro nás zcela nesrozumitelná.

Druhá cesta přesahuje a překračuje muka úzkosti a hledá pokoj v dílech umění. Úzkostnou stopu můžeme vyčíst ve velkém malířství Grünewaldově, Altdorferově či v díle Hanse Baldunga (Grüna). Zklidňuje se – s přispěním a s pomocí Itálie – u Cranacha a Dürera a cestu k zeleným pastvinám nalézá nakonec v hudbě. Bach, „hudební kazatel luteránství“, jenž ve své zbožné duši zakoušel ve vlastním smyslu křesťanský aspekt osobního vztahu s Bohem, podbarvil svým typickým způsobem tento vztah luteránskou dramaturgií. Kontrapunktická forma, jejímž byl mistrem, vyjadřuje dvojí střídající se zkušenost ztracení (zničení) a spásy. Raduje se z jistoty spásy a oslavuje ji. V jeho kantátách je téma radosti definitivně vítězné a přísný Bůh nalézá své završení v Kristu Spasiteli.

A konečně je tu třetí cesta, které propadají v masovém měřítku věřící, cesta sentimentu, zbožnosti srdce. Pietistická revoluce převrací luteránskou stavbu ospravedlnění skrze víru a ze zbožnosti činí soudkyni víry. Víra vyplývá ze zbožnosti, ne naopak. Úzkost je tak vnořena do sentimentalismu nebo se rozpouští ve společenství, vzniká masové hnutí prozřevších. Anebo je úzkost, u zbožných, křesťansky pokojných duší, rovněž překonávána promyšlenou četbou středověkých duchovních autorů (Tauler, *Následování Krista*), novodobých duchovních vůdců a v každém případě četbou Bible.

Kalvín, předurčení a ospravedlnění

Kalvín byl podle toho, s čím se o sobě svěřil, člověkem spíše nesmělé, bázlivé povahy, byl zdrženlivý a málo dal na osobní důvěru. Je známo, že na jeho duši doléhaly těžké pochybnosti již v děsivé koleji v Montaigu, jejímž byl žákem, a že v následujících letech byl přímo posedlý „pocitem křehkosti a slabosti před Bohem, který je v prvé řadě Bohem spravedlivým v tom smyslu, že odvažuje dobro a zlo každému stvoření“ (Denis Crouzet). Kniha *Institute křesťanského náboženství*, kterou Kalvín vydal latinsky ve třiceti a francouzsky ve třiatřiceti letech (1541), dokazuje, že jeho úzkostné pochyby byly definitivně překonány. Učením *solī Deo gloria*, jinými slovy učením o *předurčení* a *posvěcení*.

Doktrína o *předurčení* se zdála „podivná a tvrdá“ dokonce i samotnému Kalvínovi. Podle ní se Bůh na základě svého věčného úradku rozhodl už před pádem prvních lidí určit jedny ke spáse (milost je nezadržitelná) a druhé k záhubě neboli ztracení, tj. do pekla. Říká se tomu dvojí předurčení před pádem. Jistý žák z Kalvínova okruhu, Jérôme-Hermès Bolsec, jej v roce 1551 veřejně napadl. Tvrdil, že predestinace, předurčení, činí Boha zodpovědným za lidské hříchy, účinnou příčinu zlých skutků těch, kdo jsou zavržení. Kalvín označil Bolseca za prase a šarlatána a nechal ho odsoudit k vypovězení ze země. Po Kalvínově smrti byla tato doktrína poněkud zanedbávána, ale velice pozvolna. Vyhlášena byla v prvním kánonu synodu v Dordrechtu v roce 1618 a v některých církvích dodnes působí v plné síle. Ale viděli jsme, aniž bychom chtěli vyvolávat úzkost u těch, kdo v předurčení věří, že samotný fakt, že se v ně věří a že se tato víra pevně a výslovně vyznává, má už sám o sobě

znamenat, že jsme na té správné straně. Věřit v to znamená rozhodnout se v aktu nejvyšší důvěry k Bohu. Augustin tvrdil, že vyvolení se radují při pohledu na hříšníky ve věčných plamenech a oslavují Boha v jeho spravedlnosti. Stejně uvažuje Kalvín, „neboť jde o věci neoddělitelně spojené, že nás totiž Bůh vyvolil a že nás nyní povolává k svatosti“. Úzkost je pro ty druhé, pro ty z tábora zlořečených. Oni si své zlořečení zasloužili, neboť zavržení zasluhují všichni až na ty, které se Bohu přesto zlíbilo vyvolit, darem a výlučně skrze milost.

Pokud jde o *posvěcení*, otevírá cestu života pod Božím dohledem. Člověk pracuje, užívá legitimních statků, které mu tato práce přináší, za předpokladu, že všechno vztahuje k Bohu. Udržuje svůj život v kázni, následuje zákon Desatera, zákon, v němž mu Duch svatý udělil dar rozlišování. Písmo je inspirované. Ale uznat je za inspirované a rozpoznávat v něm Boží slovo je darem Ducha svatého. Ten, kdo uznává tuto dvojí inspiraci, má záruku svého vyvolení. Práce jako taková přináší uvolnění. Neříká snad Voltaire v závěru své knihy *Candide neboli Optimismus*, že práce zahání nepravosti, nudu a ponoukání? Tím spíš, že tato práce přináší dobré svědomí a je posvěcující, když věřícího udržuje na cestě ctnosti. Za tento ctnostný život jsme Bohu povinováni vděčností. „Proč máme konat skutky ctnosti? Je tomu tak proto,“ odpovídá *Heidelberský katechismus*, „že Kristus poté, co nás zachránil svou krví, nás zároveň obnovuje svým Svatým duchem ke svému obrazu, abychom Bohu celým naším životem prokazovali vděčnost za jeho dobrodiní a abychom jej tak všichni oslavovali; dále pak abychom my sami byli ujištěni v naší víře plody, které přináší, a aby skrze svatost našeho života byli naši bližní získáváni pro Ježíše

Krista.“ (*Heidelberský katechismus*, § 87) Zbožnost *sola fide* se tak více než kdykoli předtím stává zbožností moralizující. Melanchthon si klade otázku, máme-li tu ještě co do činění s křesťanstvím, nebo jde-li o pokřesťanštěný stoicismus. Dílo posvěcení musí přece pokračovat po celý život. Ctnosti, které přinesly bohatství, musejí být praktikovány i poté, co jsme je získali. Setkáváme se se skromně žijícími americkými miliardáři, kteří chodí pracovat do svých úřadů, dokud je nohy unesou a dokud jsou jejich oči schopny sledovat účetní výstupy. Jakmile se „naučili být bohatými“, užívají svých statků rozumně. Jeden ze zdrojů amerického *evergetismu* (služba významných osobností veřejnosti) je v kalvinistickém posvěcení.

Co čeká člověka, který nepraktikuje ctnosti, ale oddává se neřestem, pohoršuje bližní svou bezbožností a čtenými hříchy? Jednoduše zjevně

dokázal, že jeho víra je falešná a že není spasen. Nemá již právo účastnit se Večeře Páně. Je ze své církve exkomunikován. Je zavržen. Civilní správa jej může přísně potrestat, protože pokud jej Bůh nemiluje, nemají tím spíš důvod ho milovat jeho vyvolení. „Kristus naučil ty, již jsou jeho, odpouštět, snášet urážky. [...] Nicméně sladkost a mírnost jejich odvahy nebudou nijak bránit tomu, aby při veškeré lásce ke svým nepřítelům nepřispívali svou pomocí civilní správě při uchovávaní jejich dober nebo aby se vzhledem ke svému bohublému zájmu o veřejné dobro nedožadovali potrestání osob zvrhlých a páchnoucích morem, jež nelze napravit jinak než tresty.“

Dílo posvěcení naplňuje život, a právě z tohoto důvodu nepotřebuje pomocníky, jakými jsou v luteránských zemích filosofie a umění. Je možné postupovat dále, neboť kalvinista je zcela zaměstnán svým úkolem a nemá čas. Ve

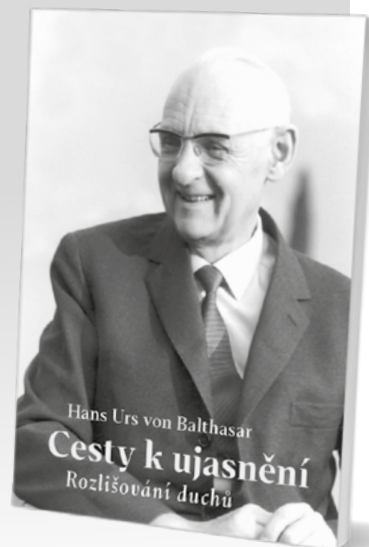
INZERCE

Hans Urs von Balthasar

CESTY K UJASNĚNÍ

Rozlišování duchů

Kniha *Klarstellungen*, kterou jsme v češtině nazvali *Cesty k ujasnění*, dovoluje nahlédnout do světa génia, kterému je vlastní intelektuální poctivost a zápas o hledání oné pravdy, jíž autor zasvětil svůj život. Vysvětluje základní prvky víry: vtělení, trojiční nauku, společenství svatých, princip autority a mnohé další. Závěrečný esej „Proč zůstávám v církvi“ se stal klasickým dílem křesťanského myšlení naší doby. Druhé české vydání této knihy přibližuje čtenářům životní dílo autora, jehož myšlenkový záběr připomíná velikány typu Órigena, Augustina či Tomáše Akvinského.

Centrum pro studium demokracie a kultury | objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

A5 | brož. | 220 stran | 298 Kč |

skutečnosti však v reformované zemi bylo místo pro umění. Kalvín byl neústupný v tom, že chrám musí být prázdný a oproštěný od jakýchkoli zbožných obrazů. Ale umění jako takové je jednou z lidských způsobilostí, již člověk může použít k oslavě samotného Boha. Umění pracuje rovněž. Stačí si připomenout holandské malířství – a mít v každém případě na paměti, že není zcela kalvinistické, neboť Rembrandt nebyl kalvinista a Vermeer byl pravděpodobně katolík. Chybí kalvinistická hudba. Výrazné a silné písně zpívané v chrámu nemají nic společného s Bachovými hlubokými výlevy a proudy a s luteránskou hudbou. Calvinismus v sobě živil velkou poezii, ve Francii to byl d'Aubigné, v Anglii Milton. Nevydal ze sebe filosofickou spekulaci napomáhající teologii ani jí inspirovanou. Teologie se soustřeďuje podobně jako samotný Kalvín na exegezi a prohloubené porozumění Slovu. A na druhé straně hledá slučitelnost této exegeze s rozumem. Calvinismus se rovněž otevírá liberalismu – nepřímou cestou hledání rozumového náboženství, náboženství „v mezích rozumu“.

Katolická církev tváří v tvář vzestupu reformace

Můžeme říci, že úzkost byla tímto způsobem v kalvinistickém světě překonána? Nepochybně ano, ale stalo se tak za cenu vytrvalého úsilí. Usilováním o posvěcení je ustavičně oddalována a odsouvána na později. Vyplývá z toho určitý stav přetíženosti, nejen fyzické, ale také duchovní, neboť každý věřící je obtížen nedílným břemenem kněžství ve svých povinnostech modlit se, činit díkůvzdání, vzdělávat se a kázat. Z toho důvodu se také mnozí protestanti pocítují

vyčerpanost způsobenou touto nad-náročností vrhl v osmnáctém století s takovou nenasytností na kvietismus Fénelona a Madame Guyonové. Fénelon jim pomohl oprostít se od anarchického mysticismu, zředěného a entuziastického, který panoval v jejich světě. Pierre Jurieu učí, že pravá mystika není nic jiného než odůvodněná biblická teologie obnovující vnitřního člověka. Fénelon, o němž jsou někteří protestanti přesvědčeni, že se přiklonil k reformaci, tak mohl očistit mystiku papistickou, ale bez toho, že by propadl *entuziasmu*. Přetížení spočívající na bedrech reformovaného věřícího odlehčila právě tato ani římská, ani entuziastická mystika.

Římská katolická církev měla tváří v tvář úzkosti k dispozici bohatý arzenál. Disponovala okázale nádhernou liturgií, zdobnou a oplývající naučeními. Nabízela své svátosti. U eucharistie je její zobektivnění dovedeno k maximální míře. Bůh je skutečně přítomen v předpokladně podobě, v níž věřící přijímá Tělo Kristovo, případně „pod obojí způsobou“ jeho Tělo a Krev, což církev schválila v Čechách. Svátost oltářní je možné adorat mimo bohoslužby, neboť přítomnost je ustavičná, svátost oltářní lze nést při procesi, přinášet ji nemocným. Církev se odvolává na moc klíčů a prostřednictvím svátosti pokání má moc odpouštět i ty nejtěžší hříchy. A konečně také vytvořila rozsáhlou stavbu systematického myšlení umožňující zahrnout prakticky v jedné jediné disciplíně celý korpus filosofie, od počátků až k Platonovi, Aristotelovi, stoikům a jejich pokračovatelům, a teologické reflexe od Irenea a Justina po svatého Tomáše – přes církevní Otce, Augustina, Anselma a řadu dalších.

Toto všechno přesto nestačilo ztišit všude se šířící neklid ani upokojit úzkost nejhorlivějších duší, a nebylo ani nikoho, kdo by vnesl pokoj

především do duše mladých Luthera a Kalvína. Území protestantismu se neustále za podpory lidu rozšiřovalo.

Tváří v tvář reformaci použila katolická církev ve věci úzkosti všech možných prostředků. Dále rozvinula útěšné, proměňující a přenášející možnosti nejgrandióznější liturgie. S Palestrinou, Monteverdim, Charpentierem a Couperinem dokázala vytvořit nádhernou hudbu. Rozšířila se zbožná úcta k eucharistii. Zpovědnické umění – ať již rigoristické nebo laxistické, anebo jen umě- řené, pokud jde o shovívavost nebo přísnost – bylo dovedeno k vrcholnému bodu dokonalosti. Církev podporovala explozi barokního umění, které oproti protestantskému ikonoklasmu nejenže obnovilo obrazy, ale zároveň oslavovalo Boha představovaného ve všech přípustných formách, a také člověka, kterého v žádném případě nechápalo jako od kořene zkaženého, ale heroizovalo jej, ochotně přejímajíc formy z antic- kého umění. Toto umění nesnižovalo rozdíl mezi Bohem a člověkem, ale představovalo Boha jako přítele člověka a zároveň člověka jako ušlechtilou bytost, jež Bohu odpovídá.

Toto vše však nestačí k naplnění života a k překonání neklidu. Ještě je třeba potvrdit, že základním lékem na úzkost, o kterém hovoří římská katolická církev, je hledání pravdy. Jde o aktivitu rozumu, již umožňuje přesvědčení, že lidský rozum je i přes svá omezení schopen racionálně uvažovat o Bohu a že Bůh je do ur- čitého stupně poznatelný. I přes zásadní nepo- znatelnost božského bytí existuje možná cesta k němu, posilovaná nadpřirozenými prostředky milosti, vzýváním Ducha svatého, které však nečiní v žádném případě marným úsilí lidského rozumu schopného jít v poznání dále. Toto hle- dání je neomezené, ale podobně jako kalvínské

posvěcení člověka zaměstnává, možná lépe než ono, a je schopné mu poskytnout určitý stupeň pokoje. Je svobodnější, nezaměstnává člověka celého, umožňuje přerušování, nepravdivost, ale musí se opakovat pokaždé, jakmile se objevu- je trýzeň nebo přinejmenším vyvstává problém. „Tisíc obtíží,“ říkal Newman, „netvoří jedinou pochybnost.“ Obtíže jsou řešeny porozuměním (z) víry. Fideismus, slepá víra nejsou udržitelné na dlouho a nejsou ani schvalovány. Katolík je v zásadě odsouzen k hledání pravdy až do konce svého pozemského putování, doufaje, že na kon- ci odhalí pravdu celou.

Je to úkol. Dá se však říci, že církev tento úkol úspěšně splnila ve střetu s reformací? Měla pro- ti sobě mimořádně těžké soupeře. Stačí strávit nějaký čas s Lutherem a s Kalvínem, abychom se přesvědčili, že bylo nepravděpodobné, že by v sobě katolický svět našel osobnosti podob- ného kalibru. Nalezl je v řádu svatosti. Svatý Ignác nebyl intelektuál. Započal svoji duchovní cestu se skrovnou výbavou důstojníka a dvořana jednoho malého provinčního dvora. Nicméně z Tovaryšstva, jež založil, vzešla hlavní líheň bo- jových zastánců katolického rozumu. Díky ní se protestantské krvácení nakonec zastavilo.

Katolická protireformace zaútočila na všech frontách. Osvěttila dogma a počínaje Tridentským koncilem v zásadě uznala *sola fide* (pouhou ví- rou) i *sola gratia* (pouhou milostí) – ale bylo příliš pozdě, roztržka byla završena a protestanti už nepřijímali výklad církve, a především nepřijímali její autoritu vykládat. Zaměřila se na metafyziku, na půdu, kterou jí protestantismus přenechal. U Suáreze v Salamance a u Descarta v Paříži moh- la doufat, že nalezne *aggiornamento* své theo- filosofie těžce zatížené aristotelismem, který ne- byl v kurzu. To nefungovalo. Suárez zdeformoval

François II
Quesnel:
Portrét Blaise
Pascala

tomismus, aniž mu vrátil jeho plnost a jeho sílu přesvědčování, argumentace. Descartes byl silně ovlivněn ockhamovskou tradicí, Malebranche v ještě větší míře, a spor, popřípadě dialog s nimi vedli Hobbes, Spinoza, Leibniz, kteří neměli s katolickým královstvím a dogmatem nic společného. Vrcholné myšlení – snad s výjimkou Vica – se již nepohybovalo v mezích katolické ortodoxie, nebo v ní spatřovalo omezující uzavřenost.

Jansenistická nemoc

Katolická reforma, zejména ve své jezuitské verzi, vděčí v mnohém za svou inspiraci renesanci, jejímu humanismu, strhujícímu optimismu a její radostnosti. Ale ve stejnou chvíli o sobě dává v církvi vědět jansenistická nemoc. Její původní zdroj se nalézá na severu, v Lovani poblíž kalvínských hranic, a v Paříži, v království, které se málem přiklonilo k tomuto směru a které si udržovalo Řím v bezpečné vzdálenosti.

Od kalvinismu jansenismus převzal, při všech svých protestech, ať už v dobré nebo zlé víře, ne-li

dvojí předurčení, pak předurčení prosté, po pádu prvních lidí. Ale odtrhl je od *jistoty spásy*, jež je s ním u Kalvína spjata.

Katolická církev nemůže přijmout protestantské učení jistoty spásy. Dívá se na lidi jako na anděly na žebři Jákovově: stoupají a sestupují, padají a znovu vystupují vzhůru. Církev tvrdí, že Kristus zemřel za všechny lidi, neboť hodnota jeho vykoupení je univerzální, navíc má na základě pravomocí, které obdržela od Boha, pro padlé všechny nástroje spásy, pokud si hříšníci přejí je přijmout. Předurčení je neoddelitelné od příznivého záměru, jaký má Bůh se svými stvořeními. Voltaire, jehož otec byl jansenista a bratr konvulzionista, jako správný katolík tvrdil, že nedokáže pochopit, proč by Bůh měl stvořit svět jen proto, aby většinu lidí uvrhl do pekla. Ve zdravé doktríně je tak na jedné straně spása potenciálně všeobecná záležitost, ale na druhé straně je osobní spása nejistá a oddaluje se až do poslední hodiny. Spojujeme-li, jak to činí jansenisté, spásu vyhrazenou pouze určitým lidem s nejistotou spásy, odsuzujeme tím věřícího k ustavičné úzkosti. Jansenista místo toho, aby si jako kalvinista hleděl svého povolání, svěřil svoji spásu Bohu, díval se dopředu a neobracel se zpět, se donekonečna rozhlíží a ptá se, dostává-li se mu milosti účinné či milosti výkonné a není-li vpočten mezi zavržené. Podezřívá sebe sama, zatěžuje své skutky pastí „sebe-lásky“, usiluje po všechny dny o ctnost a zároveň považuje ctnost za nic, pokud ji nepovažuje jen za další z řady neřestí.

Luteránská úzkost obsahovala neustále ob-
novované odvolávání ke Kristu Spasiteli, a stá-
vala se tak neoddelitelnou součástí duchovního
života. Stávalo se, že nacházela útěchu v sobě
samé. Calvinistická úzkost je téměř zločinem,
neboť musí být při díle posvěcení odklizená.

Není nic sterilnějšího než úzkost jansenisty, neboť sám neví, zda modlitba, jíž se obrací ke skrytému Bohu, je mu příjemná a nepřipojuje-li jen další pečeť na své zavržení. Jediný zisk, který z toho lze vyvodit, je stále hlubší a hlubší pochmurné pronikání provinilého lidského vědomí svého druhu nekonečnou psychoanalýzou bezedných hlubin duše. Vzešla z toho nicméně velká literatura. Objevili se Racine, Pascal.

Ale pro katolickou církev to byla katastrofa! Nemoc postihla největší katolické království Francii, nákaza se z ní šířila dále do Belgie, Itálie a Irska a vtiskla křesťanství vysušenou, tristní a moralizující podobu, horší než nejhorší protestantismus. Křesťanství ztratilo svoji katolickou velkorysost, lidství a radost, ovšem bez hlubokých únikových cest luteránského mysticismu, bez hudby a mystiky. Jansenismus nenávidí mystiku a pronásleduje ji mnohem účinněji, než tomu je v protestantských zemích – navíc zcela postrádá mužnou odvahu, s níž se kalvinistický průkopník, svobodný a sám, pouští do klučení terénu a kultivace nových zemí. Církev vidí, jak se uvnitř ní samotné otvírá nová fronta. Rozkládá ji nekonečná jansenistická imobilizace. Její území se scvrkává, a pokud v Bavorsku, Rakousku nebo v Neapolském království přežívá barokní umění, nejde o oblasti, kde by hlavní starostí bylo hledání pravdy. Jansenismus nakonec zničil nejen katolickou zbožnost, ale i to, co s ní bylo spjato, *ancien régime* ve Francii, Tovaryšstvo Ježíšovo v Římě. Zbavil křesťany odvahy a způsobil, že Paříž odpadla k bezbožectví (Pierre Chaunu). Tento fakt vyžaduje reflexi: masové apostáze od náboženství, a to nejen katolického, začaly ve Francii, nejstarší dceři církve, k velkému pohoršení

protestantských národů, Anglie, Německa, Spojených států. Jansenistická krize připravila triumf protestantismu v Evropě a Americe, který poznamenal devatenácté století. Završilo se tím nastolení úzkosti uvnitř katolické církve. ■

/ *Commentaire* 175, Automne 2021, s. 519–524, z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek. /

Francouzský filosof a historik idejí **Alain Besançon** se 25. dubna 2022 dožil úctyhodných devadesáti let. Je členem Institut de France, své eseje, studie a recenze publikuje většinou ve čtvrtletní revue *Commentaire*. V řadě svých textů se Besançon zabývá situací Židů a Izraele v dějinách i současnosti, posláním a postavením katolické církve v současném světě i jejím vztahem k oběma totalitám 20. století a k islámu, vztahem křesťanství a umění atd. V českých překladech vyšly jeho knihy *Nemoc století: Komunismus, nacismus a holocaust* (2000), *Zakázaný obraz: Intelektuální dějiny obrazoborectví* (2013), *Svatá Rus* (2015), *Náboženské otázky současnosti* (2019) a obsáhlý výběr jeho esejí *Svoboda a pravda* (2013).

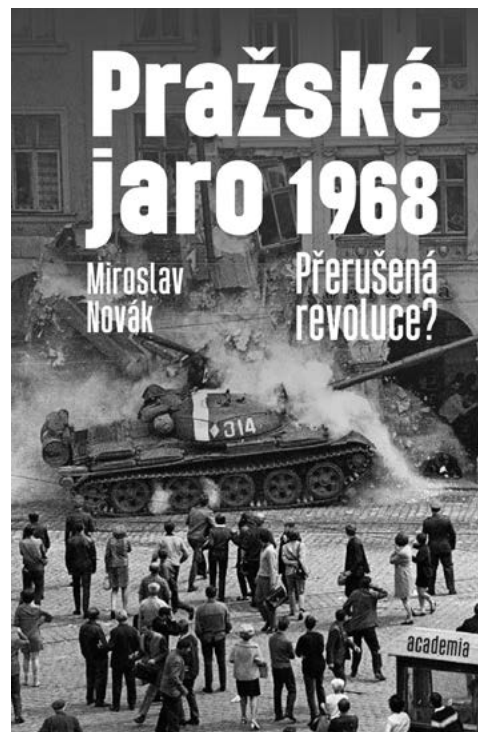
Polemika nejen o Pražském jaru

Miroslav Novák

V „Salonu“ *Práva* vyšla 21. dubna 2022 celostránková „recenze“ mé knihy *Pražské jaro 1968: přerušená revoluce?* (Academia, Praha 2021).¹ „Oblastí specializace“ recenzenta Jana Mervarta je „český marxistický humanismus“² a je spoluautorem knihy *„Rehabilitovat Marxe!“ Československá stranická inteligence a myšlení poststalinské modernity*. Mervart na mé knize nenechává ani nitku suchou. Přesto s ním v jedné věci souhlasím – je třeba dodržovat jisté standardy. Jeho útok proti mé knize je v rozporu se standardy odborné recenze i věcné polemiky. Je plný omylů, čirých spekulací a nesmyslných výpadů.

Mervartovy omyly

Nejsem „prvním profesorem politologie v českých zemích“. Tím byl Jan Škaloud v roce 1991. Jsem prvním profesorem politologie na Univerzitě Karlově. Dřív než já byl jmenován i premiér

Miroslav Novák: *Pražské jaro 1968: Přerušená revoluce?* Academia 2021, 280 stran

Petr Fiala, který byl předsedou mé jmenovací komise. Mé profesorské jmenování proběhlo na návrh Masarykovy univerzity v Brně (Univerzita Karlova, na níž jsem v letech 1990–2014 přednášel, tehdy ještě akreditaci na profesorské řízení v oboru politologie neměla).

Má kniha je podle Mervarta „český, autorem aktualizovaný překlad původní třicet let staré práce napsané francouzsky a věnované československému roku 1968“. V tom jsou dva omyly:

1) Jde o mou vlastní, autorskou adaptaci francouzského originálu, který vyšel v Paříži 2. března 2021. Mervart si to plete s mou knihou *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou* (Od pražského jara do moskevského jara, Georg, Ženeva 1990).

2) Má francouzská kniha z roku 1990 není „věnovan[á] československému roku 1968“.

O pražském jaru pojednává jen poměrně malá část – kniha se soustředí na disent v SSSR a ČSSR v 70. letech. O mém starším francouzském spisu napsal roku 2010 (20 let po jeho vydání) ženevský historik Karel Bosko v knize *L'humanisme endurant. Tchecoslovaquie, 1968–1989* (Labor et fides, Ženeva 2010), že je „výjimečný“ (s. 17) a že jde o „monumentální práci, nepostradatelnou referenci“ (s. 226).

Českou adaptaci vydalo nakladatelství Academia symbolicky 20. srpna 2021, zhruba o půl roku později, než vyšel francouzský originál. Ani ten není jen „aktualizací“ poměrně malé části staršího francouzského spisu. V některých kapitolách není z mé starší francouzské knihy nic. Platí to tím spíš o české *autorské adaptaci* (nikoli prostě „překladu“) mé nové francouzské knihy. Do české adaptace jsem i oproti novému francouzskému originálu leccos přidal nebo v ní upravil, mj. i v souvislosti s připomínkami odborníků, kteří rukopis pečlivě lektorovali.

Podle Mervarta si lze těžko představit, že by moje kniha vyšla v prestižním britském, německém nebo francouzském nakladatelství. Francouzskou verzi vydalo pařížské nakladatelství CODEX, které je sice mladé, ale odborně náročné. Ve stejné edici vyšla např. o rok a půl dřív kniha ředitele CEFRESu (Francouzského centra pro výzkum ve společenských vědách) Jérôma Heurtauxe o Polsku *Pologne, 1989. Comment le communisme s'est effondré*.

Než jsem svůj nový francouzský rukopis doručil nakladatelství, sám jsem ho poslal k posouzení třem expertům. Jeden z nich, emeritní profesor ženevského Graduate Institute of International and Development Studies André Liebich, celý můj manuskript důkladně lektoroval, druhý, profesor univerzity ve švýcarském

Fribourgu Paul Dembinski napsal k publikaci vřelé doporučení. Pařížské nakladatelství CODEX pak manuskript poslalo k dalšímu posouzení bývalé ředitelce CEFRESu Françoise Mayerové, jejíž práce o českých komunistech vyšla i v českém překladu *Češi a jejich komunismus*.

Rukopis vlastní české autorské adaptace jsem poslal šesti specialistům, z nichž čtyři manuskript přečetli, tři ho celý připomínkovali a jeden na něho navíc napsal doporučující dopis.

Zásadní námítky?

Mervart píše: „Autor slibuje, že si nebude brát servítky, že odhalí iluze československých reformistů a na pravou míru uvede zakořeněné mýty. Odkud vzal Novák přesvědčení, že jím ‚odhalované mýty‘ jsou v české společnosti zakořeněné, ovšem nelze zjistit. Vlastně je i těžké vydedukovat, jaké mýty má na mysli; patrně má pocit, že reformní komunismus se na domácí půdě stále těší nebývalým sympatiím a že marxismus představuje základní nebezpečí pro svobodnou evropskou civilizaci a lidská práva.“

Odpovídám:

1) Hlavním mýtem, který důkladně vyvracím, je, že hrůzy komunismu pocházejí z toho, že Sovětský svaz je zaostalý, zatímco my Češi jsme vyspělí a náš vlastní komunismus bude prý zcela jiný, mnohem lepší a velmi blízký „autentickému“ Marxovu pojetí. Nikomu, kdo se byl jen zběžně s mou knihou seznámí, tohle nemůže uniknout. Tvzení, že „[v]lastně je i těžké vydedukovat, jaké mýty má[m] na mysli“, je neobhajitelné.

Petr Fidelius mi po přečtení kapitoly mé knihy nazvané „Československý model ‚socialismu s lidskou tváří““ napsal 14. prosince 2021: „Je to

definitivní zúčtování s iluzemi reformního komunismu. Probíráte dané téma tak vyčerpávajícím způsobem, že už k tomu, zdá se mi, není co dalšího říci.“³

2) To, že tento mýtus byl v české společnosti zakořeněn, prokazují tím, že se zčásti vyskytuje už u T. G. Masaryka, později u historika Jana Slavíka. Masivně se rozšířil v roce 1968. Dokládám, že ho tehdy formuloval zejména marxistický filozof Jiří Cvekl. Zakořeněnost takových mýtů v české společnosti „lze zjistit“.

3) Mervart „vydedukoval“, že „patrně má[m] pocit, že reformní komunismus se na domácí půdě stále těší nebývalým sympatiím“. Já naopak cituji, co napsal Jacques Devitte: „Rok 1968, který byl také rokem invaze a ovládnutí Československa, znamená pro dějiny v lidových demokraciích definitivní konec všech nadějí na ‚zdařilou‘ komunistickou společnost a na ‚obrodu‘ její ideologie.“ (s. 114)

4) Netvrdím, že v *současné Evropě* „marxismus představuje základní nebezpečí“. Jinak je tomu v *současné Asii*. Neměli bychom si namlouvat, že podle počtu obyvatel maličká Evropa je nějaký pupek globalizovaného světa a že co není v dnešní Evropě, neexistuje.

V knize se nejnovějším *ideologiím* nevěnuji, ale snažím se v kapitole „Neobnovuje se půstolletí po pražském jaru rozdělení mezi Východem a Západem?“ vystihnout aktuálně převažující *politické* trendy.

Mervart fabuluje, že cestu od komunismu k pluralitní demokracii „považuj[í] jednoduše za nevyhnutelnou“, podle mě prý k „vysněné pluralitní demokracii všichni aktéři automaticky směřují“. Já naopak upozorňuji, že komunismus nadále „řádí“ v Asii a v duchu Raymonda Arona zdůrazňuji jen „pravděpodobnostní“ ráz

politického vývoje: „Žádný stupeň ekonomického vývoje (ani žádný typ kultury) nemůže automaticky přivodit nějaký autokratický režim, ale bohužel také žádný stupeň ekonomického vývoje (ani žádný typ kultury) nemůže zaručit, že nějaký autokratický režim nevznikne.“ (s. 126)

„Nevyhnutelný“ nebyl ani nástup komunismu v řadě zemí světa, ani jeho pád v některých (vesměs evropských) zemích, k němuž došlo v důsledku „dominového efektu“ téměř současně. Pád komunismu neznamena „automaticky“ nastolení pluralitní demokracie. Rusko je varovným případem. O přechodu k demokracii lze oprávněně hovořit leda tam, kde k němu už došlo, nelze a priori postulovat, že nutně nastane.

Sociální vědec Pierre Kende, který mě inspiroval, měl však v roce 1978 pravdu v tom, že nastolení pluralitní demokracie je cílem většiny (ne všech) středoevropských disidentů a že lze z *tohoto hlediska* navrhnout typologii fází demokratické rezistence v komunistických režimech. Z konstatování, že většina disidentů měla pluralitní demokracii *za cíl*, však neplynulo, že tam pluralitní demokracie nutně vznikne. Přechod od jedné fáze k druhé „není automatický“ (s. 29).

Typologie, kterou navrhl Kende, není jedinou typologií opozicí v zemích sovětského „bloku“, kterou v knize předkládám. K druhé, ve které navazuji zejména na H. Gordona Skillinga a na Fredericka C. Barghoorna, se můžeme dostat při odpovědi na jinou Mervartovu námitku. Prý „nereflektuj[í]“, že moje „teleologická“ argumentace „je na mnoha místech nekonzistentní. Zatímco komunistický reformismus je pro něj jedna z forem ‚odporu‘ vůči komunistickým režimům, na jiném místě přiznává, že pro československé reformisty představovaly reformy konečný cíl. Jak se ovšem snahy o reformy státního

socialismu srovnávají s touhou po pluralitní demokracii a odstranění státního socialismu jako takového, není nikterak zjevné. Vnitřní logiku takové operace autor čtenáři neodhalil, „zjevnost“ dějinného směřování pro něj patrně byla přednější než zdůvodnění argumentu.“

Námítka je lichá. Existují přece *různé* formy „odporu“, které se vzájemně „nesrovnávají“. Můžeme je seřadit „podle postoje ke stávajícímu režimu“ (s. 29). To, že některý druh opozice se stávajícímu režimu vzdaluje méně, jiný více, nevyjadřuje hodnocení jeho „kvality“ (horší, lepší). Ostatně v jednom období (včetně roku 1968) může koexistovat několik typů opozice.

Výklad druhé typologie začínám *čistě osobní opozicí*. V ní nejde o změnu „režimu“, ale pouze o nedobrovolnou výměnu vládnoucího „personálu“ při zachování stejného zřízení. Tento rozdíl vyložil Aristotelés (Pol. V, I, 1301b 6–13). Jeho pojetí analyzuji ve stati „Sociopolitické změny, povstání, převraty, revoluce a jejich předcházení: pokus o rekonstrukci Aristotelovy koncepce“ (*Acta Politologica*, 2018, Vol. 10, No. 1, pp. 86–138). Osobní „opozici“ koncem roku 1967 představoval ve vztahu k Antonínu Novotnému Jiří Hendrych. I tak omezená opozice může sehrát důležitou roli tím, že usnadňuje cestu těm radikálnějším.

I „reformistická“ opozice je něco jiného než opozice vůči režimu jako takovému (označuji ji za „globální“). Nehlásám „nutný dějinný vývoj“ ani „nevyhnutelný přechod“ z jedné formy opozice do druhé. V rozlišování druhů opozice podle jejich postoje k danému režimu není pak žádná „nekonzistentnost“.

V knize zato zdůrazňuji, že v důsledku reform – s nimiž jsem se nikdy nespokojoval – se režim oslabuje a může padnout. To se stalo za Gorbačova v Sovětském svazu a mohlo se to

snad stát i za Dubčeka v Československu, jak se domníval Skilling, který pražské jaro označil za „přerušenou revoluci“. Už ve článku „Paralelní struktury a reformní komunismus“ z roku 1983, který vyšel v Tigridově *Svědectví* (roč. XVII, č. 68, s. 691–697), jsem na straně 694 psal: „... kritikové reformního komunismu nejsou proti reformám, byť by byly plodem vlastní iniciativy reformistů. A to jednak z *důvodů taktických* (protože i *dílčí změny mohou vytvořit příznivější podmínky ke změně podstatné*). Dále pak i z důvodů humanitních...“ Ve své nové knize tuto myšlenku podpírám i tím, co hlásal Tocqueville: „Nejnebezpečnější moment pro špatnou vládu je obvykle ten, kdy se začíná reformovat.“

„Globální“ opozice v mé druhé typologii znamená snahu o odstranění režimu. Není identická s „nastolením pluralitní demokracie“, nejvyšší etapou opozice v mé první (upravené Kendeho) typologii. Pluralitní demokracie je jedním z možných vyústění globální opozice. Tím, kterému jsem vždy (už v roce 1968) dával přednost, ale který jsem nikdy nepovažoval za nevyhnutelný.

Vytváření typologií je v západních sociálních vědách, zejména v sociologii a politologii, zcela standardní. Typologie v mé knize navazují na významné autory sociálních věd. Jsou mezi nimi Robert K. Merton a H. Gordon Skilling (ten na jeden z mých textů o Masarykově kritice marxismu odkazuje ve své i do češtiny přeložené knize *T. G. Masaryk. Proti proudu 1882–1914*, Praha, Praha 1995, odkaz na s. 58). Od Skillingovy monumentální práce *Czechoslovakia's Interrupted Revolution* jsem si vypůjčil nejen název své knihy, ale především myšlenku „přerušené revoluce“, již se inspirovi zejména na stranách 230–231.

Mervart ovšem typologie v mé knize shazuje: „Na některých místech Novák vytváří

schematickou kategorizaci připomínající dobové brožury historického materialismu.“ Mervartova „recenze“ v *Právu* zato připomíná štvavé pamflety v normalizačním *Rudém právu*.

Je můj postup v rozporu se seriózním rozbořem?

Mervart vyhláší: „... u Nováka se [sic!] rozbor myšlení reformě [sic!] komunistické inteligence sestává toliko ze sledu namátkou vybraných citátů, jež jsou zarámovány autorovými komentáři typu ‚blouznění‘ či ‚iluze‘. Seriózní rozbor dobového politického myšlení zůstává autor čtenáři dlužen. Na svou podporu zve Novák dobové aktéry a oponenty komunismu [...], jejichž výroky však nezasazuje do kontextu jejich doby, ale používá je na mnoha místech jako vědecký důkaz svých tvrzení. Jedná se o podivuhodnou metodu, kdy je předmět zájmu (doboví aktéři) nekriticky přijímán jako součást důkazního materiálu prováděné analýzy.“ „Argument“ je od začátku do konce absurdní.

1) Není pravda, že citáty vybírám „namátkou“. Jde o relevantní úryvky. Díky tomu, že *dávám odkazy k celým citovaným textům na internetu*, čtenář(ka) si může okamžitě ověřit, že citát není vytržen z kontextu.

2) Pokud jde o iluze a blouznění, neomezují se na to, abych „namátkou vybran[é] citát[y]“ takto nálepkoval, ale hlavní iluze podrobně vyvracím, což konstatoval Petr Fidelius.

3) „Seriózní rozbor dobového politického myšlení“ čtenáři *nedlužím*. Má kniha je o pražském jaru, není detailním rozbořem autorů, kteří se v té době politicky vyjadřovali. K tomu by bylo třeba jiné knihy. Z toho neplatí, že můj rozbor

není seriózní. To je stejné, jako kdybychom chtěli, když si jdeme vyzvednout obuv z opravy, dostat spolu s botami i lyže.

4) Nezasazuje citace do kontextu doby? Je třeba odlišovat výroky, u nichž musíme brát v úvahu kontext, v němž byly formulovány, od těch, kde to není nutné ani smysluplné. Když konstatuji, že se někteří intelektuálové v roce 1968 vyjadřují o pluralitní demokracii vyhýbavě, podotýkám: „Abychom nebyli nespravedliví, upozorníme, že takové výroky nemusí u některých z jejich autorů nutně vyjadřovat jejich osobní názor, ale mohou být diktovány třeba záměrem neprovokovat Sověty a jejich neostalin-ské kolaboranty v Československu a zmenšit díky tomu nebezpečí sovětské invaze.“ (s. 80)

Jinak je tomu, když cituji, co napsal Herbert Marcuse (ten by mohl být Mervartovi blízký) v knize *Soviet Marxism: A Critical Analysis* vydané roku 1963: „Pokud se stává centrem sovětského marxismu ‚dělnicko-rolnická revoluce‘, a nikoli jen dělnická, není tomu tak jenom proto, že revoluce uspěla v Rusku, ale proto, že revoluční potenciál průmyslové dělnické třídy se zdál oslabovat v celém pokročilém kapitalistickém světě. Je to tento fakt, který z dlouhodobého hlediska určoval vývoj sovětského marxismu.“ Takové výroky překračují kontext doby, v níž byly formulovány.

5) Když podobné citáty zahrnuji do své vlastní analýzy, nejde o „podivuhodnou metodu, kdy je předmět zájmu (doboví aktéři) nekriticky přijímán jako součást důkazního materiálu prováděné analýzy“. *Jde o standardní postup odborné analýzy*. Doporučoval ho Aristotelés, mj. v *Etice Nikomachově*. „Nejprve se tedy pokusíme projít vše, co o tom či onom řekli naši předchůdci, pokud to řekli správně...“ (EN, X, 10, 1118b 16–18; překl. Matyáš Havrda a Jaroslav Rytíř). Má dvě

přednosti: a) neztrácíme čas tím, že bychom znovu „objevovali Ameriku“; b) nechlubíme se cizím peřím.

Citace má při analýze smysl i tehdy, když signifikantní úryvek toho či onoho autora dokládá nějaké tvrzení o něm. Dosvědčuje, že dotyčné tvrzení o něm není libovolné, ale opírá se o to, co skutečně napsal nebo prohlásil. Příkladem (na s. 117–118) je zmínka, že jedním z předchůdců mylné „teorie konvergence“ mezi Východem a Západem byl Edvard Beneš. Dokládám to citátem z jeho knihy *Demokracie dnes a zítra* (Čin, Praha 1948, s. 232–233).

Jak se stavím k odvážným disidentům?

Mervart mě napadá: „Oprávněně poškození jeho knihou se ovšem mohou cítit všichni ti, kdo ve jménu osvobození člověka bojovali za takové demokratické uspořádání, jež by přesahovalo tradiční liberální model i sovětskou diktaturu. Lidé jako Wolfgang Harich, Miklós Haraszti, Jacek Kuron, Karol Modzelewski, Petr Uhl a mnoho dalších totiž ve jménu tohoto boje trávili vlastní produktivní čas ve věznicích. Jejich snahy, vize a sny o kombinaci politické i ekonomické demokracie nebere Novák vůbec v potaz, pro něj jsou všichni pouhými figurkami na šachovnici dějin, jejíž partie směřuje k předem jasnému výsledku.“

Není pravda, že podle mě dějiny směřují k předem danému výsledku. Hlásám v knize pravý opak. Vždy se mi líbil titul knihy Michela Poniatowského *L'Avenir n'est écrit nulle part* [Budoucnost není napsána nikde].

Osudy odvážných disidentů mi nejsou lhostejné. Má kniha je věnována „Na paměť Natalje

Jevgenijevny Gorbaněvské (1936–2013) a Anatolije Tichonoviče Marčenko (1938–1986), kteří v roce 1968 odvážně protestovali proti tomu, že jejich země vojensky okupovala Československo“. Gorbaněvská patřila k těm, kteří proti sovětské invazi protestovali na Rudém náměstí v Moskvě. Marčenko byl tehdy už ve vazbě za to, že svým rozsáhlým veřejným dopisem protestoval proti hrubému vměšování Moskvy do československých záležitostí. Proces s Marčenkem se konal zrovna 21. srpna 1968 a během něho se disidenti rozhodli, že budou na Rudém náměstí demonstrovat.

Z Marčenkova odvážného otevřeného dopisu uveřejňuji rozsáhlé úryvky. Zde jen to, co je v době ruské vojenské agrese na Ukrajině zvlášť aktuální: „Stydím se za svou zem, která opět vystupuje v hanebné úloze četníka Evropy. Styděl bych se i za svůj národ, kdybych věřil, že opravdu jednomyslně podporuje politiku ÚV KSSS a vlády vůči Československu. Jsem však přesvědčen, že tomu tak ve skutečnosti není, že můj dopis není jediný, že se jenom takové dopisy u nás nezveřejňují. Jednomyslnost našich občanů je i v tomto případě fikcí, uměle vytvářenou porušováním té svobody slova, která se uskutečňuje v ČSSR.“ (s. 158, překl. Jana Váchová)

Jak se stavím k „radikálně laděným“ stoupencům levice mezi disidenty, kteří by se prý mohli cítit „oprávněně poškození mou knihou“? Když informuji o odporu proti invazi, uvádím dlouhé citáty z různých prohlášení, otevřených dopisů apod. bez ohledu na jejich politickou orientaci. Ze sovětských protestů proti invazi v Československu uveřejňuji např. celý „otevřený dopis komunistům Československa a všemu československému lidu“, který podepsali „Komunisté SSSR: P. Grigorenko, A. Kostěrin, V. Pavlinčuk, S. Pisarev, I. Jachimovič“ (s. 159).

Díky citátům se čtenáři mohou pohroužit do myšlení disidentů, nenarazí jen na mou interpretaci. Pokud nelze uveřejnit celý dokument, dávám odkaz na jeho úplnou podobu na internetu. Je to jednak poctivé a uctivé vůči opozičníkům, jednak to vyjadřuje moji důvěru vůči čtenářům, kteří si tak na ně mohou *sami* utvořit názor.

O trockistech píšu: „Je nutné dodat, že se mezi menšinovými radikálními směry západoevropské levice trockisté – na rozdíl od maoistů – nejen veřejně postavili proti sovětské invazi v Československu, ale vyjádřili také svou solidaritu s pronásledovanými osobami.“ (s. 179) Mervart zmiňuje mezi těmi, kteří by se mohli cítit mou knihou „oprávněně poškozeni“, jediného Čecha, Petra Uhla, který trockistický směr u nás reprezentoval. Já Uhla neignoruji: „Mezi dalšími texty tehdejší opozice zmiňme dokumenty ‚revoluční socialistické strany‘ (respektive ‚hnutí revoluční mládeže‘), což byla skupina trockistické tendence, kterou vedl Petr Uhl (1941) a mezi jejímiž známými představiteli byli dále Sybille Plogstedt (1945), Peter Lukačovič, Radan Baše, Jan Frolík (1947–2016), Petruška Šustrová (1947) a Felipe Serrano. V jejím ‚programovém prohlášení‘ z listopadu 1969 se mj. píše, že ‚je třeba vytvořit jednotnou frontu lidového odporu, jež soustředí všechny protibyrokratické síly. Jednotlivé skupiny a organizace musí provádět dvojí činnost: a) dovnitř – studium, instruktáž, diskuse, výstavba organizace, b) navenek – letáky, plakáty, demonstrace, stávky, v budoucnosti nevyklučujeme ani ozbrojený boj‘.“ (s. 145)

Přestože je mi trockismus cizí, oceňoval jsem pozdější Uhlovu zásluhou práci v rámci Výboru pro obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), a když jsem jako rektor pražské vysoké školy CEVRO Institut 28. listopadu 2007, 30 let

po vzniku Charty 77, zorganizoval a řídil na této škole úspěšnou celodenní konferenci „Charta 77 a náboženská opozice za normalizace“, ⁴ pozval jsem na ni Uhla jako jednoho z hlavních řečníků.

Je má analýza banální?

Některé z Mervartových odsudků mohou pramenit z toho, že jeho vlastní publikace se vesměs zaměřují na úzká témata (např. „Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace“). Když narazí na publikaci s daleko širším záběrem, jako je moje práce o pražském jaru, může se mu zdát, že je „nesourodá“ a „krajně nesouvislá“. Chyba není v mém spisu, ale v Mervartově hlavě. Širší záběr patří k silným stránkám mé knihy.

Mervart soudí, že má „argumentační linie není nikterak složitá“, připojuje však, že „je nutné ji z poněkud neuspořádaného způsobu psaní spíše destilovat“, a o něco dál si stěžuje, že „prokousávání se [mým] textem“ je „krajně obtížné“. Nebohému čtenáři Novákovy knihy naštěstí Mervart přispěchá ochotně na pomoc, aby mu tu mou argumentační linii „destiloval“ a „vydedukoval“, co jsem vlastně chtěl říci.

Mervart píše, že se má kniha omezuje na „banální rekapitulaci notoricky známých historických dat a souvislostí“, která prý zpestřují vlastními úvahami, „jež jsou většinou stejně banální jako rekapitulovaná fakta“. Dodává: „Novák tak například ‚objevuje‘, že suverenita malých národů nebyla ohrožována jenom z Východu, ale také ze strany nacionálně-socialistického Německa“.

Intelektuální nepoctivost „recenze“ je cítit na sto mil. Kniha o pražském jaru musí uvést i elementární údaje. Představovalo by to problém, kdyby se omezovala *jen* na běžné shrnutí.

Tak tomu v mé knize není ani náhodou. Uvádím řadu málo známých, důležitých a zajímavých informací, např. o reakcích západních, jugoslávských a rumunských představitelů na pražské jaro a sovětskou invazi, o „détente“ mezi Východem a Západem atd.

I když jsem však použil velké množství relevantních publikovaných dokumentů (zejména z mnohosvazkové ediční řady *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, kterou připravili pracovníci Ústavu pro soudobé dějiny) a má kniha se opírá o obšírnou literaturu zahraniční i českou, vycházím v první řadě z politologie, která je mou specializací. Má kniha o pražském jaru je – nejen z toho důvodu – originální a čtenáře uvádí do souvislostí, které v jiných českých publikacích o pražském jaru nenajde.

Co píšu ve skutečnosti? „Tragédie malých národů střední a východní Evropy ostatně nepřišla jen z Východu a z Ruska, ale především z nacionálně-socialistického Hitlerova Německa, které bylo navýsost evropské a západní. Byl to přece nacismus, který se pokusil zničit židovského génia, o němž hovoří právem Kundera jako o klíčové komponentě střední Evropy. Nacionálně-socialistické Německo nebylo nijak ‚negramotné‘.“ (s. 121)

Tento výrok není banální ani „o sobě“, tím spíš ve svém kontextu. Mervart mě neprávem obvinil, že výroky nezasazuji do kontextu, ale sám tím hřeší. Pasáž pochází z kontextu diskuse s názory hlásanými u nás už od T. G. Masaryka, podle nichž je ruský komunismus plodem zaostalých podmínek. Proti tomu cituji Arona: „Jisté režimy monopolní strany vzešly z průmyslově rozvinutých společností: hitlerovský režim nastoupil po výmarské republice. Ústavní režimy jsou zranitelné ve dvou momentech, nikoli

pouze v jednom. Jsou zranitelné v počátečním období industrializace, ale také v jakémkoli období krize.“ (odlišný č. překl. *Demokracie a totalitarismus*, Atlantis, Brno 1993, s. 201)

Mervart moji knihu označuje za „povrchní“. Neobtěžuje se to zdůvodnit: je to prý „do očí bijící“. Opak je pravdou: má kniha se pokouší odpovědět na podstatné otázky, které si kladou „inteligentní ženy“ (a muži), abych parafrázoval Pavla Tigrida.

Čtenář si naštěstí může na mou knihu přečíst i jiné recenze.⁵

Mervartovo „znepokojení“

Mervart se pouští i do nakladatelství, které moji knihu vydalo, a do jednoho z jejích sponzorů: „Vedle Francouzského institutu na jeho vydání přispěla nadace českého developerského magnáta Ludka Sekyry podporující podle vlastních slov lidská práva, morální univerzalismus, liberální hodnoty a občanskou společnost.“ Mervart varuje, že – patrně podporou vydání mé knihy – „obrací se původní agenda ve svůj opak a z intelektuální aktivity se stává parodie“. Neváhá dát na papír: „Pokud by tato publikace měla být vlaštvou průniku realitních developerů do české odborné knižní produkce, je třeba upozornět.“

A k nakladatelství Academia: „Kniha však vyšla v největším českém nakladatelství odborné literatury, což bychom neměli ponechat bez povšimnutí.“ Dále: „Avšak to, že pojednání Miroslava Nováka vydává nakladatelství Akademie věd ČR a že je pod ním podepsán odborný recenzent, je poněkud znepokojující.“

„Poněkud znepokojující“ je, že Mervart, který marní svůj čas i peníze daňových poplatníků

blouzněním o „českém marxistickém humanismu“, si dovoluje poučovat nakladatelství Academia, co nesmí vydávat, a Nadaci Sekyra Foundation, jaké knihy nesmí sponzorovat.

Jsem rád, že nakladatelství Academia knihu vydalo, že Jiří Hoppe z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR k ní napsal doporučení a že Nadace F. X. Šalda Francouzského institutu a Nadace Sekyra Foundation její vydání finančně podpořily. Doplnuji, že když jsem od Nadace Sekyra Foundation sháněl subvenci k vydání knihy, obrátil jsem se nejen na Ludka Sekyru, předsedu její správní rady, a na Barboru Hanouskovou, ředitelku nadace, ale i na člen(k)y její správní rady Jiřinu Šiklovou, Tomáše Halíka a Daniela Kroupu (ten mi nadaci doporučil, čímž mi velmi pomohl) a na člena její dozorcí rady Jiřího Příbáře. I jim jsem vděčný.

Krátce o Jiřině Šiklové, která už není mezi námi. Za normalizace ji vyhodili ze zaměstnání. Místo přednášení sociologie umývala jako uklízečka záchody. Její pozoruhodná stať o „šedé zóně“ vyšla v *Social Research* v roce 1990. V témž roce navštívila Ženevu, kde se setkala i s Rudolfem Bystrickým, emeritním profesorem mezinárodního práva. Ten ji upozornil na mou francouzskou knihu o disentu v SSSR a ČSSR, která se v květnu 1990 objevila na knižním trhu a psalo o ní několik ženevských deníků. Šiklová se díky Bystrickému mohla se mnou sejít. Navrhla mi, abych přednášel na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Přihlásil jsem se tam tedy na konkurs a takřka čtvrt století, od začátku října 1990 do konce prosince 2014, jsem na ní působil. Dodnes tam jsem čestným členem vědecké rady. Paní Jiřina významně ovlivnila můj profesní život.

K „recenzi“ dodávám, že se Mervartovi podařil husarský kousek. Přestože ve svém celostrán-

kovém hanopisu nakupil fantastické množství výpadů proti mé knize, žádný není přesvědčivý. Ne proto, že by na mé knize nebylo co kritizovat. Jemu však nešlo o odbornou recenzi ani o věcnou polemiku, ale o maximální zdiskreditování mé knihy. Není divu, že výsledek jeho „recenze“ je tak žalostný. Tomu, že hlásám nesmysly, které mi předhazuje nebo které „destiluje“, či dokonce „dedukuje“ z mé knihy, nemůže věřit ani on sám. Mervartova „recenze“ je intelektuálně trapná a lidsky ubohá. ■

- 1 Mervartova recenze viz <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/jan-mervart-parodie-vzdelanosti-miroslav-novak-a-jeho-vyklad-ceskoslovenskeho-roku-1968-40394450>
- 2 <https://mcf.flu.cas.cz/cz/lide/clenove-oddeleni/jan-mervart>
- 3 Kapitulu lze se souhlasem nakladatelství zdarma stáhnout na https://www.researchgate.net/.../356994208_Ceskoslovensky...
- 4 O ní viz <http://www.cevro.cz/cs/event?id=197596>
- 5 Doporučuji především pronikavou recenzi Martina Gabča ve slovenském časopise *Politické vedy*, která vyšla asi týden před Mervartovou. (<http://www.politickevedy.fpvvmv.umb.sk/archiv-vydani/2022/1-2022/martin-gabco.html>). Česky vyšla v *Revolver Revui* velmi kvalitní recenze Michala Janaty (<https://www.bubinekrevolveru.cz/1968-prizmatem-komparativni-politologie>). V časopise *Acta Politologica* (Vol. 14, No. 2/2022) vyšla zajímavá a originální recenze z pera Ladislava Cabady (<https://acpo.vedeckecasopisy.cz/publicFiles/002510.pdf>). Dále pak dvě recenze vyšly až po napsání tohoto textu: recenze Michala Pehra v časopise *Paměť a dějiny* je dostupná na https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2022/03/PD_1_22_s106-110.pdf a recenze Lenky Hanovské uveřejněná v *Sociologickém časopise* na <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2022/02/05.pdf>.

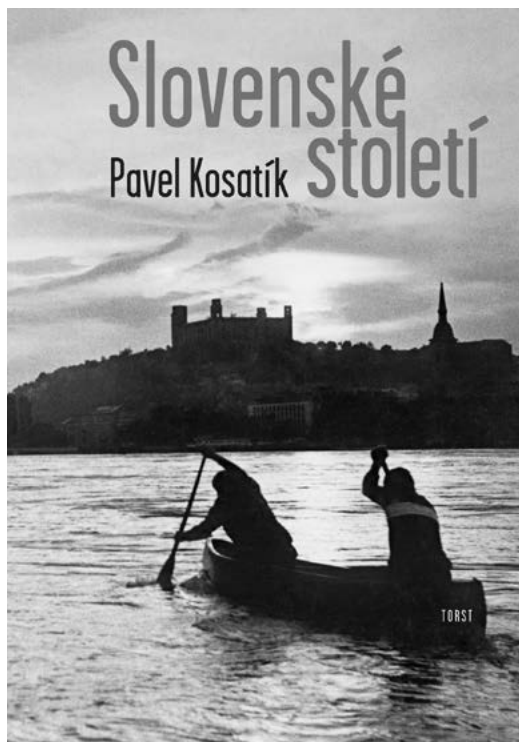
Miroslav Novák (1953), profesor politologie, v současné době přednáší na Vysoké škole mezinárodních a veřejných vztahů v Praze.

Kosatíkovo slovenské, ale vlastně i české století

Stanislav Balík

Pavel Kosatík:
Slovenské století.
Torst 2021, 408 stran

Někdy po loňských Vánocích jsem se během týdne potkal při různých příležitostech se dvěma svými známými. Liší se od sebe jako den a noc, byť je spojuje právnické vzdělání. Představují jiné generace, světonázorově tvoří snad naprostá opozita, jeden žije celý život na severomoravské vesnici, druhý vyrostl v Ostravě a celý dospělý život žije v Brně. A přesto během našich rozhovorů po kratší době oba začali mluvit o tom, že na Vánoce dostali zajímavou knížku a že jsou z ní nadšení. Šlo o nejnovější knižní počín jednoho z nejzajímavějších českých spisovatelů současnosti zabývajících se našimi moderními dějinami – o *Slovenské století* od Pavla Kosatíka. Během předvánočních návštěv knihkupectví jsem si této novinky nevšiml. Když o ní ale tak nadšeně mluvili tak rozdílní lidé, a navíc šlo

o P. Kosatíka, jehož rád čtu a jehož knihu *České snění* používám jako povinnou literaturu v jednom ze svých politologických magisterských kurzů, během pár dní jsem si ji koupil.

Je pravda, že jsem nejprve váhal. Chce se mi číst několik set stran o dějinách Slovenska? Až později mi došlo, jak nešťastně mě ovlivňují vzpomínky na dějepis a literaturu na základní škole, kde byly jednotlivé kapitoly věnované našim národním dějinám a české literatuře většinou ukončovány samostatnými – pro mě tehdy nesrozumitelnými a nezajímavými – pasážemi o paralelních dějích a počinech slovenských.

Stačilo se však začíst do prvních kapitol a pochopil jsem, jak moc jsem se mýlil a jak byl svět v očích obou mých zmíněných známých na místě. Jakkoli je to kniha primárně o Slovensku,

je to vlastně kniha o nás. Usvědčuje nás z velké necitlivosti vůči Slovensku a jeho přehlížení. V nespočtu případů věrohodně stvrzuje tezi o tom, že prvorepublikový čechoslovakismus byl jen českým nacionalismem v československém hávu; totiž že Češi považovali Československo za svůj „velkočeský“ stát, v němž měli civilizační poslání vůči svým „mladším bratřím“ Slovákům a Rusínům, které po dobu trvání společného státu neuznali za sobě zcela rovné, ale stále je vnímali skrze paternalistické brýle, jak jen umí výrazně starší sourozenec přistupovat k výrazně mladšímu.

Pavel Kosatík nepotřebuje experimentovat, nepotřebuje dokazovat vědeckost, verifikovat či falzifikovat směšně zkonstruované hypotézy a výzkumné otázky. Namísto toho vypráví příběhy. A jakkoli je tento slovenský rozdělen do dvaadvaceti kapitol, je to příběh jednotný. Předestírá vlastně neuvěřitelnou (z pohledu např. roku 1917) trajektorii let 1918–1998, kdy se z marginální skupiny s hodně pochybnou (a často ani nesdílenou) národní identitou, vesměs roztroušenou po často izolovaných ostrovech horních Uher, stal plnohodnotný evropský národ nikoli jen rovnocenný, ale dokonce rovnomocný těm ostatním, jak by řekl Albín Bráf (ten formuloval program dovršení českého národního obrození, které charakterizoval jako cestu od rovnocennosti k rovnomocnosti, což v jeho pojetí znamenalo vyrovnání Čechů s Němci na poli ekonomiky s úspěchy v oblasti kulturní, jazykové a politické).

V prvních kapitolách čas plyne jen pomalu. Vždyť jenom než se dostaneme přes první republiku, uplyne polovina knihy. Další téměř třetina je věnovaná první Slovenské republice, již nepřesně říkáme Slovenský stát. A pak najednou vše

zrychlí, film se začne odvíjet mnohem dynamičtěji, vidíme menší detaily, až se nám před zraky zjeví Vladimír Mečiar a opona se zatahuje.

Sám nemám rád posudky odborných článků a knih, které radí autorovi, co všechno (a jak) by ještě mohl zpracovat či napsat jinak. Přesto se teď dopustím tohoto prohřešku a odvážím si doporučit autorově a čtenářské pozornosti několik dalších témat. Předpokládám, že Pavel Kosatík nejprve zareaguje podobně, jako v podobných případech reaguji já – tedy: Ať si takové texty Balík napíše sám, když je tak chytrý. Proto raději předem odpovídám – nenapišu, protože tak pěkně jako Pavel Kosatík to napsat neumím.

Bude-li vydávat někdy druhé, doplněné vydání, mohl by, podobně jako to udělal v jiných případech, poodkrýt čtenáři vlastní postoj k závěru Tisova života. Ne, není to odbyté, jen, nevím proč, z té nenadálé snahy o úpornou fakticitu cítím cosi jako českou zdrženlivost, snad nevy-slovenou vinu, neboť to byla především tehdejší česká politická reprezentace, která se v zásadě na vynesení a vykonání rozsudku smrti pode-psala. Stejně tak samotné zúčtování se Štátem by si zasloužilo větší prostor.

Překvapivě málo prostoru je věnováno klíčovému poválečnému tříletí 1945–1948. Skoro to působí, jako by kniha původně měla končit rokem 1945, případně zúčtováním s Tisem v roce 1947, a jako by až na vnější nátlak byly dopsány zbylé kapitoly. Ty už nejsou zdaleka tak podrobné, celá desetiletí shrnují do jedné, dvou kapitol.

S odstupem působí až neuvěřitelně, co všechno si komunisté na Slovensku v době, o které stále někdo mluví jako o omezené demokracii, dovolili, co jim procházelo a co nepřišlo českým nekomunistům alarmující. Týkalo se to především záležitostí katolické církve. Jakákoli

poválečná aktivita slovenské katolické církve byla prezentována jako příprava na „ľudácký“ převrat. Tak bylo už v roce 1945 „odhaleno“ údajné protistátní spiknutí, jehož hlavou měl být chorvatský jezuita Tomislav Kolakovič působící na Slovensku od roku 1943, kdy formoval kroužky mladých katolíků s názvem Rodina. Šlo o přesný opak klerofašistických tendencí, jež mu byly později vyčítány. V zásadě v oblasti proměny role laiků v církvi a přitakání církve modernímu světu o dvacet let předbíhal změny uskutečněné druhým vatikánským koncilem a následujícím vývojem. V českém prostředí vznikly později tyto kroužky také, angažovaly se v nich pozdější velké postavy církevního a společenského života – Josef Zvěřina, Růžena Vacková, Oto Mádr... Kolakoviče podporovali Josef Beran, Štěpán Trochta, Alexander Heidler, Antonín Mandl, Adolf Kajpr. Neboli – co jméno, to prominentní postava pozdějšího statečného občanského vzdoru. Na Slovensku ale už v prosinci 1945 začalo velké zatýkání členů Kolakovičovy Rodiny. Jelikož však prokuratura ještě nebyla zcela ovládnuta komunisty, byli po čase bez soudu propuštěni. Zastrášení ale už byli.

Zcela zvláštní kapitolu by si zasloužil biskup Ján Vojtaššák, který se knihou jen mihne. Spišským biskupem byl neuvěřitelných 44 let, diecézi ale mohl skutečně spravovat jen 29 let. V ostatních letech byl vězněn. Poprvé již v době osvobození v roce 1945 (od května do září), protože protestoval proti zestátnění církevních škol. Na Slovensku tak na rozdíl od českých zemí nemohly v období 1945–1948 církevní školy vůbec působit. Podruhé byl Vojtaššák zatčen a vězněn od července do listopadu 1947. Potřetí pak po Únoru – v biskupské rezidenci byl internován od června 1950, v listopadu téhož

roku byl přímo zatčen a o dva měsíce později ve svých čtyřiasedmdesáti letech odsouzen na 24 let vězení. V rámci jistého uvolnění v souvislosti s destalinizací byl propuštěn po více než pěti letech v červnu 1956, nesměl se však ujmout úřadu a musel žít v severních Čechách. Protože byl ale pro komunisty stále nebezpečný, rozhodl ÚV KSČ (ani si nehráli na socialistickou zákonost, aby tak učinil soud) o obnovení trestu, takže v roce 1958 v jednaosmdesáti letech znovu putoval na dalších pět let do vězení. Trest mu byl prominut až v roce 1963 a poslední dva roky života prožil ve vyhnanství v Čechách, protože nesměl na Slovensko. Vojtaššákův příběh je příběhem odlišné tváře slovenského katolicismu, než jakou reprezentoval Tiso a spol. Byl to jistě katolicismus v podstatě protičeskoslovenský a silně slovensky nacionalistický, ale přece jen se lišil od oné kolaborantské tisoovské verze. V zásadě pro ono poválečné tříletí dokresluje situaci zúčtování s osobními protivníky staronových vládnoucích – v českých zemích s Rudolfem Beranem, Jiřím Stříbrným a dalšími, na Slovensku třeba právě s biskupem Vojtaššákem.

Obecně vlastně téměř absentuje pohled na válečnou a především poválečnou církevní hierarchii. A vlastně nejenom na katolickou církev, ale i na slovenské evangelíky – co se s nimi v onom mezičase od skončení druhé světové války do dneška stalo, že se z kulturotvorné síly, která stála za prvními generacemi novodobé slovenské elity, stala v zásadě neviditelná složka slovenského života?

Nedozvídáme se mnoho o prvním slovenském arcibiskupovi Karolu Kmeťkovi, jenž byl arcibiskupem jen osobním (titul se vázal pouze na něj osobně, nikoli na jeho diecézi; jde o formu církevního vyznamenání), stejně jako jeho

nástupce Eduard Nécsey. Ani zmíněno není jméno prokomunistického kolaborantského bansko-bystrického biskupa Jozefa Ferance vysvěceného v rámci vatikánské „Ostpolitik“ v roce 1973 či v závěru komunistické éry vysvěceného trnavského arcibiskupa Jána Sokola, s velmi podivným polistopadovým působením. Naznačen není ani hodně zajímavý fenomén slovenského katolického exilu s centrem ve Vatikánu, který byl po celou dobu komunistického režimu mnohem vlivnější než ten český. Navíc měl s českými exilovými katolíky již tehdy velmi problematické vztahy, jako by je ani nespojoval společný nepřítel. Chápu ale, že to jsou náměty na dalších několik desítek stran.

Abychom však nezůstali jenom u církevních osudů. Stále velkou záhadou je pro mě slovenský převrat v roce 1947, o němž se Kosatík letmo zmiňuje v kapitole o Viliamu Širokém. Situace byla absurdní sama o sobě již tím, že volby 1946 na Slovensku sice dvojnásobným počtem hlasů vyhrála nad komunisty Demokratická strana, a přece se slovenským „premiérem“, resp. předsedou Sboru pověřenců stal mladý komunist Gustáv Husák. S odstupem času je navíc až neuvěřitelná lehkost, s jakou komunistům prošel jejich mistrný tah s úplným vyšachováním Demokratické strany ze slovenské politiky na podzim 1947, kdy v generálce na Únor 1948 na Slovensku s předstihem ovládli bezpečnostní složky za využití zrežirovaného tlaku ulice. Čeští demokraté mlčeli, když byla pletena oprátka jejich slovenským partnerům, s nimiž nechtěli mít moc společného. Když pak byla za pár měsíců pletena oprátka jim samotným, neměl se jich již kdo zastat. Vlastně dosud nevím, do jaké míry byla celá záležitost vnitroslovenská, resp. jestli si ji řešili jen slovenští komunisté, případně do jaké míry

byla zájmem komunistů českých (pražských), či dokonce českých nekomunistických sil.

Ne úplně vše se dozvídáme o jedné z klíčových postav prvních patnácti let československého komunistického režimu – Viliamu Širokém, jenž byl, statisticky viděno, po Gustávu Husákovi druhým nejmocnějším Slovákem celé československé historie; vždyť jen celostátním ministerským předsedou byl celé jedno desetiletí (1953–1963), byl to jediný slovenský premiér do roku 1989. Předtím byl také, což se téměř neví, tři roky ministrem zahraničí; vyrostl z prvo-republikové politické zkušenosti, vždyť byl v letech 1935–1938 poslancem Národního shromáždění za KSČ.

Stejně tak se knihou spíše jen mihne postava Júlia Ďuriše, dlouholetého ministra československých poválečných vlád, spoluarchitekta československé verze kolektivizace venkova.

Z různých střípků v závěrečné části knihy probleskují náznaky jedné ze zásadních otázek spojených s úvahami o povaze komunismu a jeho národních variant. Do jaké míry byly komunismus a případně i jednotlivé komunistické režimy autochtonní, vyrostlé pouze z učení klasiků marxismu(-leninismu), a do jaké míry vyrůstal z individuálních národně-politických tradic? Až dosud nemáme důkladné srovnání shod a zejména rozdílů jak v učení, tak později především v praxi jednotlivých komunistických stran přinejmenším střední a východní Evropy. Jak se stalo, že se tak dramaticky rozešly přístupy k životníkům a malým zemědělcům v Polsku, Maďarsku a Československu, máme-li jmenovat jen některé země? A co ještě větší rozdíly v přístupu k omezování náboženského života? Co vlastně můžeme označit za naprosto shodný základ (nejmenší společný jmenovatel)? Bylo to mimořádné

postavení bezpečnostních složek? Možná. Cenzura už ale asi ne. Co všechno mělo na shody a rozdíly vliv? Skutečně jen státní struktury, jak se občas tvrdí? Ale toto nám boří právě Slovensko. Bylo s českými zeměmi součástí jednoho státu, dokonce s jednotnou komunistickou stranou, přesto se slovenský a český komunismus dost lišily, byť to nemůžeme ukázat na příbězích právě třeba Širokého, Ďuriše či Husáka.

Pozorovat to můžeme na jakémsi „všedním životě“ slovenského komunismu, který se od toho českého dost výrazně lišil větší shovívavostí vůči náboženskému životu běžných občanů či dokonce straníků – snad větší liberálností. Bylo to proto, že ještě nebyla zcela dotvořena podoba slovenské státnosti, jejíž poslední kapitoly formoval právě komunismus? To by nám mohlo pomoci vysvětlit poklonu Jána Čarnogurského, syna Husákem žalářovaného velkého slovenského antikomunisty, před Husákovou rakví a slova, nad nimiž čeští antikomunisté už v onom roce 1991 kroutili hlavou: „Bol to veľký Slovák.“

Nicméně možná byl onen slovenský komunismus podobnější polskému a částečně maďarskému než českému – a v případě Polska a Maďarska rozhodně nemůžeme mluvit o dotváření národní identity právě skrze komunismus, ta byla dotvořena dávno před ním. Český a slovenský komunismus „jestvující“ spolu v jednom státě tak mohou být zajímavou laboratoří, která nám umožňuje zkoumat vzájemný vztah mezi státem, národem, společností, tradicemi, filozofií a komunistickou teorií a praxí. Snad pak i lépe porozumíme možnostem a limitům, které

má při snaze o přetvoření společnosti jakákoli ideologie – co mohou ovlivnit mocenské nástroje a kam už nedosáhnou, do jaké míry je společnost rezistentní i vůči velkým koncepcím filozofie dějin apod.

Jakkoli by se z předchozích řádků mohlo zdát, že mi toho ve *Slovenském století* hodně chybělo, není tomu tak. Pavel Kosatík napsal skvělou knihu. Jeho autorský styl časem uzrál a on dokáže – jako málokdo ze současných tuzemských autorů – spojovat několik schopností. Píše přístupným jazykem, jeho knihy jsou plné nových, případně málo známých faktů. A především se snaží vyprávět velké příběhy, jež se projevují i v malých věcech. Spolu s tím vším uvažuje nad vlivem idejí na vývoj společnosti a přemýšlí o národní povaze. Povedlo se mu to již ve zmíněném *Českém snění* (2010) či *Českých okamžicích* (2011). Objevně to nyní ukázal na slovenské dějinné materii, přičemž ale neskryval svůj zájem o to, aby skrze Slováky dokázal pochopit Čechy (a Moravany?).

Na obálce se píše, že touto knihou vystupuje autor ze svého dosud převažujícího soustředění na české dějiny. Vystoupil šťastně a zdá se, že jej samotného psaní a objevování nového těšilo a bavilo. Čtenář to cítí a oceňuje. ■

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Salony krásných umění znovu na scéně

Aleš Filip – Roman Musil

Ač jsou dějiny výtvarného umění svou povahou spíše konzervativní obor, procházejí proměnami, což se ostatně se skutečným konzervatismem nevylučuje. Do popředí zájmu se tak dostávají nová témata, včetně zprostředkování umění – hledání cest, jimiž díla působí na publikum a směřují z ateliérů ke sběratelům či do sbírek muzeí a galerií. Historiografie umění se stále více zaměřuje na koncepty vystavování, trh s uměním, jeho marketing, vliv kritiky, roli mecenášů a sdružení umělců. Není už tabu považovat výtvarné dílo za obchodní komoditu.¹ To však neznamená, že by bylo opomíjeno jeho estetické působení, jeho forma, smysl a význam, jen dochází k rozšíření zorného pole interpretací. V první čtvrtině 19. století se hlavní scénou zprostředkování umění stal pařížský Salon des Beaux-Arts a později též podobně koncipované přehlídky v dalších městech. Salony umění si výsadní postavení udržely až do doby, kdy jejich nadvládu ukončily secese – spolky odštěpené ve významu římského pojmu *secessio plebis*.

Vtipným průvodcem po pařížských Salonech krásných umění 50. a 60. let 19. století byl malíř, sochař a karikaturista Honoré Daumier. Evokoval atmosféru výstavních místností nahuštěných obrazy v několika řadách nad sebou a zaplněných davy lidí, jež množství spatřených exponátů může přivést až k totální vyčerpanosti a letargii. Na jedné z jeho litografií se v převaze obrazů dožaduje pozornosti křičící oživlá socha (obr. 1). Vděčným terčem Daumierova ostrovtipu se stala „konzumace“ malířských děl v grémiích rádoby znalců; přes snahu soustředit se jejich upřené pohledy o porozumění nesvědčí. A když se k hlouposti přidá moc a nadutost, je z toho kritik krácející mezi uctivě se uklánějícími umělci (obr. 2). Potřeba vyrovnat si účty s kritikou

1. Honoré Daumier: Zoufalý výraz sochy v prostředí obrazů, 1857, litografie, 239 × 204 mm, The National Gallery of Art, Washington, zdroj: www.commons.wikimedia.org

2. Honoré Daumier: Promenáda vlivného kritika, 1865, litografie, 332 × 298 mm, The National Gallery of Art, Washington, zdroj: www.commons.wikimedia.org

přivedla Alexandra-Gabriela Decampse k namalování skupiny kostýmovaných opic stojících před obrazem. O půl století později se jeho *Expertí* dočkali aktuálního přetvoření na obraze *Věneček* Gabriela von Maxe z roku 1889 (obr. 3). Třináct opic natěsnaných na přepravní bedně hledí na obraz Tristana a Izoldy, pojištěný na sto tisíc říšských marek.² Kritika pochopila obraz jako své karikaturní zrcadlo a dala mu dnes běžně užívaný název *Opice jako kritici umění*.

Daumier, Decamps i Max tematizovali infrastrukturu uměleckého provozu. Ten v 80. letech 19. století, tedy v decenniu, kdy byl namalován obraz *Věneček*, dosáhl rekordních čísel. V roce 1880 bylo na Pařížském salonu vystaveno 7 289 exponátů od 5 184 umělců,³ o tři roky později na třetí mezinárodní umělecké výstavě v Mnichově bylo v 75 sálech a kabinetech tamního Skleněného paláce vystaveno 3 398 uměleckých děl, jejichž cena byla odhadnuta na šest milionů marek. „Jak ohromná musí být umělecká produkce naší doby,“ užasl pražský kritik Vilém Weitenweber, a dále uvedl, že vedle výstavy ve Skleněném paláci se v témže roce našlo dost exponátů pro Triennální salon v Paříži a další velkou exhibici v Amsterdamu.⁴ Když už nic jiného, tento aspekt organizačně i obchodně úspěšného modelu zprostředkování umění je pádným důvodem k revizi pohledu na salonní výstavy.

K revizi skutečně došlo, počínaje rokem 1968, kdy se v Západním Berlíně konala první velká mezinárodní výstava tohoto druhu *Le Salon imaginaire*, již doprovodila obsáhlá publikace s reprodukcí obrazu Hanse Makarta *Smrt Kleopatry* na obálce.⁵ Když v roce 1974 vyšla ve francouzské, anglické i německé jazykové mutaci kniha srbské historičky umění Aleksy Čelebonovićové o měšťanském realismu salonního malířství,⁶

3. Gabriel von Max: *Věneček* (*Opice jako kritici umění*), 1889, olej, plátno, 84,5 × 107,5 cm, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Neue Pinakothek München

zdálo se, že cesta k jeho rehabilitaci, aktualizovaná počínající uměleckou postmodernou, je zcela otevřená. Kupodivu však tato kniha zůstala co do šířky mezinárodního záběru i hloubky koncepčního uchopení daného fenoménu dodnes nepřekonaná. Na přelomu 70. a 80. let se salony a na nich vystavované umění dostaly do zorného pole historika umění Romana Prahla, dnešního profesora Univerzity Karlovy. Jeho iniciačním počinem bylo uspořádání výstavy *Z malířských salonů v Praze před sto lety*. Mimo jiné mu vděčíme za výstižnou definici *salonního umění* jako „středního proudu“ hrajícího roli zprostředkovatele „mezi oficiálními konvencemi, reprezentovanými uměleckými školami, a tendencemi ‚nekonvenčního‘, ‚moderního‘, avantgardního umění“, přinášejícího tedy publiku „přijatelnou míru inovací“, na rozdíl od strnulejšího akademismu.⁷ A zatím posledním plodem této linie bádání je čerstvě vydaná kniha *Epocha salonů*, oceněná jako Muzejní publikace roku 2021, do níž Prahls přispěl úvodním textem.⁸

Na salonech aneb organizace výstav

Trh s uměním v doslovném smyslu, kdy obrazy byly prodávány přímo na tržních stáncích nebo prostřednictvím obchodníků, má svoje počátky v 17. století v Holandsku.⁹ Ve střední Evropě byla až do poloviny 19. století nastavena pravidla pro cechovní zřízení a institut dvorních umělců, což znamenalo omezení volného trhu. Venkovní tržiště nebylo ideálním místem pro prodej maleb – na rozdíl od výstavních sálů. A navíc byly důležité i další zřetěle, ve Francii například královská reprezentace. A tím se dostáváme k linii Pařížských salonů, jejíž trvání už přesáhlo tři sta padesát let.¹⁰ Ludvík XIV. založil v roce 1648 Královskou akademii malby a sochařství a ta v roce 1667 uspořádala první veřejnou výstavu ve Velké galerii Louvru. Pár měsíců před vypuknutím revoluce se v roce 1789 konala poslední výstava v režii Akademie; celkem jich bylo třicet sedm a počet vystavovatelů, vesměs členů pořádající instituce, se pohyboval v rozmezí od čtyřiceti do sedmdesáti. V Louvru se využívaly i další výstavní prostory: Apollonova galerie, a zejména velký Čtvercový salon (Salon Carré), od něž se odvozuje pojmenování „Salony“ (obr. 4). Nepopulární instituce, která pro ně bude mít zásadní význam, byla ustavena v roce 1748: *jury* – zodpovědná za přijetí či odmítnutí děl nabídnutých k vystavení. Revoluce vedla k postátnění, ale také k internacionalizaci salonů, počet exponátů vzrostl ze 794 v roce 1791 až na rekordních 7 289 na posledním státním salonu v roce 1880. V následujícím decenniu pořádala salony Společnost francouzských umělců, stát začal v roce 1883 s Trienálním salonem, rokem 1890 ovšem dochází ke schizmatu, kdy se každoročně pořádají dva konkurenční salony:

původní společnosti na Champ-de-Mars a nově založené Národní společnosti krásných umění na Champs-Élysées. Kromě toho se od roku 1884 pořádal Salon nezávislých, volně navazující na pověstný Salon odmítnutých (1863); další alternativní scénou progresivního zaměření se v roce 1903 stal Podzimní salon.¹¹

Je zřejmé, že pojem *salon krásných umění* byl vnímán pozitivně, jinak by si pořadatelé alternativních výstav, vymezující se vůči těm oficiálním, pro ně vybrali jiné označení. Totéž však neplatí pro *salonní umění*. Nelze přitom tvrdit, že by nejvýznamnější literáti, a zároveň umělečtí kritici, jakými byli ve své době třeba Charles Baudelaire v Paříži a Jan Neruda v Praze, odmítali salony a na nich prezentované umění, vždyť se o nich každým rokem podrobně rozepisovali.¹² S radikálním odmítnutím přišel v Praze až kritik *Moderní revue* Karel Hlaváček, který si z nějakého tisíce exponátů výroční výstavy vybral jen několik málo, o nichž psal obdivně, a naproti tomu

4. Richard Earlom podle Charlese Brandoina: Pařížský salon roku 1771, mezzotinta, 466 × 553 mm, Bibliothèque nationale de France, Paris, zdroj: www.commonswiki.org

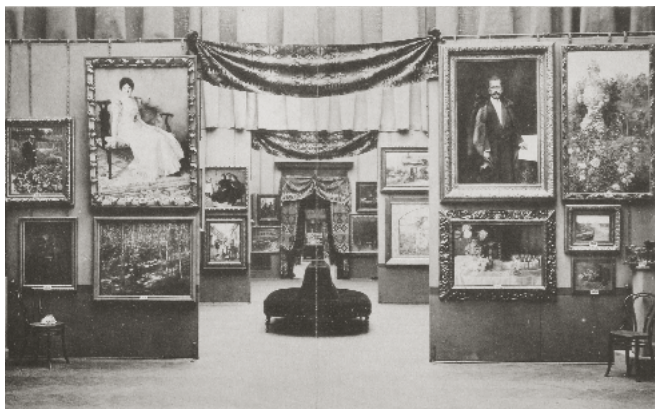
5. G. Michelez: Expozice Pařížského salonu v Průmyslovém paláci v roce 1880, fotografie (*Album de photographes du Salon de 1880*)

6. Franz Hanfstaengl: Mezinárodní umělecká výstava v Mnichově 1869, interiér Skleněného paláce, fotografie, Münchner Stadtmuseum

několik obecně velebených děl, jimž věnoval ironické šlehy.¹³ Baudelaire měl více oblíbených umělců, jimž se podrobně věnoval, a často nikoli těch vývojově nejprogresivnějších, a na druhé straně měl i své antihrdiny: *člověka davu, měšťáka a měšťáckého umělce*. A právě jejich materialismus a omezený kulturní obzor zapříčinil podle Baudelaire úpadek a ztrátu vznešenosti francouzského umění.¹⁴ Ještě tvrdšího odsouzení se průměrný člověk dočkal u dalšího významného literáta a kritika Jorise-Karla Huysmanse, jakož i u jeho českých obdivovatelů z okruhu *Moderní revue*.¹⁵ Jedním z přetrvávajících leitmotivů české kritiky je malost a provincialita domácích poměrů neumožňující rozvoj národního umění. V kritice pražské výroční výstavy roku 1870 Neruda glosoval probíhající generační výměnu: „Je jaksi čára tažena, nová generace vzniká, stará sice ještě nevymřela, ale veškeré její projevy umělecké jsou tradiční. Celá řada mladých, slibných mužů ráda by do popředí – kdo vynikne z nich? Komu bude popřáno rozvinout perutě po celé šíři jejich? – Kdo se ubije, kdo podlehne úmoru malých poměrů domácích?“¹⁶

Vraťme se však k historii výtvarných výstav, respektive k adaptaci pařížského modelu v metropolích střední Evropy. Také v nich byly pořádajícími institucemi prvních veřejných exhibicí akademie umění: v Mnichově od roku 1811, v Praze od 1826, ve Vídni poprvé už roku 1786. Pořadatelství výročních výstav však od nich nepřevzal stát, nýbrž jim v tom začaly konkurovat *Kunstvereine*, tedy spolky umělců a milovníků umění: Mnichovský spolek umění již roku 1824 – s motivací, aby se mohly prosadit krajinářství a žánrová malba, oblíbené u publika, podle akademických doktrín však druhořadé.¹⁷ V Praze stála na počátku Společnost vlasteneckých přátel umění (SVPU), založená v roce 1796 jako patriotické sdružení usilující o povznesení veřejného vkusu a výtvarné tvorby v Čechách, v němž měla rozhodující slovo zemská šlechta. Po založení Akademie výtvarných umění v letech 1799/1800 a vlastní obrazárny následovalo v roce 1835 ustavení Krasoumné jednoty pro Čechy (Kunstverein für Böhmen) jakožto akciové společnosti SVPU, a právě jí bylo o čtyři roky později svěřeno pořadatelství výročních výstav, na něž od počátku zvala zahraniční umělce.

7. Pražský salon v Rudolfinu v roce 1899, fotografie.
Ilustrovaný seznam 60. výroční výstavy Krasoumné jednoty
pro Čechy v Praze 1899

V další fázi, která v Praze neproběhla, převzaly pořadatelství spolky umělců, z *Kunstvereinů* se tak stávají *Künstlervereiny* a umělci se emancipují od milovníků a podporovatelů umění, přičemž jejich spolky slouží také jako stavovské podpůrné organizace, mimo jiné zprostředkující stipendia a půjčky a vyplácející podporu vdovám po zesnulých členech. Spolky umělců, z nichž se stanou pořadatelé vůbec největších výročních výstav ve Vídni a Mnichově, byly založeny v letech 1861 a 1868 a oba jsou v historiografii umění paradoxně zapsány téměř výhradně skrze své popření: od Mnichovské společnosti umělců se oddělila Secese už v roce 1892, od Sdružení vídeňských výtvarných umělců o pět let později.

Hlavním důvodem k oddělení secesí byla snaha o překonání pohodlných konvencí. Nelze tvrdit, že by na salonech zcela chybělo progresivní umění, avšak v jejich instalacích připomínajících obrovskou tržnici se jeho působení oslabovalo. Záleželo také na umístění – korespondence v archivech spolků umělců se velmi často točí kolem stížností na špatné osvětlení či jiné potíže. Vídeňský spisovatel a kritik Hermann Bahr napsal v roce 1898 do úvodního čísla revue

Ver sacrum: „Kdo zastává starý vídeňský názor, že obrazy jsou zboží, tak jako kalhoty nebo punčochy, které musejí být zhotoveny podle objednávky kupujícího, ten ať zůstane u Sdružení umělců. Kdo chce malířskou nebo kreslířskou tvorbou vyjevit tajemství své duše, ten už je u Secese.“¹⁸ Je jasné, kam Bahr mířil, přesto jeho tvrzení nelze přejímat bez dalších souvislostí. Paradoxně lze konstatovat, že marketingová strategie Secese byla ve srovnání se Sdružením umělců dokonce propracovanější.¹⁹ V kulturních kruzích sílila touha po novém, po změně, překonání „molocha“ tradiční umělecké organizace atd. Secesionisté přitom lépe pochopili význam tisku, dokázali sugestivně vyložit své cíle, a založili si dokonce vlastní umělecké revue *Ver sacrum* či *Volné směry*. Zatímco tradiční salony krásných umění nabízely co nejširší přehled aktuální výtvarné produkce – s využitím instalace „rám na rám“ a několika výškových úrovní pro zavěšení exponátů –, secesionisté počet vystavených děl výrazně redukovali, jako by se pro ně stala předmětem kultického uctívání, a tudíž bylo nutné zajistit prostor pro vyzařování jejich aury.²⁰ Vyšší atraktivita nového způsobu výstavních instalací byla záhy zřejmá i tradičním sdružením, a proto se mu snažila přizpůsobit, jak to můžeme doložit po roce 1900 v pražském Rudolfinu.²¹

Kde se salony krásných umění vlastně konaly? V Paříži se v roce 1857 přesunuly z Louvru do Průmyslového paláce na nábreží Seiny při vyústění Champs-Élysées; tento Palác průmyslu a umění, jak zněl jeho celý název, byl postaven pro první pařížskou Světovou výstavu v roce 1855 podle vzoru londýnského Křišťálového paláce. Prosklená stavba s železnou konstrukcí a kamenným průčelím byla pro výtvarné výstavy ideálním prostorem jak ohromnou prostorovou

kapacitou a variabilitou vnitřního uspořádání, tak i maximem denního světla (obr. 5). Když ji pro Expo 1900 na stejném místě nahradil Velký palác, doplněný Malým palácem, byl uplatněn stejný konstrukční princip. Oba paláce jsou stále využívány jako výstavní prostory a v Malém lze nyní zhlédnout kolekci salonního umění z městských sbírek. V Mnichově byl Skleněný palác (bez kamenného průčelí) postaven už v roce 1854; až do roku 1931, kdy vyhořel, v něm byly pořádány různé výstavy, včetně největších výtvarných přehlídek v celé střední Evropě (obr. 6).

Ve Vídni na Okružní třídě byl v roce 1868 vybudován novorenesanční Dům umělců (Künstlerhaus), se Sdružením vídeňských výtvarných umělců, hrdým na postavení svého sídla z vlastních prostředků, ztotožněný až do té míry, že pro celé sdružení se vžil název Dům umělců.

Vlastních sídel se dočkaly spolky umění také v Praze a Brně. Nákladného kulturního podniku na vltavském nábřeží se podjala Česká spořitelna (Böhmische Sparkasse), která financovala stavbu Domu umělců Rudolfinum, pojmenovaného podle habsburského korunního prince Rudolfa a otevřeného v roce 1885, čtyři roky před jeho odchodem ze světa. Rudolfinum sloužilo a po rekonstrukci v 90. letech minulého století opět slouží nejen pro prezentaci výtvarného umění (v patře s ideálním horním osvětlením), ale též pro interpretaci hudby. Ve srovnání s vídeňským Domem umělců jsou jeho prostory velkorysejší, na některých výročních výstavách Krasoumné jednoty kapacita dokonce přesáhla tisíc exponátů; oproti dřívějším výstavním možnostem paláce na Žofínském ostrově to byla výrazná změna k lepšímu (obr. 7).²² Moravský umělecký spolek

8. Hans Temple: Prof. Weyr ve svém ateliéru (Saxa loquntur), 1896, olej, plátno, 120 × 160 cm, Wien Museum

9. Václav Sochor: *Baterie mrtvých*, 1896–1907, olej, plátno, 509 × 809 cm, Heeresgeschichtliches Museum Wien

v Brně zahájil svou výstavní činnost v roce 1882, zprvu v městské Redutě, od roku 1903 v Gerstbauerově nadačním domě na náměstí Svobody (známějším jako dům U čtyř mamlasů), a konečně od roku 1911 v Jubilejním domě umělců císaře Františka Josefa I., nyníšším Domě umění města Brna, vystaveném na okružní třídě poblíž městského divadla.²³

Pro dramaturgii salonů krásných umění platilo při množství exponátů jediné pravidlo: co nejúplnější zastoupení žánrů a škol, tak aby nechybělo nic důležitého.²⁴ Sympatickým rysem byla otevřenost vůči zahraniční produkci, těžící z evropské infrastruktury spolků umění a umělců. Zaměříme-li se na Prahu, nejvíce exponátů přicházelo z Mnichova, Düsseldorfu a Vídně, od 70. let také z Antverp a Bruselu, když právě v tomto decenniu byl ředitelem pražské

Akademie belgický malíř Jan Swerts. V této době se v tisku ozývají lamentace nad špatnou úrovní pražských výročních výstav. Kritik *Světového zoru* napsal v roce 1870: „Podobá se, že k nám do Prahy posílají z ciziny jenom odpadky, obrazy, které buď jinde špatně pochodily, anebo vůbec ani přijaty nebyly od komisí výstavních. A naši domácí umělci buď se straní, anebo nemají, co by na odív a na počest umění českého vystavili.“²⁵ V 80. a 90. letech se však úroveň pražských salonů výrazně zlepšila, takže recenzent německého listu *Bohemia* v roce 1894 mohl představit uspokojivou retrospektivní bilanci.²⁶ Podle něj zpočátku udávaly tón živoucí vztahy mezi Prahou a Mnichovem. Když akademii vedl Swerts, silně podněty začaly přicházet z Belgie a Holandska, což se ukázalo jako zvláště plodné na poli krajinomalby. Od doby výstav v Rudolfinu se začal

projevovat bohatě rozvětvený systém vztahů ke všem uměleckým metropolím. Tvrdí, že vedle Mnichova jsou dnes značně zastoupeny Vídeň, Berlín a Pešť; k Belgičanům a Holanďanům se přidali Francouzi; vynikající moderní žánrové umění Italů dodává rok od roku bohatší příspěvky. Letos (1894) jsou hojně zastoupeni barvymlovní Španělé a také Angličané, nechybí ani slovanský Východ. Pokud jde o výstavy Moravského uměleckého spolku v Brně, kromě očekávané vazby na Vídeň a Mnichov se uplatnila i díla z řady dalších míst.²⁷

Na výtvarných salonech dominovalo malířství, a to až do té míry, že pojmy salonní umění a salonní malířství téměř splývají; což svou karikaturou (obr. 1) glosoval ostatně už Daumier. Sochařská díla, včetně těch pro veřejný prostor, jakými byly třeba soutěžní návrhy, tu však rozhodně nechyběla – někdy zase v malířském zpracování (obr. 8) –, stejně jako nechyběly architektonické návrhy, kresby a od 90. let ani umělecká grafika (do té doby u grafiky převládal reprodukční účel), případně design; vypůjčíme-li si francouzský pojem, vše dohromady tvořilo soubor krásných umění (*les beaux-arts*). Publikum však nejvíc uchvacovalo malířství, jehož moc vystupňovaly velké formáty, obří plátna s efektem pohlcujícího *ambiente* (obr. 9), a nakonec vrcholně iluzivní panoramata. Právě velká plátna se stávala senzačními díly, těšícími se výsadě samostatného vystavení; typickými díly tohoto druhu byly velké historické obrazy krakovského malíře Jana Matejka, které se na své pouti Evropou nejednou dostaly také do Prahy. Ve velikosti a výpravnosti historických obrazů mohlo Matejkovi konkurovat jen několik málo malířů, například jeho krajan, usazený v Římě, Henryk Siemiradzki anebo Václav Brožík.²⁸

Výpravné historické obrazy byly považovány za nejvhodnější formu reprezentace národního společenství – navzdory tomu, že už od 50. let 19. století se objevovaly předpovědi konce historické malby.²⁹ Vzhledem k univerzální sdělnosti jejich média byli výtvarní umělci oceňovanými reprezentanty národní kultury na mezinárodní scéně. A k soupeření přímo vybízely umělecké sekce světových výstav se soubornými kolekcemi jednotlivých národů, včetně těch, které neměly svůj stát.

Kontury salonního umění

Zabýváme-li se salonním uměním, pohybujeme se v téměř bezbřehém moři umělecké produkce. Jak v něm neutonout? Na salonech vystavovaly stovky a tisíce umělců. Ke kterým z nich se dnes vracet? Mnozí z těch, kdo byli vychvalováni dobovou kritikou, upadli do zapomnění – a naopak. Některým ze slavných zapomenutých se v posledních desetiletích podařilo vrátit na výsluní a jejich díla se znovu stala předmětem zájmu historiků umění, návštěvníků výstav a sběratelů, většina z nich však takové štěstí neměla. Výhrady vůči komerčně orientované produkci a přílišnému přizpůsobení vkusu publika sice bývají přehnané a příliš paušalizující, ale rozhodně nejsou bagatelní. Nemůže být cílem vracet do oběhu díla založená na emočním kalkulu, nasládlá nebo prvoplánově dojímající, a tak přesahující hranici mezi uměním a kýčem. Salonní umění chápáné jako střední proud dobové produkce však nabízí bohatou škálu možností, naštěstí je tedy z čeho vybírat. Prvotřídním salonním malířem byl, jak známo, Gabriel von Max, reprezentující jak své rodné město Prahu, tak své hlavní

10. Jean-Léon Gérôme:
Tanagra, bronz a dřevo,
výška 76 cm, Galerie
hlavního města Prahy,
zdroj: Galerie hlavního
města Prahy

působíště Mnichov.

Jeho první monografie
vyšla v roce 1888 a do-
plněná o dva roky poz-
ději, další monografie
následovaly až po sto
dvaceti letech, v letech
2010 a 2011, ale zato
hned tři – v Německu,
Čechách a Spojených

státech.³⁰ Dochází tak k opakovanému přehod-
nocování umění „dlouhého 19. století“, zejména
jeho druhé poloviny.

Zřetelně se to manifestuje ve stálých expo-
zicích významných muzeí a galerií. V roce 1981
byla díla salonního umění začleněna do nové
expozice Metropolitního muzea umění v New
Yorku. V pařížském Musée d'Orsay se tak stalo
při jeho otevření v roce 1986; příklady salonní
tvorby jsou k vidění v přízemí, včetně velko-
formátového plátna Thomase Coutura *Římané
v době dekadence*. Navštívíme-li Starou národní
galerii na Muzejním ostrově v Berlíně, ve stálé
expozici se uplatňuje jen několik málo malířů,
kteří ve své době byli vynášeni, např. Gabriel
von Max nebo Anton von Werner, přičemž
naprosto převládá tvorba autorů zprvu odmí-
taných, ale vývojově progresivních.³¹ Naopak
Maďarská národní galerie na budínském hradě
má v expozici 19. století nejen velkou stěnu
obrazů instalovaných způsobem „rám na rám“,
ale celé kolekci jednoznačně dominuje tvorba

pařížského salonního malíře Michaela Lieba,
který se podle svého rodného města Mukačeva
(Munkács) podepisoval jako Mihály Munkácsy.
Věhlas významného domácího umělce, který
dobyhl úspěchy na salonech v zahraničí, ani do-
datečně nebyl zpochybněn. Totéž se týká třeba
polských malířů Jana Matejka a Henryka Siemi-
radzského a u nás „českých Pařížanů“ Václava
Brožíka a Vojtěcha Hynaise.

V návaznosti na výše uvedené připomeňme
hlavní hvězdy salonního umění, jejichž součas-
ná reputace je mimo jiné „měřitelná“ vysokými
cenami jejich děl na trhu s uměním.³² Historic-
kou malbu v hlavním centru umění reprezentují
Thomas Couture, William-Adolphe Bouguereau,
Jean-Léon Gérôme (zároveň sochař) či Ernest
Meissonier, který vynikl historickými moment-
kami drobnějšího měřítka. Figurální scény ze ži-
vota velkoměsta mistrovsky zvládali Henri Ger-
vex a Belgičan Alfred Stevens, realisticke výjevy
z venkova zase Jules Bastien-Lepage. Mezi por-
trétisty upoutali Carolus-Duran a Ital Giovanni
Boldini. Pařížské salonní sochařství zosobňují
Emmanuel Frémiet, Paul Dubois, Paul-Albert
Bartholomé, a samozřejmě Gérôme (obr. 10).
V malířství byla oceňována především virtuózní
hladká malba s vysokou mírou iluzivnosti,
vynalézavost ve volbě námětu, živost podání
i dekorativní efekty. Totéž platí i pro sochařství,
jen s tím rozdílem, že oblibu si získaly kombi-
nace vzácných materiálů. Ti, kdo postupovali
„proti proudu“, často pracovali s náznakem,
záměrným primitivismem, což jim bylo vytý-
káno, např. obrazy prvních impresionistů byly
považovány za nehotové. Postupem času se však
jejich uvolněný malířský rukopis prosadil i na
salonech, kde v samém závěru 19. století dokon-
ce začal být oceňován.³³ Skutečnost, že salony

krásných umění se neuzavíraly ani moderním umělcům, lze doložit řadou příkladů z Rudolfiny z doby kolem roku 1900: s Krasoumnou jednotou tam vystavovali sochaři Auguste Rodin a Émile-Antoine Bourdelle, malíři Fernand Khnopff, Giovanni Segantini, Gustav Klimt, Edvard Munch či Vasilij Kandinskij.³⁴ Hlavní mistry salonního umění však musíme hledat jinde. Ti pařížští už byli připomenuti, v Londýně vynikal původem holandský malíř Lawrence Alma-Tadema, specializovaný na efektní scény z antiky – stejně jako v Římě působící Polák Henryk Siemiradzki (obr. 11), v Mnichově udával tón profesor historické malby Carl Theodor von Piloty a ve Vídni Hans Makart, „umělec vládnuoucí městu“ nejen svými opulentními obrazy, ale i vzory interiérového designu a výtvarnými návrhy velkých kostýmovaných průvodů.³⁵

Kteří z českých umělců se svými úspěchy přiblížili zmíněným *hvězdám* a na mezinárodní

scéně získali nejvíce cen? Největším „sběratelem ocenění“ byl sochař Josef Václav Myslbek, za ním následují malíři Jaroslav Čermák, Gabriel von Max, Václav rytíř Brožík, Vojtěch Hynais, Franz Rumpler a Hans Temple, a s nimi též krajináři Jindřich Tomec a Eugen Jettel (honosící se největším počtem zastoupení na Pařížských salonech).³⁶ Max a Brožík byli dokonce za svou uměleckou činnost nobilitováni. Kritériem pro označení umělce jako českého je v prvé řadě jeho původ z Čech, Moravy nebo Slezska, proto ve výčtu nechybějí ani Češi a Moravané spjatí s Vídni a Paříží – Rumpler, Temple, Jettel a Tomec.³⁷ Dobová ocenění však nejsou jediným kritériem úspěchu, někteří umělci si dokázali získat přízeň uměleckého publika třeba až v nedávné a současné době; za všechny jmenujme bravurního kreslíře Ludka Marolda a mistra melancholických nálad Jakuba Schikanedera.

11. Henryk Siemiradzki: Ženu či vázu?, 1887, olej, plátno, 99 × 155,6 cm, Sotheby's New York

Příběh, momentka, či báseň?

Chápeme-li výtvarné umění jako *formu komunikace*, což se u komerčně úspěšné salonní produkce přímo nabízí, pak chceme prozkoumat jeho komunikační strategie. Jelikož v 19. století měla mezi všemi uměními výsadní postavení literatura, ostatní umělecké druhy se jí snažily přiblížit, a chtěly tak za pomoci svých specifických prostředků vyprávět anebo básnit. Aby malíř nebo sochař mohl vyprávět, musel si zvolit *plodný okamžik*, v němž se vyjevuje celý děj.³⁸ V Mnichově působící český malíř Emanuel Krescenc Liška vylíčil příběh Abrahámovy zapuzené otrokyně Hagar a jejích syna Izmaela věrně podle biblické předlohy (Genesis 21, 14–21), přičemž se zaměřil na zlomový moment modlitby mladé matky v zdánlivě beznadějně situaci (obr. 12). Výjevy bitevní vřavy, dějově nabitě kompozice malířů bataillistů, vyžadovaly maximum dovednosti ve zvládnutí lidských i zvířecích figur

v dramatických pohybech. To výmluvně dokládají dvě díla vynikající nejen svými rozměry, ale i sugestivností: Maroldovo panorama *Bitva u Lipan* v pražské Stromovce a plátno Václava Sochora *Baterie mrtvých* v Muzeu vojenské historie ve vídeňském Arsenalu (obr. 9). Zvláštní je, že obě obří malby připomínají prohrané bitvy – z úhlu pohledu české společnosti adorující husitství či habsburské monarchie, jež roku 1866 utrpěla porážku v bitvě u Sadové a její baterie mrtvých přitom raději zemřela v boji, než aby se vzdala. Osudová porážka má svou paradoxní přitažlivost, korespondující s až bolestínským pohledem české společnosti na vlastní historii. Než se v samém závěru svého krátkého života dostal k malbě panoramatu, Luděk Marold byl především oblíbeným ilustrátorem. Jeho kresby přitom působí jako autonomní díla, obejdou se bez průvodního textu (obr. 13).³⁹

Pro žánrové obrazy menších formátů, jež byly na salonech vedle krajinomaleb

12. Emanuel Krescenc Liška: Hagar a Izmael na poušti, 1883, olej, plátno, 260 × 173 cm, Západočeská galerie v Plzni

nejoblíbenější, platilo, že divák by je měl být schopen „přečíst“, pochopit jejich děj s anekdotickou či moralizující pointou, často vyprávěný pouze malířem bez opory v literární předloze. Ve Vídni duch biedermeieru s jeho rozšafným vypravěčstvím nikdy docela nevyvanul. Když se tam v roce 1873 konala Světová výstava, byly na ní kromě jiných oceněny obrazy tamních malířů Julia Mařáka (pozdějšího profesora pražské Akademie) *Čapí sněm* a Franze Rumplera *Malý pacient* (obr. 14 a 16). Mohli bychom však zmínit i jiné malíře, například Slezana Josefa Kinzela, kteří na vzorech biedermeieru lpěli ještě mnohem více a déle, přičemž v metropoli monarchie byli stále oblíbeni. Když Marold v roce 1888 vystavil ve Vídni a Praze olejomalbu *Vaječný trh v Praze* (obr. 15), rázem na sebe upoutal pozornost a ještě před druhým vystavením svůj obraz prodal. Jednak proto, že stále více získávaly na oblibě malířsky náročné tržní scény, spojující figurální skupinu s vedutou a zátiším, a jednak proto, že svým dílem přinesl novou dimenzi zpřítomnění; připomíná fotografickou momentku – fotografii ovšem překonává bohatstvím malířských fines. Vyprávění už pro takto koncipovaná díla přestává být důležité, rozhodující je postřeh, „zvěčnění“ dané chvíle. Jiný případ zpomalení děje byl popsán při analýze filmu;⁴⁰ objeví-li se na filmovém – stejně jako na malířském – plátně krásná hrdinka, její zjev způsobí vizuální potěšení, což by přemíra děje a doprovodné rekvizity jen oslabovaly. Proto je Eduard Veith a Václav Brožík na svých obrazech tmavovlasých krásků potlačili, takže by nás sotva napadlo, že Veithova *Královská dcera* je ústřední postavou pohádky bratří Grimmů o Šípkové Růžence (obr. 17).⁴¹

Pokud jde o realistická díla založená na pozorování skutečnosti, v Čechách se v 90. letech

13. Luděk Marold: V budoiru, 1896, tužka, akvarel, papír, 360 × 300 mm, Západočeská galerie v Plzni

14. Julius Mařák: Čapí sněm, 1870, olej, plátno, 42 × 49 cm, Západočeská galerie v Plzni

15. Luděk Marold: Vaječný trh v Praze, 1888, olej, plátno, 101,5 × 135 cm, Národní galerie v Praze

16. Franz Rumpler: Malý pacient, 1873, olej, dřevo, 26 × 21 cm, Belvedere Wien

17. Eduard Veith: Královská dcera, (1902), olej, plátno, 74 × 49 cm, Belvedere Wien

→ **18.** František Bruner-Dvořák: Čtenářka, (1895), olej, plátno, 59 × 88 cm, Galerie Kodl

19. století stala doménou malířů Vojtěcha Bartoňka a Josefa Douby, jimž poskytly náměty především obyčejní lidé v zákoutích pražských ulic a druhému z nich také venkované. V témže plodném decenniu se však výtvarné umění pod vlivem symbolismu a novoromantismu začalo stále více obracet k nitru diváka, vyjadřovat náladu, stav duše, podobně jako lyrická báseň nebo hudební skladba. Už delší dobu bylo takto vnímáno krajinářství; dílo získalo ještě větší působivost spojením figury a okolního prostředí, ať už jde o interiér nebo krajinu (obr. 18–19). U první z obou variant se salonní umění zároveň podílí na utváření estetických norem domácího salonu. A nakonec zmiňme příklad komunikační strategie umělce ve vztahu k vlastní profesi; úspěšný malíř Hans Temple

našel cestu k její heroizaci, když se zaměřil na monumentální díla v prostředí sochařských ateliérů (obr. 8).

Závěr

To, že jsou salony krásných umění znovu na scéně a od konce září jim bude věnována výstava v Západočeské galerii v Plzni, koresponduje i s aktuální vlnou zájmu o historii výtvarných výstav v českém prostředí.⁴² Tu a tam se salonní model zohledňující co nejširší spektrum aktuální tvorby stává inspirací,⁴³ v Paříži výroční výstava v režii Národní společnosti krásných umění stále pokračuje. Je však jasné, že to nemůže oslabit nadvládu převládajícího kurátorského přístupu.

19. Beneš Knüpfer: Poslední pozdrav (Na sklonku dne), 1894, olej, plátno, 108 x 150 cm, Národní galerie v Praze

20. Aleksey Kondakov: Píseň andělů, 2015, fotografická koláž, zdroj: www.unflop.it/blog/articles/painters-go-to-kiev

Také spíše výjimečně se salonní umění bude stávat přímým zdrojem inspirace pro současné tvůrce. Přesto můžeme uvést aktuální příklad: cyklus fotografických koláží Alekseje Kondakova propojujících malbu pařížských salonních umělců s prostředím současného města; např. skupina postav z obrazu *Píseň andělů* z roku 1881 od W.-A. Bouguereaua byla transponována do vagonu kyjevského metra (obr. 20). Koláž ukrajinského umělce, který se hlásí k „surrealistickému dokumentu“, se jeví téměř profetická: tak jako Madona chrání své dítě, metro chrání obyvatele Kyjeva před vražednými hrozbami.

Nyní je hlavním úkolem vyplývajícím z nového zájmu o salony revize významu salonního umění. Je skutečně načase, aby pohled na dění na salonních přehlídkách přestal být určován jednostrannou kritickou optikou secesních a avantgardních sdružení. Díky nim se sice prosadil nový, atraktivnější model pořádání výtvarných výstav, zapomíná se však na to, že předchozí salonní model celá desetiletí dobře fungoval a splnil svůj účel při zprostředkování umění veřejnosti. Salony patřily k hlavním kulturním událostem sezony, o které podrobně referovaly všechny důležité noviny a časopisy. I když bývají obecně považovány za konzervativní výstavní platformu, ve skutečnosti prezentovaly celou šíři dobové tvorby v mezinárodním měřítku, přičemž nechyběla ani progresivní díla významných umělců. Bohužel však poměrně velký podíl zaujímal komerčně orientovaná produkce, někdy sklouzávající až ke kýči, která salonům poškodila reputaci. Naší snahou rozhodně není rehabilitovat kýč a právem zapomenutá jména, ale přiblížit tvorbu desítek opomíjených autorů, která i současné publikum může upoutat uměleckou invencí a kvalitou. ■

- 1 Přelomové publikace: Svetlana Alpers, *Rembrandt's enterprise. The studio and the market*, London 1988; Robert Jensen, *Marketing modernism in fin-de-siècle Europe*, Princeton, New Jersey, 1996.
- 2 Aleš Filip – Roman Musil (eds.), *Gabriel von Max (1840–1915)*, Řevnice 2011, s. 191–194.
- 3 Andrée Sfeir-Semler, *Die Maler am Pariser Salon 1791–1880*, Frankfurt am Main 1992, s. 47.
- 4 Vilém Weitenweber, Třetí mezinárodní umělecká výstava v Mnichově, *Světlozor XVII*, 1883, č. 42, 19. 10., s. 499.
- 5 Peter Hahlbrock – Herta Elisabeth Killy (eds.), *Le salon imaginaire. Bilder aus den großen Kunstausstellungen der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, kat. výst., Akademie der Künste, Berlin West 1968.
- 6 Aleksa Čelebonović: *Peinture, kitsch ou réalisme bourgeois*, Paris 1974; *The heyday of Salon painting. Masterpieces of bourgeois realism*, London 1974; *Some call it „Kitsch“. Masterpieces of bourgeois realism*, New York 1974; *Bürgerlicher Realismus, Die Meisterwerke der Salonmalerei*, Berlin 1974.
- 7 Roman Prah, Salon (salonní umění), in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, Praha 1995, s. 709; idem, *Z malířských salonů v Praze před sto lety*, kat. výst., Národní galerie v Praze, Klenová 1980.
- 8 Aleš Filip – Roman Musil (eds.), *Epocha salonů. České salonní umění a mezinárodní výtvarná scéna 1870–1914*, Brno – Plzeň 2021. První cena v kategorii publikací 20. ročníku národní soutěže muzeí Gloria musaealis.
- 9 Ernst Hans Gombrich, *Příběh umění*, Praha 1992, s. 340.
- 10 Gérard-Georges Lemaire, *Histoire du salon de peinture*, Paris 2004.
- 11 Podrobněji – a se zřetelem k zastoupení českých umělců – viz Markéta Theinhardt, Hvězdy Pařížských salonů. Od Čermáka ke Kupkovi, in: *Epocha salonů*, c. d., s. 49–96.
- 12 Charles Baudelaire, *Úvahy o některých současnících*, ed. Jan Vladislav, Praha 1968; Jan Neruda, *Výtvarné umění a hudba*, ed. Dalibor Holub, Praha 1962.
- 13 Karel Hlaváček, *Výtvarné a kritické dílo*, ed. Otto M. Urban, Praha 2002.
- 14 Baudelaire, *Úvahy o některých současnících*, c. d., s. 382–385, 417–418. Zpočátku však impertinentní slovo měšťák odmítal, protože mu čpělo „slangem ateliérů“, a svou kritiku zaměřil spíše na měšťáckého umělce (s. 23, podobně s. 79).
- 15 Joris-Karl Huysmans, *Naruby*, přel. Jiří Pechar, Praha 1979, s. 57.
- 16 Jan Neruda, Ze žofínských salonů (Národní listy, 25. 5. 1878), in: Neruda, *Výtvarné umění a hudba*, c. d., s. 319.
- 17 Charlotte Mosebach, *Geschichte Münchener Künstlergenossenschaft königlich privilegiert 1868*, München 2014, s. 13–15.
- 18 Herman Bahr, Vereinigung bildender Künstler Österreichs. Secession, *Ver Sacrum I*, 1898, č. 1, s. 8–13, zde s. 10 (přel. aut.).
- 19 Christian Huemer, Jahrmarktbude oder Musentempel? Das Wiener Künstlerhaus und der Kunsthandel, in: Peter Bogner – Richard Kurdiovsky – Johannes Stoll (eds.), *Das Wiener Künstlerhaus. Kunst und Institution*, Wien 2015, s. 267–275.
- 20 Srov. Carl E. Schorske, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 243.
- 21 Aleš Filip – Roman Musil, Proměny salonního umění na výročních výstavách Krasoumné jednoty v Praze, in: *Epocha salonů*, c. d., s. 199–310, zde s. 285–286.
- 22 Jakub Bachtík – Lukáš Duchek – Jakub Jareš (eds.), *Chrám umění: Rudolfinum*, Praha 2020.
- 23 Jana Vránová – Lubomír Slaviček (eds.), *90 let Domu umění města Brna*, Brno 2000; Robert Janás, *Mährischer Kunstverein v letech 1882–1918, dějiny a výstavní činnost spolku*, disertační práce, Seminář dějin umění FF MU, Brno 2001.
- 24 Vít Vlnas, „Výroční trh obrazový“. Krasoumná jednotka a její výstavy před rokem 1918, in: idem (ed.), *Obrazárna v Čechách 1796–1918*. Katalog výstavy uspořádané Národní galerií v Praze u příležitosti dvoustého výročí založení Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění, Praha 1996, s. 183–236, zde s. 199.
- 25 An., *Světlozor IV*, 1870, č. 18, 29. 4., s. 144.
- 26 An., *Kunstausstellung 1894, Bohemia 1894*, příl. k č. 115, 27. 4., s. 1, zkrácená parafráze.
- 27 Viz Janás, *Mährischer Kunstverein v letech 1882–1918*, c. d.
- 28 Filip – Musil, Proměny..., c. d., s. 208–210, 229.
- 29 Matthias Krüger, Vom Ende einer Gattung. Die Historienmalerei im Kreuzfeuer der Kritik, in: Sandra Gianfreda (ed.): *Gefeiert und verspottet. Französische Malerei 1820–1880*, kat. výst., Kunsthaus Zürich, München 2017, s. 32–43, 226–228.
- 30 Karin Althaus – Helmut Friedel (eds.), *Gabriel von Max, Malerstar, Darwinist, Spiritist*, München 2010; Filip – Musil (eds.), *Gabriel von Max*, c. d.; Jo-Anne Birnie-Danzker (ed.), *Gabriel von Max. Be-tailed Cousins and Phantasms of the Soul*, Seattle, Washington, 2011. K. Althaus vydala kratší Maxovu monografii ještě roku 2018.
- 31 Angelika Wesenberg – Eve Förschl (eds.), *Nationalgalerie Berlin, das XIX. Jahrhundert. Katalog der ausgestellten Werke*, Leipzig 2001.
- 32 Sebastian Preuss, Im Lustgarten, *Weltkunst*, č. 112, März 2016, Die neue Lust an der Belle Époque, s. 28–38.
- 33 Filip – Musil, Proměny..., c. d., s. 306.
- 34 Tomáš Sekyrka, Výstavy Krasoumné jednoty pro Čechy, jejich publikum a umělci, in: *Epocha salonů*, c. d., s. 163–198, zde s. 184, 187; Filip – Musil, Proměny..., c. d., s. 253, 288.

- 35 Ralph Gleis (ed.), *Makart – ein Künstler regiert die Stadt*, kat. výst., Wien-Museum, München 2011.
- 36 Viz Šárka Leubnerová et al., *Medailony vybraných českých salonních umělců*, in: *Epocha salonů*, c. d., s. 311–419.
- 37 Stejný přístup uplatnil už Prokop Toman, když sestavil svůj *Nový slovník českých výtvarných umělců* (3. vyd., Praha 1947–1950), jakož i vydavatelé kompendia *Dějiny českého výtvarného umění*, 3. díl, Praha 2001, 4. díl, Praha 1998.
- 38 Gotthold Ephraim Lessing, *Laokoon čili O hranicích malířství a poesie*, Praha 1960.
- 39 Textový doprovod z humoristického časopisu *Fliegende Blätter* z roku 1896 cituje Caroline Sternberg v textu *Mnichovský Skleněný palác jako odrazový můstek pro malíře ze zemí Koruny české (1869–1914)*, in: *Epocha salonů*, c. d., s. 97–122, zde s. 114–115.
- 40 Laura Mulvey, *Visual pleasure and narrative cinema* (1975), in: *Visual and other pleasures*, Bloomington, Indiana, 1989.
- 41 Alfred Weidinger, *Die Königstochter – Dornröschen*, in: Agnes Huslein-Arco – Alfred Weidinger (eds.), *Schlafende Schönheit. Meisterwerke viktorianischen Malerei aus dem Museo de Arte de Ponce*, kat. výst., Belvedere Wien 2010, s. 44–45.

- 42 Pavlína Morganová – Terezie Nekvindová – Dagmar Svatošová, *Výstava jako médium. České umění 1957–1999*, Praha 2020; *Databáze uměleckých výstav v českých zemích 1820–1950* na webu Ústavu dějin umění AV ČR.
- 43 Experiment v Praze, v Galerii Dox roku 2012: *Salon umění. Malba – výstava bez kurátora i bez jury*.

Vyobrazení: pokud není uvedeno jinak, jsou převzata z citované knihy *Epocha salonů*.

Aleš Filip (1964), historik umění,
přednáší na Filozofické fakultě
Masarykovy univerzity.

Roman Musil (1964), historik umění,
ředitel Západočeské galerie v Plzni.

INZERCE

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

Stourhead Palladian Bridge.
Foto: Wikimedia Commons

O kráse

Jiří Hanuš

Krása je, jako všechno pod tímto nebem, historickou kategorií. Můžeme mluvit a přemýšlet o pojetí krásy v různých historických obdobích, o životě umělců a o historii jejich děl, o proměnách objektivního či subjektivního chápání krásy. Nebo třeba o pojetí ženské krásy a o módě a ozdobách těla v různých dobách. Na druhé straně: nemohu nezmínit určité obtíže nebo rozpor. Pokud bych měl totiž mluvit o kráse mimo školní katedru, asi bych o ní mluvil jinak. Spíše jako o odlesku něčeho trvalého, co nelze úplně vtěsnat do historických a třeba ani do antropologických kategorií. Jako o odlesku krásy, která vstupuje do našeho světa odněkud jinud. Scházejí tu slova, protože krása vyžaduje prožitek a určitý druh odevzdání, které se vzpěčují analýze.

Ale slíbil jsem mluvit, nikoli mlčet. Takže bych se rád zamyslel nad vztahem krásy ke třem historickým pojmům, které považuji za základní, totiž k času, prostoru a historické imaginaci. Bez času a prostoru nelze historicky myslet, bez imaginace se stává historické dílo pouhou snůškou dat.

Za prvé: *krása a čas*. Velice rád vzpomínám na jeden zážitek z četby. V mládí jsem čítával romány Ericha M. Remarquy a jeden z nich obsahuje zajímavý příběh. Hlavní hrdina se za první světové války musí skrývat ve sklepě, aby ho nezatkli a nezabili. Shodou okolností je jeho úkrytem depozitář jedné umělecké galerie. Má tedy možnost několik měsíců, ba let si obrazy nejen prohlížet, ale zkoumat je a meditovat nad nimi, nechat je na sebe působit. Zjistil, že každý z obrazů potřebuje čas.

Krása potřebuje čas, krása vyžaduje čas. Napadá mne k tomu známá evangelijní pasáž o proměnění na hoře. Zůstaňme zde, říká Petr Ježíšovi. Je tady dobře. Je tady krásně. Líbí se nám tady. Zachovejme tuto chvíli. Nevracejme se zpátky do toho drsného světa. Postavme si tady stany a zůstaňme zde. Jen to řekne, už ho Ježíš žene zpátky do světa. Ježíš zrychluje čas. Zřejmě má krásu rád, ale nemá na ni moc kdy. V lidském tvoření – v umění je to zřejmé – je času zapotřebí. Potřebujeme čas nejen pro to, aby nějaké dílo vzniklo, pro tvorbu, ale i pro vnímání krásy.

Nejlépe bych to mohl dokumentovat na historickém dění *par excellence*, totiž na liturgickém roce. Ten představuje propojení cyklického i lineárního času, propojení přírodních, náboženských i kulturních cyklů, do nichž je umně vpletena kultura. Je to jakési prostředí, v němž je obsažen současně stereotyp i možnost kreativity. Jedná se o koncentrát, který se v těch nejvýznamnějších momentech stává až náročným, časově i mentálně vysilujícím. Velikonoční liturgie člověka nese až na samou hranici možného, čas se jakoby zastavuje a současně se v rámci vzpomínky umocňuje a svým způsobem rozšiřuje. Slavení a svátky patří právem k tomu nejzajímavějšímu, co historie i antropologie zkoumá, a vůbec není divu.

Není tak například vůbec divné, že Francouzská revoluce přináší nejen nové pojetí člověka a společnosti, ale také pokus zavést nový kalendář, který můžeme považovat za liturgicko-sekulární nebo sekularizovaný. Francouzští revolucionáři se sice chtěli vzdát křesťanství, neuměli se ale vzdát slavení, které povznáší duši. Mimochodem, jejich pokus vypovídá velmi mnoho i o jejich přehnaném sebevědomí.

Za druhé: *krása a prostor*. Prostorem tu rozumím salón, region, město, stát, ale také přírodu.

Krása potřebuje místo, vymezení, hranice. Hranici mohou představovat nejen drát či hradby, ale například lidské tělo, ohraničené od svého okolí, jako tomu je u každého tvora. Co napadne historiky na prvním místě, jsou neshody v pohledu na krásu modernity oproti kráse starobylosti. Nemusejí být rozepře ohledně toho, zda je krásný strom nebo třeba levhart, proč ale mluvit o kráse letadla, rozbitého stroje nebo řekněme moderního státu? Jak nás poučují moderní dějiny umění, tohle už je dávno dobojovaný spor, ve kterém konzervativci jak se zdá definitivně prohráli. O tom je možné se přesvědčit ve světových galeriích.

Chci však uvést jiný příklad prostoru, řekněme opět archetypální. Mám na mysli pojem ráje, který je v našich představách také ohraničeným prostorem, kde jsou krásné věci a vztahy. Ráj přitom v moderní době není pouze nějakým vzpomínáním na staré zlaté časy (první věk byl zlatý, rajský), ale něčím, co se může odehrát či nastolit v přítomnosti a budoucnosti. Učím o devatenáctém století a čím dál tím více se mi zdá, že je to století desítek a stovek pokusů promyslet možnost uskutečnění budoucího ráje. Tu v představě nastolení rovnosti mezi lidmi, tu v představě nastolení vědeckého řízení společnosti, tu v podobě jakéhosi předvídatelného pokroku, který povede do ráje na zemi. Jako by byli lidé zvláště v Evropě v opojení či okouzlení možností vizualizovat a promýšlet utopické rajské projekty. Zde je racionalita smíchána se snovým světem. Stačí zmínit naše národní probuzení nebo adekvátní procesy, kterými prošly evropské etnické skupiny. Ostatně i v naší národní hymně, tedy velmi cenném symbolu naší národní identity, se zpívá o „zemském ráji na pohled“. Krása je tu spojena nejen s hranicemi země, s její přírodou, ale také s národním, slovanským charakterem (Slované

jsou přece na rozdíl od Němců holubičí povahy!), s plány, které máme pro svou zemi, navzdory našim nepřítelům. Ráj je místem uskutečnění snu, v tomto případě dosažení národního státu. Tam se můžeme skutečně dotvořit, být sami sebou. Domnívám se dokonce, že do jisté míry je to i pravda, pokud takový národní stát obsahuje liberální prvky a vládu práva, ale to už se dostáváme mimo rájské projekty.

K interpretaci ráje patří zjevně i zahrada, což je velké téma životního prostředí. V této souvislosti jen připomínám zásadní vliv anglické zahrady na počátku moderní doby a romantického chápání krajiny, která se stává více sama sebou.

A do třetice všeho dobrého: *krása a imaginace*. Historie v tomto směru nezapře, že vlastně nepatří k vědním disciplínám. Nejenže nepřichází s nějakými obecnými zákonitostmi, ale je odkázána na základě stop minulosti na jakousi její rekonstrukci. Přitom bych mluvil o dvojí imaginaci, o dvojí představivosti. První je zapojena při analýze dokumentů. Historik si musí umět představit, co z dokumentů chybí. Jako když lovec stopuje zvěř a náhle se ve sněhu ztratí stopa – musí znát kontext, aby mohl pokračovat v pátrání. Druhou imaginací rozumím již sestavování příběhu, tvorbu ve vlastním smyslu slova, psaní textu. Zde je i u historika prostor pro krásu ve smyslu uměřenosti proporcí, volby jazyka a stylu, slov a metafor. Nejde tedy jen o to, aby historik odkrýval pravdu o naší minulosti, různé falešné informace a stereotypy. Jde také o krásné podání. V tomto je historie skutečně spíše humanitní, nikoli společenskovědní disciplína, i když se dnes tyto hranice stírají. Bohužel dnes historikové ztrácejí schopnost vyprávět. A pokud to náhodou někdo velmi dobře umí, jako například Niall Ferguson, tak je nařčen z toho, že je jen schopný

popularizátor. Mám tedy na mysli schopnost vyprávět, vyprávět poutavě a krásně. Zjevně devastace zde působila postmoderní myšlenka o konci velkých vyprávění, které se kupodivu nechytli romanopisci, ale historikové. Nerozlišili, že skončila velká vyprávění, která chtěla ambiciózně uchopit celé dějiny vcelku. Karl Marx a Auguste Comte už nemohou být učiteli historiků. To spíš Balzac, Zola nebo Tolstoj, kteří nám řekli mnoho o člověku a o prostředí, v němž se pohybuje. Krásná literatura (ano, v češtině skutečně používáme tohoto slova namísto neutrálního fiction) může být velkým inspirátorem historie.

Na závěr bych rád podotkl, že krásu považuji za pozapomenutou kategorii. Domnívám se, že v moderní době vznikla přemíra projektů založených na racionalitě a utopických myšlenkách, které byly chápány nikoli evolučně, ale revolučně. Tuto situaci vidím jako nebezpečnou pro prožívání krásy, která potřebuje čas, setrvání, pokoj, promýšlení, ba meditaci. Patrně pouze romantismus a hnutí z něj odvozená se dokázaly zastavit a žasnout nad krásou. Byl však už hnutím rozporuplným a ve dvacátém století se přeměnil buď v militarizovanou ideologii, nebo sladkobolný kýč. Krása na své přijetí a ocenění ještě čeká. ■

Těchto několik poznámek, ne tolik opřených o literaturu, ale spíše o vlastní zkušenost, zaznělo na konferenci *The Role of Beauty in Being and Becoming Human* v Praze dne 19. května 2022 v klášteře Fortna na Hradčanech.

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Irène Némirovsky. Zdroj: Ukrainian Jewish Encounter

***Les Mouches d'automne* a ruská emigrace v Paříži**

**Zapomenutý román
Irène Némirovsky**

Karolina Foletti

V roce 1917 spustila bolševická revoluce v Rusku občanskou válku a spolu s ní mohutnou uprchlickou vlnu, která vyvrcholila o tři roky později, v listopadu 1920, kdy byla z Krymu evakuována značná část Bílé armády. Odhaduje se, že z Ruska uprchly před bolševiky téměř dva miliony lidí. Mířili převážně na západ; někteří do Berlína, kde díky nízkému kurzu marky mohli déle vydržet s úsporami, jiní do Prahy, kde československá vláda nabídla stipendia ruským studentům a vědcům a otevřela školy pro ruské děti. Převážná část uprchlíků však směřovala do Paříže, kde mohla navázat na vztahy z předrevoluční doby; Francie jako spojenec někdejší carské vlády byla ochotná velkou část emigrantů přijmout. Odcházeli lidé všech společenských vrstev, velkou část ale tvořila někdejší aristokracie a účastníci Bílého hnutí, kterým v Rusku hrozila

smrt kvůli jejich původu a protibolševickým aktivitám. Mezi těmito uprchlíky přišla v roce 1919 do Paříže i šestnáctiletá Irène Némirovsky.

Rodina Némirovských nezapadala do tradičního klišé o utečencích, kteří se ocitají v neznámém prostředí traumatizovaní a s prázdnými rukama a snaží se uživit prací často hluboko pod úrovní jejich někdejšího postavení. Léonidu Némirovskému, který byl před revolucí úspěšným bankéřem, se i v exilu velmi dařilo a shromáždil velké jmění. Rodina tedy žila v bohatství a Irène, jediná dcera, mohla studovat, cestovat, tančit – a psát.

Označení „ruská emigrantka“ je pro Irène Némirovsky ostatně poněkud obecné. Pocházela z židovské rodiny žijící v Kyjevě, její chůvy mluvily francouzsky a anglicky, francouzsky mluvila i s matkou. Francii nazývala „nejkrásnější zemí

na světě“¹ a v rozhovoru se slavným esejistou a kritikem Frédéricem Lefèvrem prohlásila o Paříži: „Paříž? Od věku čtyř let až do války jsem tam jezdila pravidelně každý rok. Poprvé jsem tam strávila celý rok.“² Na otázku, kam sama sebe zařazuje, odpověděla, že se cítí být „spíše francouzskou než ruskou spisovatelkou“, a když ji požádali, aby přispěla do ruského emigrantského tisku, odmítla s omluvou, že „rusky kromě školních kompozic nikdy nic nepsala“.³

Jako řada dalších ruských emigrantů z nejvyšších vrstev, kteří měli evropské vzdělání i dlouhodobou zkušenost ze života v západních metropolích, překračovala Němirovsky hranice kulturních i národnostních kategorií a v knihách, které ve dvacátých a třicátých letech psala, spojovala zkušenost života v carském Rusku, v Evropě i ve specifickém prostředí židovských komunit.

Němirovsky na sebe v literárních kruzích upozornila v roce 1929 svým druhým románem *David Golder* pojednávajícím o tragickém osudu bezskrupulózního židovského bankéře. (Následně jí bylo vytýkáno, že nelichotivým zobrazováním židovského prostředí posiluje antisemitské stereotypy.) O velkém úspěchu *Davidu Goldera* svědčí nejen dlouhý rozhovor v novinách *Les Nouvelles littéraires*, ve slavné Lefěvrově rubrice „Hodina s ...“ věnované nejvýraznějším postavám literární scény,⁴ ale také jeho rychlé převedení na filmové plátno a téměř okamžité překlady do několika světových jazyků. Během třicátých let Němirovsky napsala osm dalších románů a více než padesát povídek a článků a pevně se zařadila mezi vysoce ceněné autory meziválečného období.

Její situace nabrala tragický spád s okupací Francie nacistickým Německem. Irène se spolu se dvěma malými dcerami a svým mužem

Michelem Epsteinem rozhodli odjet z Paříže na venkov doufajíce, že budou ve větším bezpečí. Jejich naděje se však ukázala být lichou. V létě roku 1942 byla Němirovsky zatčena a odvezena do koncentračního tábora v Osvětimi, kde se v těžkých podmínkách nakazila tyfem a 17. srpna zemřela. Její muž byl deportován a zabit též v Osvětimi o necelé tři měsíce později. Dcery Denise a Elisabeth díky rodinným přátelům přežily válku ukryté pod falešnými identitami.

Po válce vyšly ještě dvě autorčiny knihy a pak na více než padesát let upadla v zapomnění. Na literární scéně se znovu objevila v roce 2004, kdy její dcera Elisabeth připravila k vydání nedokončený román *La Suite Française*, který se setkal s nadšeným ohlasem. Autorka za něj získala mj. francouzskou literární cenu Prix Renaudot. Následovalo opětovné vydání celého díla i s překlady do řady světových jazyků, v češtině však prozatím vyšla pouze zmiňovaná *Francouzská suita* (v překladu Heleny Beguivinové v nakladatelství Paseka v roce 2011). Nyní se ve spolupráci nakladatelství Books & Pipes a Munipress připravuje překlad románu *Les Mouches d'automne* [Podzimní mouchy].

***Les Mouches d'automne* – emigrace mezi kliše a osobním příběhem**

Základní dějovou linkou krátkého románu (nebo spíše dlouhé povídky) *Les Mouches d'automne* je osud ruské aristokratické rodiny, která prchá před bolševiky a ve Francii začíná nový život v chudobě. Kniha vyšla v roce 1931, ovšem již o sedm let dříve se krátká verze příběhu s názvem *Ňáňa* (ruské označení pro chůvu) poprvé objevila v novinách *Le Matin*.⁵

Anna Némirovsky,
před rokem 1914.
Zdroj: Wikimedia
Commons

Od počátku dvacátých let žila Francie „ruskou módou“. Ruští emigranti byli nejvíce zmiňovanou menšinou v tisku a tragické příběhy někdejších aristokratů a členů carského dvora, kteří se v cizině museli protloukat jako taxikáři, číšníci, prodavači starožitností nebo mechanici u Renaulta, a jejich ženy a dcery, kdysi dvorní dámy, jako šičky, manekýny a v horším případě společnice, uspokojovaly touhu francouzského publika po senzaci a exotice. Neuchopitelná, neracionální „ruská duše“ se dostala do středu pozornosti. Psaly se o ní knihy, natáčely filmy, v módě byly ruské restaurace a bary. I ti, kteří se utečenců zastávali a vyzývali k jejich podpoře, se často neubránili exotizujícímu kliše, čímž nejen upevňovali stereotypní pohled na ruské emigranty, ale také posilovali lichotivý obraz, který si francouzská společnost tvořila sama o sobě. Výmluvná je v tomto ohledu pasáž z textu historika Charlese Ledrého, který roku 1930 v knize *Ruští emigranti ve Francii. Kdo jsou? Co dělají? Co si myslí?* píše:

Pravdou je, že slovanské povaze chybí míra. Je schopna nejhorších excesů. Je to barometr, který se snadno poblázní.

Prodloužený pobyt v zemi emigrace může jen ukáznit a harmonizovat tyto bohaté, ale snadno rozmarné charaktery plné rozporů. [...] Jak skvělým usměrněním pro fantasmagorie slovanské duše je svobodně přijatá západní disciplína. [...] Více jasnosti v mysli, jasnější, pevnější a stabilnější myšlenky, přísnější pojetí života a povinnosti, možná méně rezignace a méně pýchy, ale více opravdové síly – to je několik výhod, které Rusové mohou získat svým pobytem ve Francii. V zemi Descarta se učí, že je potřeba pohlížet na svět bez ješitné domýšlivosti, stejně jako bez falešné skromnosti.⁶

V kontextu „ruské módy“ a živých debat o tom, co (pozitivního či negativního) přinese experiment Sovětského svazu, vyšel i příběh *Les Mouches d'automne*.

Po úspěšném *Davidu Golderovi* byla s autorkou spojena velká očekávání. Většina literárních kritiků však z její nové knihy nijak zvláště nadšená nebyla. Mnozí ji jednoduše zařadili do proudu tehdejší módní literatury o slovanském charakteru, někteří ji dokonce odsoudili jako přehnaně sentimentální.⁷ Némirovsky opravdu vypráví „tradiční příběh“ ruských emigrantů – do exilu její hrdinové přicházejí prakticky bez prostředků a jejich životní styl je pro jejich francouzské okolí uvyklé pevnému řádu nepochopitelný. Autorka sama přiznala jistou dávku nostalgie a melodramatu a vysvětlovala ji tím, že se jednalo o vyprávění na základě vlastních vzpomínek a pocitů. Zároveň ale odmítla v následujících vydáních cokoliv změnit. Na námitku, že konec románu je nepravděpodobný a sentimentální, odpověděla:

Zdá se mi dosti zajímavé upřesnit, že [smrt] staré chůvy Taťány je jediná absolutně a autenticky reálná událost vyprávění. Takto zemřela má vychovatelka, oddaná žena s prostým srdcem, která mne vychovala a kterou jsem milovala jako matku.⁸

Když Němirovsky píše o tom, jak milovala svou vychovatelku, nejedná se o nadsázku – matku jí totiž nahrazovala. Irěna vlastní matka, Anna Němirovsky, která se raději představovala jako Fanny, byla chorobně soustředěná na sebe a na svůj vzhled a obsesivně se bála stárnutí – datum narození si v pasu posunula o celých dvanáct let. Svou dceru, živoucí připomínku odcházejícího mládí, nikdy nepřijala a nemilovala. Toto trauma se objevuje v řadě autorčiných knih, např. *Le Vin de solitude* či *Jézabel*.

Dílo, které si zaslouží být zachováno

Někteří kritici však zaznamenali, že se kniha *Les Mouches d'automne* hlavnímu proudu literatury s ruskou tematikou vymyká, a ocenili „zralost stylu, sílu imaginace a mistrovské vyprávění“.⁹ Spisovatel a člen Francouzské akademie Marcel Prévost označil knihu za „jedno z nejdojemnějších a nejpropracovanějších děl, které si zaslouží být zachováno, až spousta svazků, které dnes dělají povyk, zmizí“.¹⁰

Oproti mnoha jiným autorům (jmenujme alespoň Josepha Kessela a Héléne Iswolsky, jejichž veleúspěšná kniha *Slepi králové* o pádu carského Ruska vyšla v českém překladu v roce 1925) neklade důraz na slovanskou exotiku – a to

ani v sestavení příběhu, ani ve stylu. Postavy se neutápějí ve velkých myšlenkách, nejsou rozervány silnými city, ale snaží se žít svou každodennost tak, jak přichází. Krátké kapitoly představují situace, které jsou od sebe časově vzdálené, jako by se jednalo o filmové střihy. V konkrétním „záběru“ autorka popisuje scénu, soustředí se na detail, na popis drobných gest, na vjemy postav i na pocity, které v nich vyvolávají. Používá přitom věcný, místy až strohý (ale ne chudý) jazyk, který brání přílišnému patosu, dává textu spád a činí ho přístupným i v dnešní zrychlené době.

Zpoza hlavní dějové linie se z popisů a krátkých dialogů vynořují další úrovně příběhu. Autorka nepřímou představuje charakter postavy a způsob, jakým se vyrovnávají s tragédií, která je postihla. Mladý Jurij, unavený a znechucený občanskou válkou, přátelským gestem zve přítele z dětství, a odmítá tak žít ve zvráceném světě založeném na třídní nenávisti:

Jurij popošel k oknu a opatrně se podíval ven. Vyšel měsíc. Uprostřed cesty stál chlapec, který udělal několik kroků dozadu a zavolal: „Juriji Nikolajeviči! To jsem já, Ignat!“

Byl to mladý kočí, který vyrostl v domě Karinů. V dětství si spolu hrávali. To on za letních nocí zpíval a hrával v parku na akordeon.

„Tak jestli i tenhle mi chce ublížit,“ pomyslel si náhle Jurij, „tak to ať táhne všechno k čertu a já taky!“ Vyklonil se z okna a zavolal: „Pojď nahoru, příteli!“

Nikolaj a Jelena Karinovi se trápí vzpomínkami na ztracený domov i vlastním úpadkem,

Irène Némirovsky
s manželem
Michelem
Epsteinem v roce
1930. Zdroj:
Ukrainian Jewish
Encounter

ale útěchou je jim vzájemná blízkost a láska, jak ukazuje jejich dialog v malém pařížském bytě:

„A k čemu to je? Jaký to má smysl vzpomínat? Už je to všechno pryč. Už se to nevrátí. Ať si ostatní dělají naděje, jestli chtějí! Všechno už je pryč, pryč,“ opako-
val Nikolaj Alexandrovič hněvivě.

Jelena Vasiljevna ho vzala za ruku
a jako kdysi přitiskla jeho dlouhé bílé prs-
ty ke rtům.

„Občas to vytryskne z hloubi duše.
Ale už se nedá nic dělat. Je to vůle Boží...
Koljo, můj drahý, příteli můj... jsme spo-
lu a to ostatní...“

Mávla rukou, a oba se na sebe mlčky
zadívali a hledali si ve starých tvářích rysy
a úsměvy doby dávno minulé. V pokoji
bylo šero a horko.

Nejkrutěji dopadá situace na dospívající
Loulou a Kirila, kteří se snaží najít smysl události

(které však žádný smysl nemají) a úlevu od svého
bezútěšného stavu nacházejí v nočním životě
a alkoholu. Avšak i oni si postupně zvykají na
nový život, jeho všednost a rutinu.

Chůva Taťána Ivanovna, které je nový svět
zcela cizí, v něm zachovává věrnost starému řádu
a rodině, jíž celý život sloužila. A především si
uchovává neochvějnou víru v Boha, navzdory
hrůze a nesmyslnosti okolního dění. Název první-
ho vydání knihy, která vyšla v ediční řadě „Ženy“
nakladatelství Kra, zněl *Les Mouches d'automne*
ou la Femme d'autrefois, tedy *Podzimní mouchy*
aneb Žena z dávných dob, a starou chůvu, ženu
z lidu, která odchovala dvě generace dětí, můžeme
označit za hlavní hrdinku (na symbolické úrovni
příběhu také za personifikaci starého Ruska). Její
vzpomínky jsou přesné do posledního detailu
a uchovávají staré Rusko se vším, co bolševický re-
žim ničí a co se v emigraci rozpouští v každodenní
starosti o živobytí a ve francouzské výchově dětí.
S Taťáninou smrtí nenávratně odchází starý svět,
který její postava zosobňuje. Avšak není to konec

čistě tragický. Stará Taťána se v posledním momentu přežehnavá křížem a odchází nezlomená, věrná sama sobě a svému Bohu.

Ostatní postavy však Némirovsky představuje především ve chvílích beznaděje – jako unavené „podzimní mouchy, které, když pomine letní teplo a světlo, vyčerpaně a podrážděně poletují, narážejí do oken a táhnou za sebou polomrtvá křídla“. Tento nelichotivý obraz bezvýchodnosti, marnosti a odsouzenosti k brzkému zániku však není posledním slovem. Nikolaj Karin ve špinavém saku chodí se založenýma rukama od stěny ke stěně v zatuchlém bytě, v jiné chvíli však kráčí po Elysejských polích, „vdechuje vůni Paříže, pozoruje světla blikající za soumraku, je skoro šťastný a duši má plnou smutného klidu“. Hrdinové románů Irène Némirovsky tak balancují na ostří nože mezi vnějšími okolnostmi (ať už to je válka a emigrace v *Les Mouches d'automne*, pevně uzavřená maloburžoazní rodina v *La Comédie bourgeoise* nebo specifická židovská komunita v *Les Chiens et les Loups*) a schopností sami se rozhodovat, reagovat a zaujmout stanovisko. Když tuto schopnost ztratí nebo propadnou sobectví a bezcitnosti (zde se opakovaně vrací odstrašující příklad Irěnininy matky), je to začátek jejich pádu – ne vždy ekonomického nebo společenského, ale především morálního. Hrdinové *Les Mouches d'automne* i přes mnohé chvíle smutku a zoufalství vůli k vlastnímu postoji neztratí, a tak můžeme za silnou nostalgii románu spatřovat také záblesk naděje, kterou s sebou nese jednotlivý člověk a jeho schopnost čelit nepřiznivému osudu.

Příběh samotné autorky Irène Némirovsky, emigrantky rusko-ukrajinsko-židovského původu, je bolestně aktuální. Z rodného Kyjeva musela uprchnout před válkou a násilím a totéž

násilí, byť za jiných okolností, ji o čtvrtstoletí později připravilo o život. Obzvláště dnes, kdy před hrůzami války utíkají statisíce lidí ze stejného místa jako kdysi ona, je její osud mementem nebezpečí, které s sebou přináší touha po moci a rozdělování lidí do kategorií – ať už na základě společenské vrstvy nebo národnosti. ■

- 1 Irène Némirovsky, *Le Vin de Solitude*, I, III, citováno v Olivier Philipponnat, Patrick Lienhardt, *La Vie d'Irène Némirovsky*, Paris 2007, s. 19.
- 2 Frédéric Lefèvre, „Une révélation. Une heure avec Irène Némirovsky“, *Les Nouvelles littéraires*, 11. ledna 1930, s. 4, citováno v Olivier Philipponnat, „Mirages Russes“, in Irène Némirovsky, *Les mouches d'automne précédé de La Niania et suivi de Naissance d'une révolution*, Paris 2009, s. 7–16, zvl. s. 11.
- 3 G. Higgins, „Le Conrad français“, *Les Nouvelles littéraires*, 6. dubna 1940, citováno v Philipponnat, „Mirages Russes“, c. d., s. 11.
- 4 Frédéric Lefèvre, „Une révélation. Une heure avec Irène Némirovsky“, *Les Nouvelles littéraires*, 11. ledna 1930, s. 4.
- 5 *Le Matin*, 9. května 1924; *Les Mouches d'automne, ou la Femme d'autrefois*, Paris: Kra 1931; *Les Mouches d'automne*, Paris: Grasset 1931.
- 6 Charles Ledré, *Les émigrés russes en France. Ce qu'ils sont. Ce qu'ils font. Ce qu'il pensent*, Paris 1930, s. 258, 268.
- 7 Philipponnat/Lienhardt, *La Vie d'Irène Némirovsky*, c. d., s. 265.
- 8 G. Higgins, „Le Conrad français“, *Les Nouvelles littéraires*, 6. dubna 1940, citováno v Philipponnat, „Mirages Russes“, c. d., s. 13.
- 9 Philipponnat/Lienhardt, *La Vie d'Irène Némirovsky*, c. d., s. 266.
- 10 M. Prévost, „Les Mouches d'automne par I. Némirovsky“, *Gringoire*, 13. května 1932, citováno v Philipponnat/Lienhardt, *La Vie d'Irène Némirovsky*, c. d., s. 272.

Karolina Foletti (1985), historička, věnuje se dějinám východní Evropy a ruské porevoluční emigraci.

Jana bude brzy sbírat lipový květ

Z nové sbírky Miloše Doležala

Básník, spisovatel a publicista Miloš Doležal (1970) je autor řady rozhlasových historických a literárních pořadů a dokumentů, za rozhlasovou dokumentaristiku byl několikrát oceněn. Vydal básnické sbírky *Podivice* (1995), *Kamení* (1996), *Obec* (1996), *Les* (1998), *Čas dýmu* (2003), *Sansepolcro* (2004), *Ezechiel v kopřivách* (2014). Je autorem několika knih rozhovorů s vězni komunistických a nacistických lágrů a s účastníky protinacistického a protikomunistického odboje, několik knih věnoval životu a dílu umučeného faráře Josefa Toufara. Žije v Praze a v Horní Pasece na Vysočině. Sbírka *Jana bude brzy sbírat lipový květ* (Revolver Revue, 2022), ze které jsou vybrány následující básně, vychází k nedožitým pětapadesátým narozeninám básnickovy ženy Jany Frankové Doležalové (21. 5. 1967 – 18. 6. 2021).

+++

Nasadils mi dvojitého nelsona, Hospodine.
Nejdříve matku a otce a teď i věrnou ženu bereš,
co dál si urveš z masa duše mé?
Jak chán dáváš a pak na hostině žereš.

Vzdávám se, do země jsem vidle zabod
na lopatkách v chrpách ležím.
Mnou celý náš rod prosí,
do sebe schoulený, do kříže rozpažen.

Už do mě neryj, zobanem neklovej,
brzké ráno dej, setkání nové.
Oroduj za nás, svatý Jobe.

Jana bude brzy sbírat lipový květ

Staletá lípa obsypaná včelami
od rána hučí dlouhé Óm
správně vidíme slzami
Le petit prince rozezněl malý zvon.

Od meze voní heřmánek (chamomilla),
je to jak v hádance – kdo nám ji dal?
Na vodě, v zrcadle vzkazy, že byla
a bude. Kdo ale vzal?

S miláčkem*chvíle z června*

I.

Po probuzení
 chodíme nazí
 ranní rosou
 jak po ovčím rouně
 našlapujem
 plaše a dvorně
 pod lípou
 na chvíli zmámeni
 pronikavě voní
 bez s jasmínem.
 Obhlížíme
 latifundie
 říkáme si, že je třeba kosou
 (tedy spíš srpem)
 vyžnout lupení.

Otisky mokrých nohou
 zanecháváš na placatých šutrech
 které jsem kdysi nanosil na zídku.
 Obrys šlépěje záhy vyprchává
 světlo si ji bere k sobě.

II.

Z kolny jsme vytáhli
 plechovou vanu
 vyspravili dno
 nanosili vodu
 umístili blízko trsů kapradí
 podložili nohu dřívkem

společně po soumraku
 ze dvora
 vyplujem k prvním hvězdám.

Večer, když vlezeš do vany,
 pozoruji ze schodů miriády pih
 na nahých ramenou a zádech
 na hladině kolem plavou
 spadlé plátky smyslných růží,
 na kameni útlé svíčky
 prosvěcují rubínové víno
 v ohništi ještě řeřaví.

III.

V Humpolci pod komínem
 kupuješ v zahradnictví
 bedýnku květin
 levanduli, begónie.

Vidím tě celé dny
 skloněnou
 v zeleném lupení
 hlínu máš za nehty
 postupně, podle svého nákresu
 vsazuješ do zahrady,
 důlky v zemi
 zůstávají po kolenou.

IV.

Vynesli jsme ze stodoly
 modrý pingpongový stůl
 několikasetové bitvy
 většinou prohrávám
 zadýchán

uhonilas mě, i když nesmečuješ,
psík kolem stolu poběhává
blafá na míček
neprokousne
a pak strčí růžový jazýček
do kastrolu
s vodou.

P. S.

Dnes už vím
že to všechno
byly obřady
zásvětní.

Veselka

17. září 1994 v Želivě a Na Točilce

Vůně ořechů a slivoní
sjíždí se přátelé, příbuzní,
s námi Karel Kraus i opat Tajovský.
Vibrují varhany, světlo a stín: Santini.
Kněz se ptá: – a nerozmyslíte si to ještě? –

Hospodský Bejček se zaklání (se slivovici)
tančí se do noci, daleko k svítání
křepčí i hrobař Kostiha v pletené vestě.
Všechno je teprve před námi
zmámeni podzimním deštěm.

Svědék nás odváží zrezlou škodou 105
do křižovatky vjede, vtom zprava prudký zjev:
nákladní ávie zasvítí, o milimetry nás mine.
Nekonaná tragédie.

Jen krátká svatební noc v monastýru
život nastavený o malou škvíru.

Čtvrtek po poledni

17. června

Teď tu byla
a už není
probuzení.

Psík olizuje bezvládné nohy
ledové obklady
na chvíli vědomí
úží se dech
nech...
Náрек
od podlahy ke stropu
tíseň v uších
vrtulník odnáší
tělo s duší
nachovou.
Drnčí sklo.

10. července I.

Lubošovi a Míše Drtinovým

Vracíš se v pomněnkách,
chrpách, slzičkách Panny Marie,
třezalce a vlčím máku,
zvonku, chrastavci, ach lupinách.
Eva s Markétou, Aničkou a sestrou
tě přenášejí v květinách.

Nejvíc jsi v zářivém vratiči.

Kdysi jsi je tou polní cestou ke křížku
vozila v kočárku,
dívali se do korun bříz,
které šuměly ukolébavkou.
Teď synové nesou
v květinovém koši
za vrbové uši
maminku,
hlavy sehnuté,
bílé košile,
do mladých šíjí se opírá slunce.
V naší serpentíně
lesklé jak dýně
vánek a vlny v obilí,
stíny a světla na chvíli.
Pukají neslyšně zrna.

Vlna za vlnou – – – –
Se strunou a dvěma křemeny
křešeme naději,
jiskro, odleť!

Evidence L'Eau Yves Rocher

I.

Celou noc vítr rval z dubu žaludy
jak krupobití na střechu padaly
pod kterou jsme po pohřbu leželi.

Byly to naše koledy, vyťukávané nářky
Dej Bůh štěstí tomu domu my zpíváme víme komu
Jezulátku probodenému –.

Na stropě se míhaly přeludy dětí, rakví, očí
těla v křečích, siluety hlav mírně skloněných
blána bubnu virblovala, údery do srdečních chlopní

do zaplavených komor
do tlakem napnutých výdutí
tep za tepem, až k prasknutí.

On rozdává štědrovníčky, za zpívání
za koledování, za její umírání
hladili jsme její krev až do svítání.

II.

Otevřeným oknem
(dveřmi ne)
se druhý den v poledne
(s průvanem)
jak matný dotek duše
znáhla vrátila tvoje vůně
parfému Evidence L'Eau Yves Rocher.

10. července II.

(u Křižné studánky)

Vyprovázíme tě na hranici nebe a krajiny
v korunách na mechu světlo
něžně přebývá s námi.

Putujeme lesem, mýtinami
zvoním hranu – jí i nám všem
kteří se stanem květinami.

Tahám za zvon
za každý tvůj nádech a výdech
za skon i zrození
kov o kov, za tep
tepen i žilek ve spáncích
za sevření dlaní

za tvé porody za tvé polibky
za tvůj hlas za tvé snění
za tvé námahy za bdění
s námi i nad námi.

Klinkání zvonu se proplétá
pradávnými vůněmi
vzrostlého obilí,
s vývraty a lipovými alejemi
zvonit nepřestávám.
Kruhy se završují, mrtví jdou s námi
nesou víno a pecny chleba.

Úzkost a běda ať pojdou
domova nám třeba.
Zvon se dohoupává – – –
sivá sova se vrací do věže.
V zatáčce náhlý závan
tvého hlasu: – sraz u večere –.

Dnes Janinu zahradu zkrápí déšť

Dnes prší na Janinu zahradu
na srdce mé, soužené
zmáčené a scvrklé,
na modrou koňadru
sudy i vana jsou plné.

Dnes Janinu zahradu zkrápí déšť
co sázela, už pučí, kvete, plody dává
blízko se už za vzdechů
protrhává blána
prozření.

Dnes Janina zahrada je plná deště
a než přestane, ještě
si přečtu Pagnola a Herriota
kteří zůstali u tvé postele
a až přejde tahle slota
vypleji záhony.

Každou jahodu jak hostii od tebe přijímám,
jako polibek a zašeptání,
pojídám lusky, rukolu, bazalku a cukety
celé léto dáváš se mi.

Miloš Doležal:
*Jana bude brzy
sbírat lipový květ.*
Revolver Revue 2022,
64 stran

Ian Fleming v obývacím pokoji svého
jamajského domu Zlaté oko.
Foto: ianfleming.com

Šedesát let Jamese Bonda

Část první: Ian Fleming a Jamajka aneb Kde se narodil James Bond

Martin Fiala

Série filmů s Jamesem Bondem letos na podzim oslaví 60. výročí od premiéry prvního snímku s názvem *Dr. No* (režie Terence Young, 1962). Příští rok uplyne sedmdesát let od vydání první románové bondovky od Iana Fleminga *Casino Royale*.¹ Je udivující, jak málo toho dnešní divák ví o historickém pozadí nejdéle běžící filmové série, přestože je tak populární. Při příležitosti nadcházejících jubileí jsem se rozhodl napsat dvou-
dílný text, ve kterém čtenářům *Kontextů* představím historii a okolnosti vzniku postavy Jamese Bonda a nastíním, jak se slavnému agentovi podařilo dostat ze stránek románů na plátna kin, odkud ho většina z nás tak dobře zná.

Bondovky jakožto časová schránka

Nejsem zdaleka jediný, kdo bondovky považuje za naprosto zásadní pro výzkum oborů filmové vědy a historie obecně. Z určitého hlediska se dá tvrdit, že je každá bondovka stejná – hlavním hrdinou je James Bond. Pokaždé je uvržen do zdánlivě bezvýhodné situace inteligentním a nebezpečným protivníkem. Ten téměř vždy trpí nějakou fyzickou nebo psychickou deformací a mívá všehoschopného pomocníka. Bondovi pokaždé pomáhá krásná žena. Ve filmech se objevuje šéf tajné služby M, jeho sekretářka Moneypenny a výstrojní důstojník Q (od slova *quarter-master*). V každém filmu alespoň krátce zazní hlavní hudební motiv *James Bond Theme* od Montyho Normana a Johna Barryho. Bond navštíví několik exotických lokací... A takhle bych mohl pokračovat. Podobných opakujičích se motivů a konvencí je v bondovkách celá řada. To, co jednotlivé filmy ve výsledku odlišuje, je způsob, jakým různí filmaři a herci s těmito konvencemi a motivy pracují. Jak je inovují, varíují či záměrně vynechávají. Do bondovek se ve výsledku promítají soudobé trendy sociální, kulturní i politické povahy. Můžeme na nich vysledovat vývoj módních trendů, architektury, a nakonec i narativních a žánrových trendů ve filmovém průmyslu. Bondovky je možné označit za filmový ekvivalent časové schránky.

Rodinný podnik

Úspěch bondovek nemá ve filmové historii obdoby. V první řadě, žádná jiná filmová série nevzniká kontinuálně šedesát let pod dohledem jedné producentské rodiny. Filmová práva,

která původně zakoupilo producentské duo Albert R. „Cubby“ Broccoli a Harry Saltzman, dnes vlastní Broccoliho děti, současní producenti bondovek – dcera Barbara a nevlastní syn Michael G. Wilson. Wilsonův nejmladší syn Gregg již několik let pracuje na filmech v pozici asistenta produkce. Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že v budoucnu vystřídá svého otce na pozici hlavního producenta, a bondovky tak zůstanou i nadále rodinným podnikem.

Dalším důvodem výjimečnosti bondovek jsou jejich diváci. Málokterá filmová série se může pochlubit natolik rozmanitou skupinou cílových diváků. Na filmy s Jamesem Bondem chodí do kin jak příslušníci poválečné generace, kteří dospívali v éře Seana Conneryho, tak mileniálové, jejichž první bondovkou bylo v roce 2006 *Casino Royale* (režie Martin Campbell) s Danielem Craigem v hlavní roli.

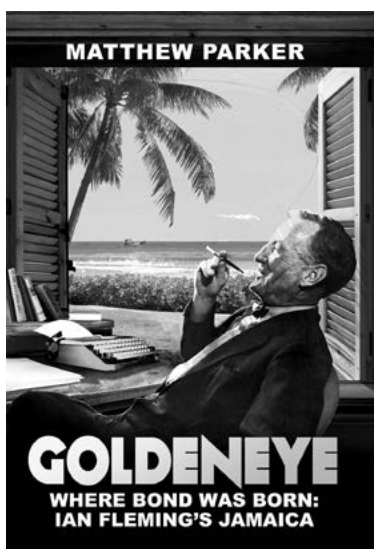
Dodnes se prodalo přes sto milionů výtisků knih Iana Fleminga.² První román *Casino Royale* byl vydán v dubnu 1953, ve stejném roce byla korunována Alžběta II. V roce 2012 si tatáž královna zahrála v krátkém filmu sebe samu, jak odlétá vrtulníkem po boku Jamese Bonda (Daniela Craiga) z Buckinghamského paláce na zahájení olympijských her v Londýně.

Dvacátá pátá bondovka *Není čas zemřít* (*No Time To Die*, režie Cary Joji Fukunaga) si po mnoha odkladech způsobených pandemií covid-19 konečně odbyla svoji premiéru na konci září 2021. A i když její vznik provázela celá řada komplikací (kromě pandemie to byla výměna režisérů, potíže se scénářem, zranění Daniela Craiga během natáčení apod.), opět se potvrdilo, že James Bond je stále živý fenomén. Film *Není čas zemřít* rozpoutal vášnivé debaty v mediálním prostoru díky svému

kontroverznímu konci a stal se jedním ze tří nejúspěšnějších filmů od roku 2021. Po začátku pandemie takový úspěch nepředpokládaly ani ty nejoptimističtější scénáře.

Skutečný domov Jamese Bonda

Pokud jste novou bondovku viděli, asi jste si všimli, že si James Bond na začátku filmu užívá dočasný důchod na Jamajce. Pro příležitostného diváka bondovek to nemuselo znamenat nic významného – jen další z řady exotických lokací, jakých Bond v minulosti navštívil desítky. Jamajka ale hraje v historii bondovek zásadní roli – Ian Fleming zde v letech 1952–1964 napsal všech dvanáct původních románů. Tři z jeho bondovek se odehrávají přímo na Jamajce a v podstatě v každém z románů je možné nalézt alespoň jeden odkaz na tento největší anglicky mluvící ostrov v Karibiku. Jamajka je skutečným domovem Jamese Bonda.

Obálka knihy
Matthewa Parkera
*Goldeneye –
Where Bond
Was Born:
Ian Fleming's
Jamaica*

Chceme-li lépe pochopit, co formovalo Fleminga a v důsledku i jím stvořenou postavu, musíme se blíže podívat na kontext doby a místa, ve kterém příběhy vznikaly. Velmi dobře si to uvědomuje historik Matthew Parker, autor knihy *Goldeneye – Where Bond Was Born: Ian Fleming's Jamaica*.³ Z jeho knihy v tomto článku často cituji a patří k tomu nejlepšímu, co bylo v souvislosti s Flemingem a bondovkami napsáno.

Pojďme se nejprve podívat, co Fleminga na Jamajku přivedlo.

Problematické dítě

Ian Fleming se narodil 28. května 1908 jako jedno ze čtyř dětí Valentina a Eve Flemingových. Flemingův otec Valentine měl úctyhodnou kariéru – vystudoval Eton a Oxford, stal se právníkem. V roce 1910 byl zvolen poslancem za Konzervativní stranu a spřátelil se s Winstonem Churchilem. Flemingova matka Eve není v historických výpovědích popisována příliš lichotivě. Podle všeho to byla dominantní a extravagantní žena se sklony k sebestřednosti.⁴ Iana neměla příliš ráda kvůli jeho melancholické, introvertní povaze a přecitlivělosti, která byla v přímém kontrastu s mužností a úspěchy jeho bratrů. Ian většinu života prožil ve stínu svého staršího a úspěšnějšího bratra Petera Fleminga. Peter byl dobrodruh, novinář, voják a proslavil se několika úspěšnými knihami, včetně jednoho z nejocěňovanějších cestopisů 20. století – *Brazilian Adventure*.⁵

V květnu 1917 padl Flemingův otec v první světové válce. Posmrtně obdržel vyznamenání za statečnost a Churchill mu napsal oslavný nekrolog, publikovaný v *The Times*. O několik let

později, v roce 1921, Ian po vzoru svého otce nastoupil na Eton, ale po několika letech byl vyhozen kvůli nespécifikovaným pletkám s dívkami. A žena se mu stala osudnou i o pár let později, když se pokusil navázat na vojenské úspěchy svého otce a vystudovat vojenskou akademii Sandhurst. Promeškal celý semestr, protože se po styku s prostitutkou nakazil kapavkou.⁶ Následně se v létě 1927 rozhodl svoje studium ukončit. Flemingova matka Eve chtěla, aby Ian nastoupil na Úřad pro zahraničí (Foreign Office), ale navzdory pečlivé přípravě neuspěl u přijímacího řízení. A tak mu matka díky svým známostem zařídila práci pro agenturu Reuters. Fleming zde pracoval tři roky, do svých šestadvaceti let. Během tohoto období podnikl cesty do Moskvy i do Berlína a vypiloval svůj typický styl, který později uplatnil při psaní románů: „V agentuře Reuters jsem se naučil psát rychle a hlavně přesně, protože když jste nebyli přesní, vyhodili vás.“⁷

U mladého Fleminga se střetávaly dvě protichůdné potřeby. Na jednu stranu potřeboval peníze, na druhou stranu se chtěl vymanit z matčina finančního vlivu. Jak vysvětluje Ben Macintyre ve Flemingově biografii,⁸ mladý Ian i jeho bratři vyrůstali v bohaté rodině a byli zvyklí na určitý životní standard. Otcova závěť ovšem obsahovala pasáž, podle které synové mohou dostat část rodinného majetku až ve chvíli, kdy se jejich matka opět provdá nebo zemře. Jednalo se tehdy o poměrně běžnou právní praxi. Znamenalo to však, že Fleming musel pracovat a vydělávat, chtěl-li si udržet svůj nákladný životní styl – utrácet peníze za golf, milenky a byl vášnivým bibliofilem a sběratelem knih. Ve snaze odtrhnout se od matky Fleming ukončil práci v Reuters a dvakrát se neúspěšně pokusil nastartovat novou kariéru, nejprve jako bankéř a později makléř.

Dá se říct, že Fleminga zachránil příchod druhé světové války. Díky doporučení přátel z bankovního sektoru byl rekrutován do námořní zpravodajské služby pod vedením admirála Johna Godfreyho. Fleming se stal jeho osobním asistentem, přestože nikdy nezažil válečnou akci. Díky své vynalézavosti, bohaté fantazii a organizačnímu umu stál za celou řadou úspěšných špiónážních operací během války.⁹ A zde se dostáváme k Flemingovu prvnímu kontaktu s Jamajkou.

První cesta na Jamajku a Zlaté oko

Ian Fleming poprvé navštívil Jamajku v červenci roku 1943. V hlavním městě Kingston probíhala Anglo-americká bezpečnostní konference. Německým ponorkám se podařilo proniknout do karibské oblasti a narušovaly klíčové lodní trasy do Evropy. Kolovaly spekulace, že švédský milionář Axel Wenner-Gren (který měl vazby na Göringa) postavil tajnou základnu ponorek poblíž svého soukromého ostrova Hog (už to samo o sobě zní jako zápleтка z bondovky).¹⁰ Admirál Godfrey poslal Fleminga na konferenci jakožto svého zástupce a Ian s sebou vzal Ivana Bryceho, jednoho ze svých nejlepších přátel, který taktéž pracoval pro rozvědku a jehož žena právě koupila nemovitost na Jamajce. Když o pár týdnů později odjížděli zpátky do Londýna, Fleming prohlásil, že se po válce na Jamajce usadí a začne psát knihy. A to se víceméně naplnilo. Od roku 1946 až do své smrti v roce 1964 trávil na Jamajce minimálně dva měsíce z roku.

Když se blížil konec války, Fleming zavolaal Brycovi, aby mu pomohl na dálku najít vytoužený pozemek na Jamajce. Fleming měl jasnou

představu, jak by měl vypadat – požadoval přibližně deset akrů mimo město a na pobřeží. Specifickým požadavkem bylo, aby součástí pozemku byly útesy a tajná/soukromá pláž. Bryce takové místo našel během několika týdnů. Jednalo se o čtrnáct akrů poblíž přístavu Oracabessa za dva tisíce liber. Je to pláž, podél které plul Kolumbus, když na své druhé plavbě v roce 1494 objevil Jamajku.¹¹

Fleming se vrátil na Jamajku v lednu 1946 a s místními architekty začal okamžitě plánovat stavbu podle vlastních nákresů. Byl to člověk posedlý detaily a všechno měl dopodrobna naplánované, podobně jako později James Bond. Trval na tom, že výsledná stavba musí být minimalistická – nechtěl žádné sklo v oknech, jen „staré dobré“ jamajské žaluzie. Jeho záměrem bylo, aby ptáci mohli volně prolétat vnitřkem domu. Jinými slovy, aby vnitřní prostor splýval s přírodou.

V domě, jehož výstavba přišla Fleminga na další dva tisíce liber, nebyly žádné skříně, jen háčky na pověšení oblečení. Podlaha byla z betonu, natřená tmavě modrou barvou. Námořní téma se promítalo i do zbytku vybavení – modré ručníky a povlečení. Fleming nechtěl mít v domě velkou kuchyni nebo lednici. V tropech se podle jeho mínění jí ovoce a připravují se vlastní, čerstvě ulovené ryby. Služebnictvu stačí sporák a umyvadlo. První roky dokonce odmítal zavést v domě teplou vodu.¹² Návštěvníci popisovali Flemingův dům jako velmi mužný, minimalistický a utilitární.¹³

Fleming měl také okamžitě jasno v tom, jak se bude jeho nový dům jmenovat. Pokřtil jej Zlaté oko (Goldeneye). Výběr názvu měl dva důvody. Za prvé, stejný název nesla jím naplánovaná operace na obranu Gibraltaru, kdyby se Španělsko rozhodlo vstoupit do války. A za druhé, Oracabessa znamená ve španělštině „zlatá hlava“.¹⁴

Flemingova vila Zlaté oko (Goldeneye) na Jamajce. Foto: Caribbean-collection.com

Letecký pohled na jamajský záliv Oracabessa, kde se nachází Flemingova vila. Na levé straně je možné rozeznat Mezinárodní letiště Iana Fleminga. Zdroj: Marinas.com

Poslední dny impéria a únik z reality

Během pobytu na Jamajce v roce 1946 trávil Fleming většinu času se Williamem Stephensonem, kanadským milionářem, který velel operacím britské tajné služby v Severní Americe během druhé světové války. S Flemingem se potkali o pět let dříve a stali se přáteli. Stephenson také vlastnil nemovitost na ostrově a Fleminga postupně představil místní elitě. Matthew Parker v knize popisuje, že „Jamajka poskytovala domov britským výstředníkům, druhým a třetím synům aristokracie a bohatým mizerům“. ¹⁵ Tito lidé začali ve stále větším množství nakupovat místní staré plantáže, předělávali je na opulentní vily a obzvláště v zimních měsících prchali z chladného Londýna do teplého Karibiku. ¹⁶ Podobně jako Fleming a následně i Bond většina těchto lidí spatřovala v Jamajce něco romantického. Ostrov jim připomínal to nejlepší z britského impéria, které se v poválečném uspořádání světa blížilo k postupnému, ale nevyhnutelnému konci.

Dále je potřeba si uvědomit, že až do roku 1954 platil v Británii systém přidělových lístků. Jamajka nabízela britské elitě únik před sociální politikou Clementa Attleeho. Ostatně to samé v roce 1953 nabízel čtenářům i Bond. Fleming byl tou dobou zkušený novinář (podobně jako jeho starší bratr Peter) a cestopisné prvky se často objevují i v knižních bondovkách. V době, kdy letenky do exotických zemí byly luxus, přenesl čtenáře z deštivého Londýna na Jamajku, do New Yorku, na jih Francie apod. V románech měl tendenci dopodrobna popisovat restaurace, jídla i kvalitu obsluhy:

Ta míchaná vajíčka budou určitě s mlékem, řekl Bond. Jenže vejce naměkko se v Americe vůbec jíst nedají. Bez skořápek vypadají vyloženě nechutně a ještě je míchají v čajových šálcích. Bůh ví, kdo jim to poradil. Nejspíš Němci. A americká káva je nejhorší na světě, ještě horší než anglická. Nepředpokládám, že by mohli něco zkazit na pomerančovém džusu. ¹⁷

Čtenář se také dozvěděl, jakou značku cigaret Bond kouří, z jakého materiálu jsou jeho košile a spodní prádlo. Nejenom že se například v románu *Srdečné pozdravy z Ruska* ¹⁸ dozvíme, co přesně Bond každé ráno snídá, ale v krátké povídce *007 v New Yorku* ¹⁹ zachází Fleming tak daleko, že čtenáři přímo nabízí Bondův recept na jeho oblíbená míchaná vejce. Právě tyto cestopisné prvky a posedlost detaily dodávají bondovkám větší míru uvěřitelnosti. Pro postavu Bonda je navíc posedlost detaily klíčovou vlastností, neboť díky ní přežije řadu smrtelně nebezpečných situací. A také mu pomáhá se uvolnit a příjemně rozptýlit v jinak stresujícím životě. Bond svůj

vztah k jídlu popisuje v románu *Casino Royale* Vesper Lyndové:

Má záliba v jídle a pití může působit poněkud směšně. Částečně je dána mým staromládenectvím, ale především mou zálibou všechno podrobně zkoumat. Je to patrně puntičkářský přístup, ale když pracuju, jím většinou sám a jídlo mě příjemně rozptyluje v denních starostech.²⁰

Spisovatel William Boyd označuje Bonda (a Fleminga) jedním výstižným slovem – „sensualista“.

Jen padouši zabíjejí ptáky...

Během prvních let na Jamajce si Fleming vypěstoval vztah k místě flóry a fauně, konkrétně k ptactvu. Ostatně jednou z oblíbených knih, kterou v té době mohl host najít ve Zlatém oku, byla encyklopedie karibského ptactva s názvem *Birds of the West Indies*, kterou shodou okolností napsal jistý ornitolog jménem James Bond.

Flemingův vztah k přírodě se výrazně otiskl i do bondovek. James Bond v románech zabíjí pouze lidi a výjimečně ryby – pokud se je chystá sníst nebo pokud se jedná o nebezpečné predátory (žralok a barakuda). Jsou to naopak vždy jeho protivníci, kdo zbytečně zabíjí zvířata. A všechny takové padouchy Bond dříve či později chladnokrevně zabije, případně je nechá „napospas přírodě“. V románu *Žít a nechat zemřít*²¹ Raubíř zastřelí pelikána, aby vystrašil Bonda a Felixe Leitera. V *Muži se zlatou zbraní*²² zase pistolník Scaramanga pro zábavu zastřelí dva kosy. Podobná situace se opakuje v krátké

povídce *Jen pro tvé oči*, kde bývalý důstojník gestapa von Hammerstein pro pobavení kolegů zastřelí ledňáčka:

Štěkot zbraně vzápětí vystřídal smích a potlesk. Na trávník s žuchnutím dopadl ve změti modrého a šedého peří ledňáček a naposledy se zachvěl. Von Hammerstein s ještě kouřícím samopalem popošel pár kroků a prudce na něj dupl patou bosé nohy. Pak si otřel patu do trávy vedle hromádky peří. Ostatní stáli kolem něj, smáli se a podlézavě tleskali.²³

Ve Flemingových románech je samoučelné zabíjení nevinných zvířat opakující se motiv, který Bonda jasně odlišuje od padouchů. Zatímco Bond zabíjí jen ty, kteří mu brání v úspěšném plnění mise, padouši vraždí nevinné lidi a zvířata, protože se jim to líbí.

Hollywoodská elita přichází...

Nebyl to zdaleka jen Fleming a aristokratičtí Britové, kdo našel v Jamajce zalíbení. Na přelomu 40. a 50. let se z Jamajky stalo místo, které musela téměř povinně navštívit snad každá hollywoodská celebrita. Mezi návštěvníky Jamajky patřily filmové hvězdy jako Grace Kellyová, Ginger Rogersová, Bette Davisová nebo Errol Flynn.

Udržet dům v dobrém stavu po celý rok, ještě navíc v takto lukrativním prostředí, nebylo po finanční stránce vůbec jednoduché. Byť Fleming tou dobou psal pravidelné sloupky pro *Sunday Times*, kde byl dobře placen, rozhodl se Zlaté oko v době své nepřítomnosti pronajímat celebritám a jiným návštěvníkům.

Prvním takovým člověkem byl Noël Coward, jeden z nejznámějších britských dramatiků a scenáristů 20. století. Kromě celé řady úspěšných divadelních her ho proslavila spolupráce s filmovým režisérem Davidem Leanem. Natočili spolu slavný válečný film *Moře, náš osud* (*In Which We Serve*, 1942), rodinné drama *Ten požehnaný rod* (*This Happy Breed*, 1944) a oceňovaný romantický snímek *Pouto nejsilnější* (*Brief Encounter*, 1945). Mimochodem, Celia Johnsonová, jedna z hlavních hvězd všech tří zmíněných filmů, se v roce 1935 provdala za Flemingova bratra Petera.

Cowardovi se pobyt ve Zlatém oku natolik líbil, že si kousek od Fleminga koupil pozemek, který původně patřil slavnému pirátovi Henrymu Morganovi. Za pomoci Flemingových architektů si nechal postavit vlastní vilu nesoucí název Firefly Estate, kde trávil zbytek života. Noël Coward se tak stal Flemingovou první důležitou vazbou na filmový průmysl. Z obou mužů se stali dobří přátelé.

Poslední impulz

Začátkem 50. let už Flemingovi nic nebránilo v tom, co si v roce 1943 slíbil, tedy že se usadí na Jamajce a bude psát knihy. Zlaté oko bylo postavené, Fleming měl za sebou úspěšnou kariéru u Námořní zpravodajské služby, uchytil se jako novinář v *Sunday Times* a ve smlouvě si vyjednal, že bude mít každý rok dva měsíce proplacené dovolené, vždy leden a únor. Na Jamajce se sprátlil s celou řadou známých a vlivných lidí... Zdálo by se, že všechny základy pro vznik Jamese Bonda byly položeny. Fleming poprvé zasedl k psacímu stroji v ranních hodinách 17. února 1952 a napsal první věty *Casina Royale*. Než

tak ale učinil, potřeboval ve svých třiačtyřiceti letech ještě jeden poslední impulz, který ho v důsledku konečně přinutil psát. Oženit se. ■

Dokončení příště...

- 1 Fleming, Ian. *Casino Royale*. London: Jonathan Cape, 1953.
- 2 <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-17396820>
- 3 Parker, Matthew. *Goldeneye – Where Bond Was Born: Ian Fleming's Jamaica*. London: Hutchinson, 2014.
- 4 Tamtéž, s. 8.
- 5 Fleming, Peter. *Brazilian Adventure*. Oxford: Alden Press, 1933.
- 6 Parker, Matthew. *Goldeneye...*, c. d., s. 11.
- 7 Macintyre, Ben. *For Your Eyes Only: Ian Fleming and James Bond*. New York: Bloomsbury US, 2008, s. 22.
- 8 Tamtéž, s. 21.
- 9 Parker, Matthew. *Goldeneye...*, c. d., s. 12.
- 10 Tamtéž, s. 1.
- 11 Tamtéž, s. 17.
- 12 Tamtéž, s. 21.
- 13 Tamtéž, s. 67.
- 14 Tamtéž, s. 22.
- 15 Tamtéž, s. 23.
- 16 Tamtéž, s. 25.
- 17 Fleming, Ian. *Žít a nechat zemřít*. Z anglického originálu *Live and Let Die* (1955) přeložil Ivan Němeček. Praha: XYZ, 2007, s. 118.
- 18 Fleming, Ian. *Srdečné pozdravy z Ruska*. Z anglického originálu *From Russia with Love* (1957) přeložil Ivan Němeček. Praha: Delfín, 1997 (1. vyd.).
- 19 Fleming, Ian. *Octopussy and the Living Daylights*. London: Jonathan Cape, 1966.
- 20 Fleming, Ian. *Casino Royale*. Z anglického originálu (1953) přeložil Ivan Němeček. Praha: XYZ, 2006.
- 21 Fleming, Ian. *Žít a nechat zemřít*, c. d.
- 22 Fleming, Ian. *Muž se zlatou zbraní*. Z anglického originálu *The Man With the Golden Gun* (1965) přeložil Ivan Němeček. Praha: XYZ, 2010.
- 23 Fleming, Ian. *Velmi důvěrné: Pět tajných nahlédnutí do života Jamese Bonda*. Z anglického originálu *For Your Eyes Only* přeložil Ivan Němeček. Praha: XYZ, 2008, s. 84.

Martin Fiala (1993), doktorand na Historickém ústavu Masarykovy univerzity.

Veronika Blažek Iňová

V úžasu před Boží krásou

Vztah Božího zjevení a lidské zkušenosti krásy
jako výzva pro náboženskou edukaci

V této knize se autorka věnuje vztahu mezi nadpřirozenou sférou Božího zjevení a přirozenou oblastí možností jeho lidského nacházení v kráse stvořeného světa a ve vizuálním umění. Cílem kvalitativního výzkumu bylo empiricky zjistit, zda člověk může skutečně prostřednictvím krásy zažít prožitek transcendence, a pokud ano, jakým způsobem tuto zkušenost vnímá. Kniha zároveň představuje novou metodu, která vede své posluchače od vnímání krásy stvořené i umělecké přes dobro mezilidských vztahů až k uvědomění si smyslu života, což může být završeno přijetím vrcholného poznání Pravdy, jíž je Kristus. Výsledný didaktický model s názvem „Užasnout – Zakusit – Proměnit“ může být uplatněn v náboženské edukaci, katechezi i pastoraci.

A5, brož., 344 stran

Pavel Hošek

DOTISK ROZEBRANÉHO TITULU

Evangelium podle Jaroslava Foglara

Originální a čtivě napsaná kniha známého teologa a religionisty představuje „fenomén Foglar“ z náboženského hlediska. Rozebírá nejen vlivy indiánského totemismu a římskokatolické spirituality, ale i tajné vontské rituály, extatické stavy vyvolané nádherou přírody, posvátná místa a časy, klubovní rituály, úlohu dobra, pravdy a krásy ve foglarovských vyprávěních. Autorovi jde především o působení a odezvu tohoto díla u čtenářů. Foglarovo dílo je podle něj neodmyslitelným způsobem svázáno s jeho mnohohrstevnatým působením na děti a mládež, jedná se tudíž o symbolické univerzum, o návod k celistvému způsobu života. Nejde pouze o nějakou volnočasovou aktivitu. Fenomén Foglar vyplnil imaginaci i konkrétní činnost několika mladých generací, což nemá v české kultuře obdoby. Pavel Hošek nabízí pro tento fenomén pojem „foglaring“ a snaží se vyjádřit jeho charakteristické rysy.

A5, brož., 204 stran

Fabrice Hadjadj

DOTISK ROZEBRANÉHO TITULU

Jak dnes mluvit o Bohu?

Evangelizační anti-pomůcka

Může se člověk o Bohu bavit jako o všem ostatním? Je možné napřed mluvit o výsledcích Ligy mistrů, pak o Bohu a nakonec o předpovědi počasí? Je opravdu o mnoho lepší na toto téma diskutovat učení, udělat z Boha krásný teologický pojem a pojednávat o něm ve filozofických kontextech? Je vůbec člověk, který právě řekl něco každodenního, užitečného nebo smyslného, schopen týmiž ústy říci něco, co se týká Boha? Lze třemi obyčejnými písmenky obsáhnout nekonečno a to, co nás přesahuje? Neubere mu spíše takové pojmenování na hodnotě, i když to budeme myslet sebelépe? Jak mluví o Bohu fundamentalista a jak ateista, jak agnostik a jak křesťan? Těmito i dalšími otázkami se ve své brilantně napsané „evangelizační anti-pomůcce“ zabývá Fabrice Hadjadj.

A5, brož., 152 stran

Máme hlavní cenu
v národní soutěži
Gloria musaealis!

Kniha Epoque salonů získala titul Muzejní publikace roku 2021

Publikace představuje důležitý fenomén pořádání velkých výstavních přehlídek s mezinárodní účastí po vzoru Pařížských salonů. Salonní umění dosáhlo vrcholu popularity v období 1870–1914, jež bývá také označováno za „epochu salonů“. Ačkoli v tomto období převažovala žánrová malba s anekdotickou a moralizující pointou, vznikala v něm také díla progresivních směrů (realismu, naturalismu, symbolismu, secese atd.).

Unikátní obsáhlá publikace reflektuje působení několika stovek umělců (malířů, sochařů i grafiků), přičemž devadesáti pěti z nich jsou věnovány strukturované medailony.

Publikace vyšla ve spolupráci s Galerii a nakladatelstvím Stará pošta a Západočeskou galerií v Plzni u příležitosti připravované stejnojmenné výstavy, která se bude konat **od 28. září 2022 do 5. března 2023** ve výstavní síni Masné krámy Západočeské galerie v Plzni.

456 stran | pevná vazba bez přebalu |
celobarevná publikace | běžná cena 949 Kč |
cena při nákupu na webu www.bookspipes.cz 712 Kč

galerie
a nakladatelství
stará pošta

ZČ
G

BOOKS
& PIPES